T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

BİRKAN BUDAK

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. AHMET TUNÇ

Çanakkale - 2021

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Birkan BUDAK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ

Çanakkale – 2021

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "John Stuart Mill'in Özgürlük Anlayışının Değerlendirilmesi" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/01/2021

Birkan BUDAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Birkan BUDAK'a ait "John Stuart Mill'in Özgürlük Anlayışının Değerlendirilmesi" adlı çalışma, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler	**İmza**
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ (Danışman)	
Doç. Dr. Tuğba YOLCU	
Dr. Öğr. Üyesi Melike ERDOĞAN	
Dr. Öğr. Üyesi Şermin ATAK ÇOBANOĞLU	
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU	

Tez No :
Tez Savunma Tarihi : 15/01/2021

O N A Y

_____

Unvan Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

…./…./20....

ÖZET

JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

John Stuart Mill 19. yüzyılda yaşamış politik ekonomist, özgürlük kuramcısı, kadın hakları savunucusu, liberal bir filozoftur. Liberal ideolojiye özellikle özgürlük hakkındaki savları ve fikirleriyle önemli katkılarda bulunmuş ve iki liberal düşünce geleneği olan klasik ve modern liberalizm arasında köprü kurmuştur. Babası James Mill ve babasının dostu Jeremy Bentham'dan miras olarak aldığı faydacılık öğretisini tekrar değerlendirmiştir. Böylece yeni fikirler ortaya koyarak faydacılığın gelişiminde önemli bir role sahip olmuştur. Bunların yanı sıra Mill, özgürlük üzerine düşünceleriyle ve öne sürdüğü savlarıyla hem liberal ideolojiye hem de genel olarak siyasal düşüncelere önemli katkılarda bulunmuştur. Onun özgürlük anlayışı yalnızca özgürlük tartışmalarında değil günümüz özgürlük sorunları için de ufuk açıcıdır. Dolayısıyla günümüzde dünyaya sirayet etmiş liberal ekonomik sistemdeki özgürlük sorunları ve liberal pratikleri, Mill'in özgürlük anlayışı üzerinden değerlendirmek önemlidir. Bu bağlamda bu tez çalışması, Mill'in özgürlük anlayışını analiz etmeyi ve günümüzdeki özgürlük sorunları ile ilgili bir değerlendirme yapmayı ve birtakım öneriler getirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Liberalizm, Zarar İlkesi, Bireysel Özgürlük

ABSTRACT

EVALUATION OF JOHN STUART MILL'S CONCEPTION OF LIBERTY

John Stuart Mill who lived in the 19th century is a political economist, freedom theorist, women's rights advocate, liberal philosopher. He made important contributions to liberal ideology, especially with his arguments and ideas about liberty. Besides, he established relations between classical and modern liberalism, two traditions of liberal thought.He reevaluated the utilitarianism doctrine he had inherited from his father James Mill and his father's friend Jeremy Bentham. Thus, he played an important role in the development of utilitarianism by introducing new ideas. Also, Mill made important contributions to both liberal ideology and political ideas with his thoughts and arguments on liberty. His understanding of liberty is stimulating not only in freedom discussions but also in nowadays liberty problems. Therefore, it is important to evaluate the freedom problems and liberal practices in the liberal economic system that have spread to the world todayrelatedly Mill's understanding of freedom. In this context, this thesis study aims to analyze Mill's concept of liberty and to make an assessment and present some ideas about freedom problems today.

Keywords: Liberty, Liberalism, Harm Principle, Individual Freedom

ÖNSÖZ

John Stuart Mill'in metinlerinden, günümüzün özgürlük sorunlarını incelemek ve özgürlük anlayışını açıklamaya çalışmak benim için güzel bir deneyim oldu. Bu tezin özgürlük hakkındaki düşüncelerime farklı bakış açıları, derinlikler ve argümanlar kattığını rahatlıkla söyleyebilirim.

Bu tez çalışmasındaki saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ahmet TUNÇ'a emeği, yönlendirmeleri ve değerli katkıları için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli tecrübelerinden yararlandığım saygıdeğer dekanımız Prof. Dr. Hüseyin ERKUL'a ve diğer bölüm hocalarıma üzerimdeki emekleri ve değerli katkıları için teşekkür ederim.

Her zaman değerli dostluğunu hissettiğim ve bu tezi yazma sürecinde de yanımda olan sevgili ağabeyim Alp AKÇA'ya minnettarım. Varlıklarıyla yaşamımı katlanır ve anlamlı kılan, her ne olursa olsun aklımda ve yanımda olan, bana özgürlüğün ne denli değerli olduğunu ilk öğreten sevgili annem Arife BUDAK'a ve değerli babam Cavit BUDAK'a, canım ablalarım Elif Başak IŞIK'a ve Derya BUDAK YAVUZ'a hep minnettar kalacağım.

Birkan BUDAK

Çanakkale, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL VE FELSEFESİ

1.1. John Stuart Mill'in Yaşam Öyküsü **4**

1.2. John Stuart Mill'in Felsefesine İlişkin Kavramlar **8**

1.2.1. Faydacılık **8**

1.2.2. Liberalizm **13**

1.2.2.1. Klasik Liberalizm ***15***

1.2.2.2. Modern Liberalizm ***16***

1.2.2.3. Klasik Liberalizmden Modern Liberalizme Geçişte Mill'in Etkisi ***17***

1.3. John Stuart Mill'in Düşüncesinde Dinin Etkileri **19**

1.3.1. Toplumsal ve Bireysel Bağlamda Dinin Etkileri **20**

1.3.2. Mill'in İnsanlık Dini Hakkındaki Düşünceleri **22**

1.4. Mill'in Temsili Yönetim Savı **23**

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

2.1. Özgürlük Kavramı 30

2.1.1. İdeolojilerde Özgürlük Kavramı 33

2.1.2. Negatif Özgürlük 34

2.1.3. Pozitif Özgürlük 35

2.2. Mill'in Düşününde Özgürlük Kavramı 37

2.3. Mill'in Zarar İlkesi 39

2.4. Düşünce ve Tartışma Özgürlüğü 41

2.5. Bireysellik Konusu 46

2.6. Toplumun Bireyin Eylemleri Üzerindeki Otoritesinin Sınırları 50

2.7. Mill'in Düşüncesinde İktisadi Özgürlük ve Devletin Müdahalesi 52

2.8. Kadınların Özgürlüğü 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ LİBERAL PRATİKLERİNDE JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

3.1. Farklı Hukuki Düzenlemelerde Özgürlük Kavramı 62

3.2. Eğitim Hakkı 63

3.3. Yönlendirici Vergilendirme 65

3.4. Zarar İlkesinin Mümkünatı 67

SONUÇ 69

KAYNAKÇA 75

ÖZGEÇMİŞ 83

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri
BM : Birleşmiş Milletler
Böl. : Bölüm
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
Ed. : Editör(ler)
S. : Sayfa
Vb. : Ve benzeri
Vd. : Ve diğerleri
Vol. : Volume

GİRİŞ

Siyasal düşünceler tarihi boyunca özgürlük kavramının ne anlama geldiği, neden bu denli önemli olduğu ve özgürlüğün gereklilikleri hakkında farklı düşünceler ve öneriler ileri sürülmüştür. Çünkü özgürlük; nedensellik ilişkisi kurularak değerlendirmelere tabi tutulması, farklı ideoloji ve pratikler çerçevesinde tartışılması, gereklerinin ve buna bağlı olarak koşullarının belirlenmesi dolayısıyla da tartışmalı bir kavramdır. Bununla birlikte özgürlüğün değeri ve özgürlükten ne anlaşıldığı; farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarda yaşayan insanlar için farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin mülk edinme özgürlüğünün bir burjuva için, düşünce ve ifade özgürlüğünün ise bir akademisyen için daha ehemmiyetli olduğu söylenebilir.

Özgürlüğün; toplumsal, ekonomik, siyasal ve hatta yaşamın insana sunduğu her koşul için düşünülmeye ve ilkelendirilmeye değer vaziyette olduğu görülmektedir. Fakat bu denli önem atfedilen özgürlüğün sınırları neler olmalıdır? İnsanlar, otonom ve rasyonel bir varlık olsa da en geniş özgürlük alanını talep etse de bir topluma tabidir. Bu sebeple bir insanın eylemleri, tercihleri ve düşünceleri bulunduğu toplumun koşullarından bağımsız olarak düşünülemez. O halde bireyin özgürlüğünü sınırlandırmak nasıl ve hangi koşullarda meşru kabul edilebilir? Söz konusu sorunsallar bu tez çalışmasının problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda John Stuart Mill'in özgürlük anlayışının ele aldığı esas sorun da araştırmanın problemine tekabül etmektedir.

Mill'e göre, insanın özgürlüğüne yapılacak -kanuni yaptırımı olsun ya da olmasın- her müdahalenin sınırlarını çizmek toplumsal ilişkilerdeki en temel sorundur. Ayrıca Mill, insanın varoluşunu değerli kılan şeyin başkalarının eylemleri üzerinde çizilen sınırla orantılı olduğunu öne sürmektedir. Bu sebeple ele alınan bu sorunsalların, Mill'in özgürlük anlayışındaki tezahürlerini incelemek önemli gözükmektedir.

Siyasi, ekonomik, kadın hakları, teoloji ve demokrasi gibi birçok konu hakkında düşüncelerini kaleme alan ve savlar öne süren John Stuart Mill'in hem liberal ideolojiye hem de siyasal düşünceler literatürüne bilhassa özgürlük nezdinde ufuk açıcı katkıları olmuştur. Çünkü faydacılık öğretisini revize etmesine rağmen Mill düşüncelerini; kendinden önceki liberal düşünürlerin aksine doğal haklar ve faydacılık bağlamından ziyade özgürlük üzerine inşa etmiştir. Ayrıca liberal düşünce geleneğinde özgürlük kavramını farklı açılardan ele alan, hakkında savlar öne süren ve fikirler ortaya koyan

filozofların başında gelmektedir. Günümüzde liberal düşüncenin ve ekonominin dünyaya önemli ölçüde sirayet etmesi göz önünde bulundurulduğunda, Mill'in özgürlük anlayışının analiz edilmesi gerek liberal düşüncenin düşünsel kökenlerini idrak edebilmek anlamında gerekse de liberal teorinin pratikteki uygulamalarının incelenmesi bakımından da önemlidir.

Bu tez çalışmasında;

- Mill'in felsefesine ilişkin önemli kavramlar olan liberalizm ideolojisi ve faydacılık öğretisine yer vermek,
- Mill'in klasik liberalizmden modern liberalizme geçişte etkilerini ve faydacılık öğretisine katkılarını açıklamak,
- Mill'in din, insanlık dini ve ideal olarak en iyi yönetim şekli olarak gördüğü temsili yönetim hakkındaki düşüncelerini irdelemek,
- Özgürlük kavramının felsefi yaklaşımlardaki, tarihsel süreçteki, ideolojilerdeki farklı anlamlarına ve negatif ve pozitif özgürlük kavramlaştırmalarına değinmek,
- Mill'in düşüncesinde özgürlüğün ne anlam ifade ettiğini ve bireye mümkün olan en geniş özgürlük alanı çizmesinin gerekçelerinin neler olduğunu belirlemek,
- Mill için bireyin özgürlüğünü hangi koşullarda sınırlandırmanın meşru olabileceğini neden-sonuç ilişkisi içinde incelemek,
- Mill'in özgürlük anlayışı çerçevesinde vergilendirme, zam uygulamaları, gelenekler ve devlet politikaları gibi bireyin özgürlüğüyle ilişkili olan toplumsal, ekonomik ve siyasal hususları değerlendirmek,
- Mill'in özgürlük anlayışı kapsamında öne sürmüş olduğu, bireysellik, düşünce ve tartışma özgürlüğü, bireyin özgürlüğü üzerinde toplumun ve devletin müdahalelerinin sınırları ile kadın hakları konularını analiz ederek birtakım eleştiriler getirmek,
- Bu özgürlük anlayışı perspektifinde günümüzdeki siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullarda bireyin özgürlüğünü inceleyerek bir takım çıkarımlarda ve önerilerde bulunmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın hipotezi: Günümüzdeki liberal pratiklerden olan yönlendirici vergilendirme, özel mülkiyet, ekonomik, düşünce ve ifade özgürlükleri John Stuart Mill'in özgürlük teorisi açısından eksikliklere ve sınırlandırmalara sahiptir.

Bu tez çalışmasında betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca literatür taraması tekniği ile kitaplar, dergiler, makaleler, internet kaynakları ve gazetelerden yararlanılmıştır.

Bu bağlamda tez çalışmasının ilk bölümünde; Mill'in yaşam öyküsüne, faydacılık ve liberalizm anlayışına, din hakkında düşüncelerine ve ona göre ideal olarak en iyi yönetim şekli olan temsili yönetim savına yer verilmektedir. İkinci bölümde; özgürlük kavramı genel olarak, farklı felsefi yaklaşımlar ve ideolojiler açısından, negatif ve pozitif kavramlaştırmalarıyla ve Mill nezdinde ele alınmaktadır. Daha sonra ise Mill'in özgürlük anlayışı zarar ilkesi, bireysellik konusu, düşünce ve tartışma özgürlüğü, toplumun ve devletin bireyin özgürlüğüne müdahalesi ve kadınların özgürlüğü bağlamında analiz edilmektedir. Son bölümde ise farklı hukuki düzenlemelerde özgürlük kavramına değinilerek, söz konusu düzenlemelerdeki hak ve özgürlüklerden herkesin layıkıyla faydalanamamasına dair örnek olarak verilen eğitim hakkı ve yönlendirici vergilendirme uygulamaları ile zarar ilkesinin günümüz koşullarındaki mümkünatı değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
JOHN STUART MILL VE FELSEFESİ

1.1. John Stuart Mill'in Yaşam Öyküsü

John Stuart Mill, Londra'da 10 Mayıs 1806 tarihinde doğmuştur. Mill, faydacılığın önemli temsilcilerinden biri olan filozof James Mill ile Harriet Burrow Mill'in dokuz çocuğundan en büyüğüdür. Mill'in yaşamında babasının etkisi çok büyüktür. Mill, babası tarafından çok küçük yaşlardan itibaren yoğun ve çok yönlü bir eğitime tabi tutulmuştur. Henüz üç yaşındayken Yunancayı sekiz yaşında ise Latinceyi öğrenmiştir (Ağaoğlu, 2001: 15).

Yedi yaşındayken Platon'u orijinal dilinden okuyabilen Mill, on altı yaşına geldiğinde ise Newton, Adam Smith, David Ricardo, babası James Mill, Locke, Berkeley, Helvetius, Cicero, Homeros, Sophokles, Euripides, Aristoteles, Shakespeare, Milton ve Spencer gibi önemli kişilerin eserlerini okumuş ve onlara göndermeler yapabilecek yetkinliktedir. Mill bu okumaları sayesinde çözümleyici düşünme yetisi ve farklı argümanlar arasında karşılaştırma yapabilme alışkanlığı edindiğini belirtmiştir. Ayrıca Mill'in benimsemiş olduğu sokratik yöntemi kullanması, hem başka yazarların ve filozofların savlarını hem de kendine dair hususları ve düşüncelerini çözümlemesi ve değerlendirmesinde ona fayda sağlamıştır. 1820 yılının tamamını Fransa'da Mill, babasının yakın dostu filozof Jeremy Bentham'ın kardeşi olan Sir Samuel Bentham ile birlikte geçirmiştir. Burada önem verdiği dostluklar edinen Mill, bu sefer ise Bayan Bentham tarafından düzenlenen eğitim programına tabi tutulmuştur. Mill burada ise piyano, solfej, eskrim, binicilik, dans ve Fransızca dersleri almıştır (Çağla, 2007: 13- 19). Yaşamının ilerleyen dönemlerinde Almanca da öğrenen Mill, böylece birçok dili bilecek yetkinlikte olmuştur.

Düzenli ve belli bir çerçeve doğrultusunda bir eğitim gören Mill, mantığı, cebri, felsefeyi, siyaseti, hukuku ve ekonomiyi de kapsayan farklı alanlarda okumalar yapmıştır ve eğitimler almıştır. Fakat babası James Mill tarafından Mill'in çocukluk ve ilk gençlik yıllarına dair hazırlanan okuma listesinde teolojik konular bulunmamaktadır. Onun tabi olduğu eğitim programında dini konuların yer almaması James Mill'in dinsel inançlara karşı olan yaklaşımıyla ilişkilidir. Mill'in eğitimine rehberlik eden James Mill'in de önemli

bir temsilcisi olduğu faydacılık öğretisidir (Güntöre, 2004: 82; Tannenbaum ve Schultz, 2008: 358).

Mill'in dinsel konulardan muaf bir eğitim alması, üniversiteye gönderilmemiş olmasıyla da bağlantılıdır. Mill, evde eğitim almıştır ve bu eğitim akademik konulardan oluşan ve ussal gelişime odaklanan bir eğitimdir. Zira James Mill'e göre eğitimin nihai hedefi, ''insan zihnini mümkün olan en yüksek düzeyde insan mutluluğunun nedeni'' haline getirmektir (Capaldi, 2011: 21).

Mill'in üniversiteye gönderilmemesinin bir nedeni babası James Mill'in evde üniversiteye nazaran daha nitelikli bir eğitim alacağını düşünmesidir. Bir diğer sebep ise, dinsel inançlara alakalıdır. Şöyle ki; Mill'in yaşadığı dönemde Britanya'daki başlıca üniversitelerin birçoğu Anglikan kilisesinin kontrolü altındaydı ve üniversite öğrencileri sert bir tutum ile büyük bir kısmı dinsel kariyer için hazırlanmaktaydı (Çağla, 2007: 14-15).

Capaldi'ye göre Mill'i, yaşadığı dönemdeki diğer iyi eğitim almış olan çocuklardan farklı kılan iki özellik bulunmaktadır. İlk olarak Mill, sorunları ve argümanları idrak etmekte, çözümlemekte ve yeniden konumlandırmakta özel bir yeteneği sahiptir. İkinci olarak ise Mill, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında tarihsel imgelemin gelişiminden önce bir benzeri olmayan ve bu yüzden hem kendisinin hem de yaşadığı dönemdekilerin fark edemediği bir dehadır. Buna paralel olarak Mill, Hegel ve Marx gibi çağının önde gelen kültürel ve entelektüel etmenlerini analiz ederek tutarlı bir anlatı yaratmaya çalışmaktadır (Capaldi, 2011: 25-26).

1823 yılında Mill, on yedi yaşındayken babası James Mill'in çalıştığı Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) İngiltere'deki şubesinde katip olarak çalışmaya başlar. Bu şirkette ilerleyen yıllarda başkatip pozisyonuna da terfi eden Mill, 35 yıl boyunca burada çalışmıştır (Ağaoğlu, 2001: 39).

Mill 1826 yılında başlayıp 1830 yılında atlattığı büyük bir bunalım yaşamıştır. Bu bunalım Mill'in yaşamındaki önemli hadiselerden biridir. Yoğun ve sert bir eğitim programına tabi tutularak yetiştirilmesinin böyle bir bedelinin olması pek de şaşırtıcı değildir. Bu bunalımlı yıllarını Mill, ''düşünsel bunalımım'' şeklinde ifade etmiştir (Monk, 2004: 420).

Söz konusu bu bunalımın biri kişisel-psikolojik diğeri ise entelektüel olmak üzere birbiriyle ilişkili olan iki boyutunun olduğu söylenebilir. Mill'in bunalımının bireysel boyutu, onun babasından bağımsız olma ihtiyacı hissetmesinden kaynaklanmaktayken, entelektüel boyutu ise felsefi radikalizmi eğreti bulması sebebiyledir. Mill, felsefi radikalizmin ona göre en tutarlı olduğunu düşündüğü halini babasında bulmasına rağmen eksikleri olduğunu düşünmüştür (Capaldi, 2011: 59). Ayrıca felsefi radikalizme dayanan Bentham'ın faydacılığının fazlasıyla mekanik bir öğreti olduğuna kanaat getirmiştir (Küçükalp, 2015: 542). Böylece Mill, klasik faydacılığın ihmalkarlık ettiği şiir ve doğal güzelliklerden güç alarak bunalımını atlatmıştır (Gray, 2001: 204).

Düşünsel bunalımının sonrasındaki yıllarda Mill iki kez daha olumsuz bir durum yaşamıştır. 1832 yılında Jeremy Bentham'ın 1836 yılında ise babası James Mill'in ölümüyle sarsılmıştır. Mill'in yaşam öyküsünde belirleyici; eğitiminde, fikirlerinin gelişiminde ve yaşam tarzında söz sahibi olan babası James Mill'in ölümü her ne kadar üzücü bir hadise olsa da Mill'in babasından bağımsız olarak hareket edebilmesine, düşünebilmesine ve yazabilmesine vesile olmuştur. Böylece Mill, bunalımında ihtiyaç duyduğu babasından bağımsız olma gereksinimini elde etmiştir. Ayrıca Mill'in bu bunalımına mahal veren önemli etkenlerden biri de hatırlayamadığı kadar küçük yaşlardan itibaren çok yoğun bir eğitime tabi tutulmasıdır. Mill, bunun yanı sıra bunalımının entelektüel yönünü atlatmasının önemli bir sonucu olarak ise eksik ya da tutarsız bulduğu düşünceleri ve öğretileri; bilhassa felsefi radikalizmi ve faydacılığı eleştirmiştir. Böylece Mill faydacılığın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Capaldi, 2011: 91).

Mill, bunalımını atlattığı yıllarda yaşamış olduğu olumsuz olayların yanı sıra olumlu hadiseler de yaşamıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere James Mill'in entelektüel etkilerinin azalmasının yanı sıra çalıştığı Doğu Hindistan Şirketi'nde terfi alması ile özgüveni artmıştır. Mill'in bunalımını atlatmasına yardımcı olmada ve önemli bir işlev görmede şiir ve doğal güzelliklerin payı ise büyüktür. Bu romantizmle alakalı hususlarla birlikte Mill'in hayatındaki adeta bir dönüm noktası sayılabilecek bir olay yaşanmıştır. Mill 1830 yılında, daha sonra evleneceği Harriet Taylor ile tanışmıştır. Mill ile tanıştığı zaman bir iş insanı olan John Taylor ile evli olan Harriet Taylor entelektüel, kadın haklarını savunan, Mill ile hemfikir olduğu konulara sahip ve onun düşüncelerinde etki sahibi olan bir kişidir. Harriet Taylor ile Mill tanıştığı zaman, Harriet Taylor, bir iş insanı olan John Taylor ile evlidir (Çağla, 2007: 28-29).

Mill, kırk beş yaşındayken Ağustos 1849'da John Taylor'ın ölmesini takip eden 1851 yılında Harriet Taylor evlenir. Yirmi sene boyunca tanıdığı ve yaşamında çok önemli bir yere sahip olan Harriet Taylor'ın 1858 yılında Avignon'daki ölümüne kadarki evli kaldıkları süreçte Mill ve Harriet Taylor arasındaki entelektüel paylaşımlar artmıştır. Mill, düşüncelerinin ilham kaynağı olan eşi Harriet Taylor'ın ölümünden çok etkilenmiş ve bir süre bir şey yazamamıştır (Ağaoğlu, 2001: 82-87).

James Mill ve Harriet Taylor'ın Mill'in yaşamındaki etkisi büyüktür. Bu bağlamda Capaldi'ye göre (2011: 1) ''John Stuart Mill'in hayatındaki en önemli iki gerçek, James Mill'in oğlu olması ve Harriet Hardy Taylor'a aşık'' olmasıdır.

Mill, 1865 yılında parlamentoya adaylığını koyar. Mill'i bu kararı vermesinde dostlarının cesaretlendirmesi ve ısrarları etkili olmuştur. Bağımsız olarak siyasete atılma sürecinde Mill, hem düşüncelerinden taviz vermemiş hem de seçilmek için kullanılan geleneksel yöntemlere başvurmamıştır. Mill'in siyasete atılmasının sebebi, Avam Kamarası kürsüsünü yıllardır savunuculuğunu yaptığı liberal kültürün yaygınlaşmasında bir araç olarak kullanma gayesiyle açıklanabilir. Böylece Mill, yıllardır savunduğu düşüncelerini, parlamentoya tekrar seçilemediği 1868 yılına kadar mevzubahis kürsüde dile getirmiştir. Avam Kamarası'ndaki üç yıl süren üyeliği sürecinde Mill, liberal fikirlerinin, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi gerektiğinin savunuculuğunu yapmıştır. Ayrıca ırk ayrımcılığına karşı bir tutum takınarak çalışmalar yapmış ve kadınların oy hakkını gündeme getirmiştir. Avam Kamarası'na tekrar seçilemediği 1868 yılından sonra Mill, çalışmalarına ve yazılarına odaklanmıştır. Son yıllarına üvey kızı Helen Taylor'ın refakat ettiği Mill, 1873 yılında Avignon'da ölür ve eşinin yanına defnedilir. (Çağla, 2007: 38-39).

Mill, eşi Harriet Taylor'ın ve babası James Mill'in yanı sıra birçok kişiden etkilenmiştir. Onu eşi ve babasından sonra düşüncelerini etkileyen, fikir alışverişinde bulunduğu, tartışmalar yürüttüğü ya da eğitim aldığı düşünürlerin başında Jeremy Bentham gelmektedir. Mill'in söz konusu olan şekilde etkileşiminin olduğu diğer kişiler ise, John Austin, Saint Simon, Auguste Comte, Alexis de Tocqueville, Coleridge, William Wordsworth ve Thomas Caryle şeklinde ifade edilebilir. Mill'in yaşamında bu önemli şahsiyetlerin yanı sıra kaleme aldığı birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin en çok tanınanları ve öne çıkanları şunlardır: On Liberty (Özgürlük Üzerine), Utilitarianism (Faydacılık), The Subjection of Women (Kadınların Köleleştirilmesi), A System of Logic

(Bir Mantık Sistemi), Principles of Politicial Economy (Politik Ekonominin Prensipleri), Considerations on Representative Government (Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler), Essays on Religion (Din Üzerine Üç Deneme) ve Autobiography (otobiyografi) (Güntöre, 2004: 84).

1.2. John Stuart Mill'in Felsefesine İlişkin Kavramlar

John Stuart Mill'in felsefesinde liberal düşünce geleneği ve faydacılık öğretisi önemli hususlardır. Düşünsel gelişiminde etkili olan liberal ideolojiye ve faydacılık yaklaşımına önemli katkılarda bulunmuştur ve gelişimlerinde önemli bir rol oynamıştır.

1.2.1. Faydacılık

Doğal haklar kuramlarına alternatif bir bilimsel yaklaşım olarak ortaya çıkan faydacılık öğretisi, ahlak felsefesinin politik hususlarda etkisinin bulunduğu en önemli dallarından biridir (Heywood, 2017: 440). Faydacılık, İngiltere'de 18. yüzyıl sonu ile 19. Yüzyıl boyunca gelişim göstermiştir. (Marshall, 1999: 599). İngiliz faydacı düşünürler, Antik Yunan'daki Demokritus'un, Aristippus'un ve bilhassa Epikür'ün düşüncelerini faydacılık bağlamında değerlendirmektedirler. Antik Yunan filozoflarından sonra faydacılığa dair düşünceleri ilk kez Francis Bacon gündeme getirmektedir (Gürbüz, 2014: 138). Hobbes ve Locke da ismi faydacılık ile anılan ve öğretinin gelişmesinde payları olan filozoflardandır. Bununla birlikte David Hume, faydacılığın kurucusu olarak kabul edilmektir. Bentham ise faydacılığın ilk sistematik teorisini geliştiren düşünürdür (Yayla, 2002: 89).

Bentham ile yakın bir dostluğu olan James Mill de faydacılığın önemli temsilcilerindendir. James Mill, hem Bentham'ı hem de oğlu John Stuart Mill'i etkilemiş bir filozoftur. Ayrıca James Mill ''Felsefi Radikaller'' adlı grubun Bentham, David Ricardo ile birlikte önde gelen isimlerindendir (Çağla, 2007: 11). John Stuart Mill ise faydacılık öğretisinin önemli temsilcilerindendir. James Mill gibi Bentham'ın düşüncelerinin de Mill üzerinde büyük etkisi vardır. Bununla birlikte Mill, Bentham'ın faydacılığını bir takım yönleriyle eleştirmiştir. Böylece Mill, faydacılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Faydacılık öğretisinde iyi ve doğru kavramları önemlidir. Çünkü bu kavramlar fayda kavramı ile ilişkilidir. Şöyle ki iyi kavramı nezdinde değerlendirildiğinde faydacılıkta en fazla faydayı temin eden iyidir. Ayrıca mevzubahis faydalar hakkında

zevkin, doyumun ya da objektif değerlerin kullanılmasıyla listelenebileceği düşüncesi iddia edilmektedir. Dolayısıyla faydacı düşünürler, farklı açılardan değerler ile hazzın ve acının ölçülebileceğine inanmaktadırlar. Doğru kavramı açısından faydacılık değerlendirildiğinde ise faydacılıkta sonuçlar önemsenmektedir. Doğru en çok faydayı sağlayandır. Bu bağlamda bireyler faydayı maksimize ve acıyı ise minimize etmeyi tercih etmektedirler. Faydacılıkta bir faaliyetin, siyasanın ya da bir kurumun iyiliğinin ve doğruluğunun faydayı arttırmaya yönelik eğilimleri ile kanıtlanabileceği öne sürülmektedir (Heywood, 2015: 129-130; Şahin, 2006: 130).

Faydacı düşünürlere göre, rasyonel eğitim kurumları ve toplumsal reformlar tasarlanması için insan doğasından yararlanmak gereklidir. Bu yeniden tasarlanmış hususlar ile en fazla fayda için bir araya gelmiş bir toplum içerisinde bireyler, kendilerine layık olan konumu edinebileceklerdir (Şahin, 2006: 130). Böylece bu hususlardan gelebilecek haz ve acıyı ölçebilen bireyler, faydayı maksimize edecek olana uygun bir biçimde davranışta bulunurlar.

Faydacılık bu anlayışlardan ibaret olmayıp farklı değerlendirmelerin olduğu ve düşüncelerin gelişim gösterdiği bir öğretidir. Örneğin klasik faydacılık olarak tanınan eylem faydacılığında, iki eylemden hangi eylem diğerine nazaran daha çok haz üretiyorsa doğru olan eylem olarak kabul edilmektedir. Kural faydacılığında ise bir eylemin doğruluğu, uyulduğu takdirde iyi sonuçlar elde edilebilen bir kurala bu eylemin uyumluluğu ile belirlenmektedir. Bu bağlamda faydacılıkta bireylerin rasyonel tercihlerde bulunduğu ve kendileri için neyin acı neyin haz verebileceğini idrak etmekte yetkin oldukları kabul edilmektedir. Dolayısıyla faydacılık bireyleri rasyonel varlıklar olarak ele alan bir öğretidir. Ayrıca faydacılık bu noktada, en yüksek faydayı elde etmeye çalışan bireylere saygı duyulması ve bireylerin ahlaki tercihlerini yapabilmesinin koşullarının sağlanması gerektiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte faydacılık, sosyal, siyasal ve hukuki gibi birçok alandaki reformların dayanak noktalarından biri durumundadır (Heywood, 2017: 440- 441).

David Hume'un faydacılık anlayışı rasyonalist temellere sahip değildir. Faydacılığın rasyonalist biçiminin kurucusu Jeremy Bentham'dır (Yayla, 2002: 89). Bentham, faydacılığın sistematik olarak gelişmesinde önemli bir etkisi olan ve katkıları sayesinde kurucusu olarak tanınan bir düşünürdür. Faydacılıkta bireyin rasyonel bir varlık olarak kabul edilmesinin kuramsal arka planına Jeremy Bentham öncülük etmektedir.

Bentham'ın düşününde rasyonel bireyin; acının ve hazzın zaman, yoğunluk, imkan, verimlilik gibi ölçütlere bağlı olarak tercihlerini açıklayan bir tipoloji bulunmaktadır (Seve, 2003: 972). Ayrıca hazzın ve acının ölçülebileceğine inanan Bentham'da bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi insan doğasından kaynaklıdır.

Bentham ve Mill, faydacılığın yalnızca bireysel faydanın maksimize edilmesine dair olmadığını, toplumsal faydayı da sağlayacak bir öğreti olduğunu öne sürmektedirler (Birler, 2014: 308-309). Bu bağlamda Bentham, ‘‘en fazla sayıda insanın en üst düzeydeki mutluluğu’’ şeklinde formüle edilen genel fayda ilkesi ortaya koymaktadır. Bentham'ın fayda ilkesi hem bireysel davranışlarla hem de toplumla ilişkilidir. Bentham, bu genel fayda ilkesinden yararlanarak, laissez faire ekonomisini, anayasal reformları ve demokrasiyi meşrulaştırma için zemin oluşturmaktadır (Heywood, 2013: 64).

Mill, tezin ilk bölümünde değinilen bunalımı atlattıktan sonra önce varisi olduğu faydacılığa eleştirilerini yöneltir. Mill, babasından ve babasının yakın dostu Bentham'dan miras kalan faydacılığı geliştirmiştir. Öyle ki Mill faydacılık üzerine kitabıyla da artık faydacılığın ilk akla gelenlerden biri durumundadır. Bu bağlamda sözü Mill'in faydacılığı almaktadır.

Mill'in felsefesinde faydacılık önemli bir öğretidir. Mill, babası James Mill ve babasının yakın dostu olan Jeremy Bentham'ın kurucuları olduğu faydacılık öğretisi perspektifinde fikirleri gelişim göstermiştir. Mill, gençlik döneminde atlattığı bunalımdan sonra düşünceleri üzerinde büyük etkisi olan faydacılığa kazandırdığı fikirlerle öğretinin gelişiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Mill (2017a: 28), ‘‘Faydacılık’’ (Utilitarianism) isimli eserinde faydacılık öğretisi hakkında şöyle yazmaktadır:

> Faydayı ya da en yüksek düzeyde mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden öğreti, eylemlerin mutluluğa katkıda bulunma eğiliminde olması ölçüsünde doğru olduklarını, mutluluğun tersini yaratma eğiliminde olduklarında ise yanlış olduklarını savunur. Mutluluk ile bahsedilen şey hazdır ve acının olmamasıdır; mutsuzlukla ise acıdan ve hazzın yokluğundan bahsedilmektedir.

Mill, ‘‘Faydacılık’’ adlı eserinde hazzın bireyin davranışlarının asıl motivasyon kaynağını oluşturduğunu ve Bentham'ın ‘‘en fazla sayıda insanın en üst düzeydeki mutluluğu’’ gerçekleştiren düzenin ‘‘iyi’ düzen olduğunu öne süren öğretiyi gündeme getirmektedir. Mill, ilk olarak öğretinin bu savlarını kabul ederek eleştirilerini yöneltmektedir (Yayla, 2002: 93). Bentham'a göre bireyin eylemlerinin ahlakiliğini belirleyen eylemin sonucunda meydana gelen haz ve acıdır. Bentham ayrıca, bireyin

davranışlarında temel olarak hazzı isteme ve acıdan kaçma hissiyatının olduğunu ve bütün bireylerin aynı saiklerle eylemde bulunduğu düşüncesindedir. Ayrıca Bentham'a göre bütün bireyler hazzı bilmesi sayesinde mutluluğu ve acıyı bilmeleri yüzünden mutsuzluğu bilmektedirler (Aydın, 2015: 526). Bununla birlikte Bentham'a göre bireylere haz veren her şey eşittir ve aralarında statü ya da ehemmiyet bakımından bir fark yoktur.

Mill, Bentham'ın hazlar hakkındaki düşüncelerini değerlendirerek; hazları bireylerden ve onların tecrübelerinden bağımsız olarak kavramasına karşı çıkmaktadır (Çaha, 2004: 10). Mill'e göre faydacılık bu noktada basite indirgenmiştir. Çünkü faydacılığın bu perspektifinde hazların, nitelik olarak değerlendirilmesi yer almamaktadır ve ''insani'' olan daha yüksek ile ''hayvani'' olan daha düşük hazlar arasında bir kıyaslanma yapmak mümkün kılınmamaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 362). Böylece Mill, hazların niteliksel yönünü gündeme getirmektedir. Hazların niceliğini ve niteliğini birbirinden ayrı tutmayı önererek, hazları nitelikleri bakımından değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır (Çağla, 2007: 43). Mill, faydacı ilke ile bazı tür hazların diğer hazlara nazaran daha arzu edilir ve daha değerli olduğu olgusunun çelişmediğini belirtmektedir. Ona göre her şey nasıl hem nicelik hem nitelik yönünden değerlendiriliyorsa hazları yalnızca niteliksel yönüyle ilişkilendirmek uyumsuz gözükmektedir. Bunun yanı sıra Mill (2017a: 30) hazların nitelik ve nicelik yönünden değerlendirmesine ilişkin şöyle düşünmektedir:

> İki hazdan ikisini de tecrübe etmiş kişilerin hepsinin ya da neredeyse hepsinin, onu tercih etmek için herhangi bir hissi ya da ahlaki yükümlülüğü olmaksızın, kendisini seçtiği haz daha arzulanır olandır. Her ikisine de maharetle sahip olanlar tarafından, bu ikisinden biri, beraberinde büyük miktarda hoşnutsuzluk getireceği biliniyor olmasına rağmen diğerinden çok daha üst konuma yerleştirilmişse ve diğeri nicelikçe ne kadar doğasının el verdiği ölçüde fazla da olsa yine de kendisinden vazgeçilmiyorsa, tercih edilene nitelikçe üstünlük affetmemizi haklı çıkarır, demek ki burada nicelik pek az bir yer tutmaktadır.

Mill'in, iki hazzı karşılaştırmak üzerine akıl yürüterek vardığı sonuç açıkça James Mill'in ve Jeremy Bentham'ın faydacılığından farklılık göstermektedir. Mill tezat olarak, hazların nicelik yönünden hesaplanmasını önemsiz ve adeta yersiz bulmaktadır. İki hazzın arasında yaptığı değerlendirmede bir hazzın niteliğinin niceliğine üstünlüğü ve söz hakkı söz konusudur. Mill, iki haz arasında seçim yapan bir insanın seçim sürecini tartışmaktadır. Nicelik yönden kendi çapında çok olan bir haz ile bir diğer hazzı karşılaştırmaktadır. Diğer bir haz ise nitelik yönünden önemli bir mertebededir ve bu haz ile birlikte büyük miktarda

hoşnutsuzluğun ortaya çıkacağı bilinmektedir yine de ondan vazgeçilememektedir. Buradan Mill çıkardığı sonuçta hazların nitelik yönden karşılaştırmasının önemini vurgularken nicelik yönden önemsizliğini gündeme getirmektedir (Güntöre, 2004: 108-109). Bu bağlamda Mill (2017a: 32) savını şu şekilde öne sürmektedir:

> Haz alma kapasitesi düşük olan varlığın, bunlardan tam bir tatmin elde etme şansının en üst düzeyde olduğu tartışma götürmez; yüksek yetilere sahip bir varlık ise arayabileceği her tür mutluluğun, böyle kurulmuş bir dünyada, eksik olacağını her zaman hissedecektir. (…) Mutlu bir domuz olmaktansa, mutsuz bir insan olmak yeğdir; mutsuz bir Sokrates olmak da mutlu bir aptal olmaktan iyidir. Eğer aptal ya da domuz bundan farklı bir görüşteyse, bu onların sorunun sadece bir yanını bilmelerinden ileri gelir. Ötekiler ise her iki yanı da bilmektedirler.

Mill ve Bentham hazların nitelik olarak birbirinden farklı olduğu konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte Mill, mevzubahis bu farklılıkların insanların kültürel birikimlerinden ve tarihsel tecrübelerinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla onun düşüncesinde hazlar insandan insana farklılık göstermektedir. Bu yüzden de bir haz her insan için aynı şekilde tezahür etmemektedir. Mill, bu savıyla bireyleri yalnızca rasyonel varlıklar olarak ele almayıp ahlaki yönleriyle de kavramaktadır. Haz ve ahlak arasındaki bir karşılaştırmada bireylerin yaşamlarında ahlaki değerlerin daha makbul ve manidar olabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Mill'e göre hedonizmle ilişkilendirilebilecek ve maddi bir doyum sağlayacak bir hazdansa, manevi olarak hazza götüren ahlaki erdemler bireyin yaşamının esas motivasyonudur (Çaha, 2004: 10-11).

Mill'in düşüncesinde erdem önemli bir kavram durumundadır ve bireyin davranışlarının şekillenmesinde etkili bir faktördür. Bunun yanı sıra Mill'e göre, ''faydacı ahlak, insanlarda kendi en büyük iyiliğini başkalarının en büyük iyiliği için feda etme gücü olduğunu kabul eder. Sadece fedakarlığın kendisinin de bir iyi olduğunu kabule yanaşmaz.'' Bu ifadesiyle Mill, fedakarlığın erdem ve iyi ile bağlantısını ortaya koymaktadır. Hem erdemin kendisi hem de erdemli olmanın ödülü başlı başına bir iyi durumundadır (Mill, 2017a: 40).

Mill, bu savına paralel olarak faydacılık öğretisinde bencilliğin söz konusu olduğunu düşünmektedir. Çünkü Mill'in eleştirdiği bütün bireylerin faydalarını maksimize etmesi üzerine temellenen faydacılıkta, somut bir ödülü ya da bir getirisi olmadığı müddetçe fedakarlığa olumlu anlamda bir rol biçilmemektedir. Ayrıca Mill'in faydacılığa yönelttiği bir diğer eleştiri ise faydacılıkta asosyalliğin söz konusu olduğu şeklindedir.

Faydacılıktaki atomistik toplum anlayışına karşılık Mill'in düşüncesinde kamu yararı önemli bir husustur (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 362).

Bu bağlamda Mill (2017a: 37-38) ''kamu yararına ilişkin samimi bir ilgi ve içten gelen şefkatli duygular, eşit derecede olmasa da doğru şekilde yetiştirilmiş her insan için mümkün'' olduğunu düşünmektedir. Mill, bireyi toplum içinde ve birtakım değerlere sahip olarak ele almaktadır. Ayrıca Mill'in düşüncesinde bireyin erdemi de arzulaması söz konusudur. Bireyler erdemli eylemlerde bulunarak haz alabileceği gibi erdemli olmanın bizzat kendisinden de haz duyabilmektedir. Böylece her iki durumda da bireyler mutlu olabilmektedirler (Çağla, 2007: 45). Sonuç olarak Mill, faydacılığa getirdiği bu eleştirileri ve katkıları vasıtası ile bu öğretinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

1.2.2. Liberalizm

Liberalizm, ilk kez siyasal bir kavram olarak 1812 yılında İspanya'da monarşiyi deviren ve anayasal bir rejim kuran mutlakıyet karşıtı bir grubun isminin Liberales olması sebebiyle kullanılmıştır (Birler, 2014: 299). 1840'lı yıllar itibariyle liberalizm, ayrı bir siyasi düşünceler bütünü olarak Avrupa'da geniş ölçüde tanınmıştır. Her ne kadar 19. yüzyıldan itibaren siyasal bir anlama sahip olsa da liberalizmin kökenleri; önceki üç yüzyıl boyunca gelişen düşüncelere ve kuramlara dayanmaktadır (Heywood, 2013: 41).

Liberalizm, Avrupa'daki toprak sahibi aristokrasi ile burjuvazi arasındaki çatışmaların bir koşutu olarak ortaya çıkmıştır. Aristokrasinin doğuştan sahip olduğu imtiyazlar sayesinde askeri, yönetsel, siyasal ve dini görevleri kendi tekelinde bulundurması burjuvazinin gelişmesindeki en büyük engeldi. Bunun yanı sıra feodal düzen, ticaretin gelişmesine ve sanayinin ihtiyacı olan işgücünü temin etmesine engel teşkil ediyordu (Kışlalı, 1987: 322).

Liberaller mutlak monarşiye, aristokrasinin ayrıcalıklı konumuna ve feodalitenin hakkaniyetsizliğine karşı çıkmışlardır. Böylece liberal fikirler Avrupa'da feodal sistemin yıkılması ve onun yerine kapitalist piyasa sisteminin ortaya çıkması sonucunda gelişmiştir. dolayısıyla liberalizmin ''sanayileşmiş Batının ideolojisi'' olduğu söylenebilir. Bu bağlamda liberalizmin gelişiminde ortaya çıktığı tarihsel konjonktürün etkilerinin olduğu görülmektedir. Öte yandan liberal fikirlerin şekillenmesinde Aydınlanma felsefesi önemli bir rol oynamıştır. Çünkü 18. ve 19. yüzyılda liberal filozoflar, Aydınlanma felsefesinin akılcılık ilkesinin etkisinde kalmışlardır (Heywood, 2013: 41-43). Aydınlanma felsefesinin

temel özelliklerinden biri olan akılcılık, inanca karşı aklı öne çıkaran; akla dayanan ve akıldışı olan her şeye karşı koyan öğretilerin bir bütünüdür (Hançerlioğlu, 1982: 431). Dolayısıyla bilginin akıl yoluyla elde edilebileceğini savunan, ilkesel olarak ise her şeyin bilinebileceğini fikrini ortaya koyan akılcılık; dünyayı rasyonel bir yapı şeklinde kavrar ve insanın rasyonel yetilerine büyük önem vermektedir (Marshall, 1999: 12).

Aydınlanma düşüncesinin yaklaşımındaki ‘‘insan’’, liberal kavramsallaştırmada ‘‘birey’’ adını alarak siyasal bir özne haline gelir (Birler, 2014: 302). Bu bağlamda akılcılık ilkesinden etkilenmiş liberalizmde birey rasyonel bir varlıktır. Ayrıca liberalizmin merkezinde bireycilik bulunmaktadır. Bireycilik, bireyin rasyonel bir varlık olduğunu, kendi faydası doğrultusunda siyasal ve sosyal eylemde bulunduğunu ve toplumun her türlü kurum ve yapılarından üstün olduğunu kabul eden bir ilkedir. Bireycilik için bireysel servet kazanımı toplumsal refahtan, bireysel değerler toplumsal değerlerden daha önemlidir (Çetin, 2001: 221-222).

Liberalizmde bireyin özgürlüğü temel değerdedir. Özgürlüğün liberalizmdeki merkezi konumunun, liberallerin hoşgörü ve anayasacılığa önem vermelerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Ayrıca hoşgörü, liberal ideolojide önemli bir yere sahiptir. Çünkü liberaller için hoşgörü toleransın, bireysel özgürlüğün ve karşılıklı tahammülün söz konusu olduğu rasyonel tartışmaların teminatı niteliğindedir (Yayla, 2002: 28; Yürüşen, 1996: 63).

Hoşgörüye verdikleri önemin yanı sıra liberaller hükümetin birey için despotik bir hale gelebilmesinden çekince duyarak sınırlı yönetime inanırlar. Anayasacılık bireyin özgürlüğünün korunmasında hayati bir işlev görmektedir. Böylece hükümetin kurumlarını ve siyasal süreçleri anayasada belirtilmiş kurallar çerçevesinde sınırlandırma pratiği olan anayasacılık ilkesini savunurlar. (Heywood, 2015: 165).

Liberalizmin felsefi temelleri Locke, Adam Smith, David Hume, Jeremy Bentham, John Stuart Mill ve Constant gibi filozofların düşüncelerine dayanmaktadır (Çetin, 2001: 219). Bununla birlikte liberal düşünceler de diğer ideolojilerdeki düşünceler gibi zamanla değişime uğramıştır. 19. yüzyıldan günümüze kadar yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimler ile birlikte, devletin ekonomiye müdahale edip etmemesi ve sosyal adaleti sağlayıcı bir rol üstlenip üstlenmemesi, özgürlüğün karakteristiği gibi hususlarda farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla liberallerin, erken dönem liberal düşünceleri sorgulamasına ve bazı açılardan yeniden değerlendirmesine neden olmuştur (Tayyar ve

Çetin, 2013: 109). Bu fikirsel ayrılıklar ise liberalizm içinde klasik liberalizm ve modern liberalizm şeklinde iki farklı düşünce geleneğinin olmasına sebep olmuştur.

1.2.2.1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizm, liberal ideolojinin ilk dönemlerinde doğup feodal sistemden kapitalist sisteme geçilen süreçte gelişim göstermiştir. Klasik liberal düşüncelerin, 19. yüzyıldaki sanayileşmenin döneminin ilk başlarında önemli bir seviyeye ulaşması nedeniyle klasik liberalizm ‘‘19. yüzyıl liberalizmi’’ olarak da isimlendirilir. Klasik liberal düşünceler çeşitli farklılıklar göstermekle birlikte birtakım ortak özellikler içermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; klasik liberalizmde bireyin hayatını idame ettirebilecek ölçüde kendine yetebildiği, rasyonel davranışlarda bulunduğu ve kendi bencil çıkarları doğrultusunda hareket ettiği kabul edilmektedir. Toplum ise mevzubahis bu bireylerin toplamından oluşmuştur. Dolayısıyla klasik liberalizmin kökeninde bencil bireycilik ve atomistik bir toplum anlayışı bulunmaktadır (Heywood, 2013: 60-61).

Klasik liberal düşüncelerin bu anlayışlar doğrultusunda şekillenmesi onların özgürlüğe ve devlete karşı yaklaşımlarıyla da yakından ilişkilidir. Çünkü klasik liberalizmde, bireyin üzerinde herhangi bir sınırlama ve tahakkümün olmaması anlamındaki negatif özgürlük inancı vardır. Klasik liberalizmde negatif özgürlük kavramsallaştırmasının bulunmasının nedeni, onların özgürlüğü sınırlamaların ve müdahalelerin olmaması şeklinde anlamalarından kaynaklıdır (Berktay, 2010: 82).

Klasik liberalizmde devletin güvenliği ve düzeni sağlaması bakımından gerekli olduğu kabul edilir. Fakat devlete ve her türlü şekliyle hükümet müdahalelerine karşı büyük bir antipati söz konusudur. Dolayısıyla klasik liberal düşüncelerin idealinde devlete, güvenlik ve düzeni tesis edecek raddede asgari bir rol biçilmektedir. Devlet adeta bir ‘‘gece bekçisi’’ gibi hareket edecek şekilde kurgulanmaktadır. Klasik liberalizmin onayladığı bu minimal devlet anlayışı kendi kendini düzenleyen serbest piyasa ekonomisine olan güven ile desteklenmektedir. Klasik liberalizmin ekonomiye dair bu tutumu, ‘‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’’ anlamına gelen “Laissez faire, laissez passer” düşüncesinde karşılık bulmaktadır. “Laissez faire, laissez passer” fikri ise devletin ekonomiye müdahale etmemesini, bireyin ekonomik özgürlüğünü, minimal devlet anlayışını, serbest piyasa ekonomisini, katı bir liyakat yönetimini, mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminin sınırlanmamasını ifade etmektedir. Bu laissez faire kapitalizmi,

klasik liberalizmin ekonomi konusundaki fikirlerinin merkezi teması niteliğindedir (Heywood, 2014: 72-74; Tayyar ve Çetin, 2013: 110).

Bu bağlamda klasik liberalizmin, toplumdan ziyade bireyci olduğu; pozitif değil negatif özgürlük anlayışına dayandığı; minimal devletten yana bir tutum takındığı; liyakati önceldiği; adaletin serbest piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden oluşacağına inandığı söylenebilir (Yayla, 2002: 28). Ayrıca klasik liberalizmin temel dayanak noktalarından ve yaklaşımlarından biri de faydacılıktır. Faydacılık öğretisiyle klasik liberalizmin arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Faydacılık öğretisine ve klasik liberalizm bakımından ne ifade ettiğine tez çalışmasının ‘‘Faydacılık’’ başlığı altında yer verilmektedir.

1.2.2.2. Modern Liberalizm

Klasik liberalizmin savunuculuğunu üstlendiği minimal devlet, toplumdaki eşitsizlikleri gidermede ve adaletsizliklere çözüm bulmakta yeterli değildi. Sanayileşme toplumun bazı kesimleri için devasa boyutta servet artışına sahne olurken bu süreç aynı zamanda sefaletin, hastalıkların ve gecekondulaşmanın yaygınlaşmasını da beraberinde getirmişti. Sanayileşmenin ilk döneminden 20. yüzyılın başlarına değin geçen süre zarfında giderek artan sosyal eşitsizlikler göz ardı edilemez bir duruma gelmişti. Düşük ücretler, zorlu çalışma koşulları, işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi olumsuz faktörler yüzünden sanayi işçisinin durumu oldukça dezavantajlıydı. (Heywood, 2013: 69-70). Öte yandan 1929 yılında başlayıp etkisi 1930’lu yıllar boyunca devam eden ‘‘1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’’ ya da başka bir deyişle ‘‘Ekonomik Buhran’’ sanayileşmiş ülkelerde kitlesel işsizliğe sebep olmuştu. 20. yüzyılda tanık olunan en şiddetli bu ekonomik kriz yalnızca ekonomik değil, sosyal ve siyasal olarak da küresel boyutta büyük sarsıntılara yol açmıştı (Nikitin, 1974: 171; Bakırtaş ve Tekinşen: 2004).

Bu sebepler yüzünden klasik liberalizmin minimal devlet anlayışının ve kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin aksine ‘‘20. yüzyıl liberalizmi’’ olarak da adlandırılan modern liberalizm, devlet müdahalelerine karşı daha olumlu bir yaklaşım benimsemiştir. Böylece modern liberaller laissez faire kapitalizmine olan inançlarını terk etmiştirler. Bu hususta J. M. Keynes’in ekonomik büyümenin ve sosyal refahın idare edilen ve düzene konan bir kapitalizmle sağlanabileceği, temel ekonomik yükümlülüklerin devlet tekelinde olması gerektiği şeklindeki düşüncelerinin payı büyüktür. Her ne kadar modern liberaller, hükümet müdahalelerine karşı daha olumlu bir tavır takınmış olsalar da hem toplumsal önlemlere hem de devlet müdahalelerine verdikleri destek her zaman şartlı olmuştur.

Bunun yanı sıra modern liberallerin endişesi, yaşam koşulları elverişsiz olan insanların mevcut haliyle alakalıdır. Dolayısıyla hedefleri, bireyleri yaşamlarını idame ettirecek, sorumluluklarını üstlenebilecek ve ahlaki olarak tercihlerini yapabilmelerine olanak sağlayan bir seviyeye getirebilmektir (Heywood, 2014: 75).

Modern liberal düşünce geleneğinde, devletin sorumluluk almasının ve sosyal refahı sağlamasının vurgulandığı söylenebilir. Devlet müdahalelerine olumlu bir tavrının olmasıyla tanımlanan modern liberalizm, sosyal refahın artmasında devlete pozitif bir rol atfetmektedir. Devlete yüklemiş oldukları bu sorumlulukların ise hem bireysel hem de toplumsal problemlerin fırsat eşitliği temelinde çözülmesinden yanadırlar (Bayram, 2014a: 3).

Modern liberaller, klasik liberallerle yaşamın yükümlülüklerini üzerine alan ve rasyonel davranışlarda bulunan birey tipini kabul etmekte hemfikirdirler. Fakat bu hususta modern liberaller klasik liberallerden farklı olarak, böylesi bir birey anlayışının toplumsal ve ekonomik koşullar elverişli olduğu müddetçe söz konusu olabileceğini öne sürmektedirler. Dolayısıyla liberal ideoloji içinde sosyal refah anlayışı modern liberaller tarafından gündeme getirilerek fırsat eşitliği temelinde savunulmuştur. Modern liberallerin bu anlayışları özgürlük hakkındaki tutumlarıyla da paralellik göstermektedir. Klasik liberal gelenekte özgürlüğün negatif anlamıyla savunulması söz konusuyken modern liberaller, bireysel gelişim, bireyin özerkliği ve insani ilerleme anlamında pozitif özgürlükten yana bir tutum takınmaktadırlar (Heywood, 2013: 46-47, 72-73).

1.2.2.3. Klasik Liberalizmden Modern Liberalizme Geçişte Mill'in Etkisi

Klasik liberalizmdeki birtakım ilke, değer ve anlayışlar, modern liberallerce sorgulanmış ve yeniden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Buna paralel olarak iki liberal düşünce geleneğinde farklı özgürlük anlayışları benimsenmiştir. Böylece modern liberaller klasik liberallerin devletin müdahalede etmemesini savunan negatif özgürlük anlayışlarının aksine, devlete sosyal adaleti ve bireysel gelişimi desteklemesi gibi olumlu roller atfeden pozitif özgürlük anlayışını benimsemişlerdir (Berktay, 2010: 81). Bu başlık altında negatif ve pozitif özgürlük, klasik ve modern liberalizmle ilişkisi açısından ve Mill'in bu iki liberal düşünce geleneğine fikirsel etkileri bağlamında ele alınmaktadır. Bu tez çalışmasında negatif ve pozitif özgürlük kavramlarına daha geniş bir biçimde tezin ikinci bölümünde yer verilmektedir.

Klasik liberalizm ile modern liberalizmin ayrım noktalarından bir diğeri de devletin müdahalesi konusundadır. Klasik liberaller minimal devlet anlayışından yanadırlar. Ayrıca devlete adeta bir ‘‘gece bekçisi’’ rolü biçerek güvenlik ve nizam gibi temel hususlarda işlev görmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Modern liberaller ise devlet müdahalesine karşı bu denli katı olmamakla birlikte olumlu bir tavır takınmaktadırlar. Mill, devletin müdahalesinin bireylerin yaşam ve özgürlük haklarını temin etmeyi garanti ettiği sürece meşru olduğuna inanmaktadır (Birler, 2014: 305). Dolayısıyla Mill, klasik liberaller ile devletin müdahalesinin sınırlandırılması hususunda hemfikir gözükmektedir. Fakat Mill her ne kadar laissez faire ilkesini benimsemiş olsa da bireylerin ekonomik alandaki özgürlüklerinin ile devletin özel mülkiyetin koruması, adaleti tesis etmesi, güvenliği ve düzeni sağlaması gibi temel işlevlerini sınırlandıracak raddede genişletilmesi düşüncesini benimsememektedir (Baum, 2007: 105). Bunun yanı sıra Mill, bireylerin belli bir grubun üyesi olması sebebiyle evrensel psikolojik dürtülerle hareket eden varlıklar olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Böylece Mill’in bu hususta da fikirleri, bireylerin her koşulda rasyonel davranışlarda bulunduğunu kabul eden klasik liberalizm ile farklılıklar göstermektedir (Çaha, 2004: 5).

Klasik liberal düşünürlerce, bir düşünceye hem devletin hem de toplumun baskıda ya da müdahalede bulunmaması benimsenmiştir. Klasik liberal düşünce geleneğinde böylesi bir müdahaleye karşı olunması Mill’in düşüncesinde de söz konusudur ve bu anlayış Çaha’ya göre (2004: 21) ‘‘Mill’in özgürlük anlayışını oluşturan bir çerçeve’’ niteliğindedir. Bunun yanı sıra Mill, bireysel özgürlüğü engelleyen başka sınırlamayı da gündeme getirmektedir. Bu önemli sınırlama maddi kaynak ve imkanların yetersizliğidir. Mill’e göre bireylerin evlilik, meslek seçimi ve farklı yaşam tarzlarını deneyimlemesi gibi hususlarda bir bağımsızlık sağlaması için eğitim imkanlarının yetersizliğinden ve farklı meşgalelere erişebilmek için maddi olanakların yoksunluğunu vurgulamaktadır (Baum, 2007: 112-113).

Bu bağlamda Mill, sivil özgürlüğü ‘‘negatif’’ bir kavram olarak ele alırken; ahlaki özgürlüğü ise ‘‘pozitif’’ bir kavram olarak ele almaktadır (Skorupski, 2007: 70). Mill, hem devletin kendi işlevlerini gerçekleştirebilmesi ve kendini savunabilmesi hem de bireylerin istekleri hususunda özgürlüğe farklı sınırlamalar getirmektedir (Parsons, 1972: 149). Ayrıca Mill’in özgürlük anlayışında özgürlüğün hem negatif hem de pozitif kavramsallaştırmalarına ilişkin fikirler bulunmaktadır. Böylece Mill, klasik liberalizme

özgü minimal devlet anlayışı ile bireylerin kendini gerçekleştirme doktrinini bir araya getirmeyi başarmaktadır (Franco, 1997: 859). Dolayısıyla Mill'in fikirleri klasik liberalizmden modern liberalizme geçişte önemli bir rol oynamaktadır. Bu hususta Mill'in düşüncelerinin, ''liberalizmin kalbi'' olarak tanımlandığını vurgulayan Heywood'a göre (2017: 70) ''bunun en önemli nedeni, Mill'in klasik ve modern liberalizm arasında bir 'köprü' olmasıdır; onun fikirleri hem 19. yüzyıl başlarına doğru geriye hem de 20. yüzyıla doğru ileriye bakar".

1.3. John Stuart Mill'in Düşüncesinde Dinin Etkileri

Bu tezin odak noktasının Mill'in özgürlük anlayışı olduğu göz önünde bulundurulduğunda; Mill'in düşünce dünyasında dinin, toplumsal ve bireysel açılardan etkilerinin değerlendirilmesinin ehemmiyetli olduğu gözükmektedir. Zira din gerek toplumsal gerekse de bireysel bağlamda önemli bir faktör olmakla birlikte, özgürlüğü doğrudan ve dolaylı olarak etkileme niteliğine sahiptir.

Bu tez çalışmasının ''John Stuart Mill'in Yaşam Öyküsü'' isimli başlığı altında açıklandığı üzere; Mill herhangi bir dinin mensubu olmamış ve dini bir eğitime tabi tutulmamıştır. Fakat Mosheim'in Kilise Tarihi eseri gibi tarihsel ve teolojik kitaplar okuması vesilesi ile Mill, dinler hakkında hayli geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Bütün dinlere şüphe ile yaklaşan Mill, dinlerin tarihsel süreç içinde özlerini kaybederek yozlaştığını ve dünyada cereyan eden kötülüklere uygun gerekçeler bularak kötülüğü meşrulaştırdığını öne sürmektedir (Aydar, 2019: 75-76). Bununla birlikte Mill (1962: 754) hiçbir dine düşmanlık beslemediğini belirtmiştir.

John Stuart Mill'in ölümünden sonra 1874 senesinde, üvey kızı Helen Taylor tarafından Three Essays on Religion (Din Üzerine Üç Deneme) isimli eser yayınlanmıştır. Bu eser, Mill'in din hakkındaki düşüncelerini farklı tarihlerde kaleme aldığı Nature (Doğa), Utility of Religion (Dinin Faydası) ve Theism (Tanrıcılık) adlı üç denemeden meydana gelir. Doğa ve Dinin Faydası isimli denemeler 1850-1858 yılları arasında, Tanrıcılık ise 1868-1870 yılları arasında yazılmıştır. Helen Taylor, bu eser için yazdığı takdimde, denemelerin birbirlerinin devamı niteliğinde tasarlanmadığını fakat denemelerde ortaya konun düşüncelerin genel bir tutarlılığa sahip olduğunu belirtmiştir (Mill, 2017b: 74).

Mill (2017b: 180), din hakkındaki kanıtların bilimsel yöntem ve ilkelerle sınanmasını ve bilimin meşru sonuçlarıyla ters düşen düşüncelerde bilimin esas alınmasını savunur. Ona göre, Tanrının varlığını ispatlanmak için a priori yöntem bilimsel bir nitelik taşımazken, a posteriori yöntemin kullanılması bilime uygun düşmektedir. Bu bağlamda a posteriori yöntemin uygulanması ise Tasarım Argümanıdır (Mill, 2017b: 33).

Mill (2017b: 225), Tanrı ve ona atfedilen sıfatlar sorunu üzerine yaptığı analizlerin ve yürüttüğü tartışmaların sonucunda şu çıkarımda bulunur:

> Büyük ama sınırlı bir güce sahip ama gücü nasıl veya ne tarafından sınırlandırıldığı konusunda tahmin bile edemediğimiz; büyük ama belki sınırsız belki de gücünden daha fazla sınırlı bir zekaya sahip; yarattıklarının mutluluğunu arzulayan ve buna ilgi duyan, ama daha fazla önem verdiği saiklere sahip ve yalnızca mutluluk amacıyla evreni yaratmış olacağı pek de varsayılamayacak bir Varlıktır.

Mill'e göre dinin faydasına dair argüman;

> inanmayanlara yönelik, onları iyi niyetli bir ikiyüzlülük icra etmeye sevk etmek için; veya yarı inançlı olanlara yönelik, dengesiz inançlarını sallayabilecek muhtemel şeylerden gözlerini kaçırmaları için; ve nihayet, insanların geneline yönelik olarak, hissedebilecekleri herhangi bir şüpheyi ifade etmekten sakınmaları için bir çağrıdır (Mill, 2017b: 131-132).

Mill dinin faydasını, dinin gerçek olup olmadığı hakkındaki argümanlardan muaf tutarak incelemektedir. Öte yandan Mill, geçmişte din adına cereyan eden kötülüklerin ve dinin yozlaşmasının neticelerinin bizzat dine değil; dinin belirli biçimleriyle ilişkili olduğunu öne sürer. Dolayısıyla bu hususlar, dinin faydasının aleyhinde bir tartışma teşkil etmez. Buna paralel olarak Mill, dinin ahlak nezdinde faydalarını hem genel hem de gelecekteki durumu itibariyle değerlendirmekte ve dinin faydalarının din olmadan da elde edilip edilemeyeceğini analiz etmektedir. Ayrıca dinin etkilerini toplumsal ve bireysel olarak iki yönlü olarak irdelemektedir. Bu bağlamda toplumsal meselede; dinin toplum için ne yaptığı ve dini inancın toplumsal menfaate ne denli fayda sağladığı, bireysel olarak ise dinin birey için ne yaptığı ve insan doğasının gelişmesinde dinin nasıl bir etkisi olduğu sorularına cevap aramaktadır (Mill, 2017b: 135-137).

1.3.1. Toplumsal ve Bireysel Bağlamda Dinin Etkileri

Mill, Auguste Comte'un üç durum yasası bağlamındaki dine yaklaşımına benzer şekilde; dinin toplumsal ve bireysel etkilerinin insanlığın uygarlaşma süreciyle doğrudan bir ilişki içinde olduğunu düşünmektedir. Zira tarihteki birçok kadim halkın gelenekleri,

kanunları, ahlak ve inanç sistemleri genel itibariyle dini dayanaklara sahiptir. Ayrıca Mill, yalın olarak dinin, insanlar üzerinde doğrudan bir etki oluşturmadığını; yaptırım gücünün ve yönlendirici niteliğinin insanların zihninde oluşturduğu kabul ve telkinlerden kaynaklandığını düşünmektedir (Aydar, 2019: 83-84). Bu bağlamda Mill, Novalis'in ''bir başka insan da benimle aynı şeye inanmaya başladığı an inancım benim için sonsuz kuvvet kazanır'' cümlesini alıntılayarak; insanlığın herhangi bir konudaki mutabakatının belirleyici bir faktör olduğunu, bunun büyük bir güven ve güç oluşturduğunu vurgulamaktadır (Mill, 2017b: 139).

Mill'e göre insanların inançları, davranışları, düşünceleri ve hisleri üzerinde otoritenin etkisi gibi büyük bir nüfuza sahip bir diğer güç ise eğitimdir. Bilhassa ileriki yaşlarda alınan eğitimle karşılaştırıldığında erken yaşlarda tabi tutulan eğitim, hisler üzerinde daha kolay ve daha güçlü etki oluşturur. Dolayısıyla bebeklikten itibaren insanları bir inanç ekseninde ve bu inancın öğretilerinin gerektirdiği alışkanlıklar nezdinde yetiştirmek muazzam bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte küçük çocuklara bir inancın telkin edilmesi ebeveynleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu hususta Mill, toplumsal bir vazifenin de aynı avantaja sahip olabileceğini gündeme getirir. Şöyle ki insanlara küçük yaştan itibaren bir inancın telkin edilmesinin güçlü etkisi ve avantajı, insanlığın benimseyebileceği herhangi bir toplumsal vazifenin telkini ve edimi için de geçerlidir (Mill, 2017b: 140-141).

Mill için, otorite ve eğitim gibi insanlar üzerinde büyük etkiye sahip bir diğer güç ise kamuoyudur. Mill, Bentham'a benzer şekilde dinin toplumsal ve bireysel etkisinde kamuoyunun yaptırımlarının rolünü vurgular. İnsanlar, vicdanlarının sesini dinleyerek yaptıklarını düşündüklerinde bile aslında çoğunluğa uymaya yönelik bir tutum içindedirler. Bu durumun yanı sıra utanç, kötü şöhret, sevilmemek ya da nefret edilmek korkusu kamuoyunun caydırıcı gücünün biçimleridir. Dolayısıyla kamuoyu, insanların vicdanlarının onaylamayacağı şeyler yapmasına neden olabilecek bir güce sahiptir. (Mill, 2017b: 144-149) Mill (2017b: 146), dinin toplumsal ve bireysel etkilerinin kamuoyu gücüyle ilişkisini şu şekilde ortaya koyar:

> Doğrudan dinden türetilen saiklere atfedilen insan davranışları üzerindeki bu büyük etkilerin en yakın sebebi, çoğunlukla, insan kanaatlerinin kendi gücüdür. Din kendi iç kuvveti sayesinde değil, bu ilave ve daha kuvvetli gücü -kamuoyu gücünü- kullandığı için güçlenmiştir. Kamuoyunu belirlemede ve ona yön vermede dinin etkisi büyük olmuştur. Ancak, dinin kendine ait yaptırımları, kamuoyunun eklediği yaptırımlar tarafından

> pekiştirilmediğinde, özel haletiruhiyedeki veya istisnai insanlar dışında hiçbir zaman çok etkili olmadı.

Bir topluma sirayet etmiş ahlakın kökeni, doğaüstüne atfedildiği takdirde ahlakın kalıplaşacağı çıkarımını yaparak Mill, insani gelişimin ilk evrelerindeki ehemmiyetli payına rağmen doğaüstüne olan inancın toplumsal amaçlar için bir rol üstlenmesine ve ahlaki anlamda rehberlik etmesine artık gerek olmadığı sonucuna varır.

Dinin kökenini ümit ve korku olarak tartışan David Hume'un aksine Mill için, ilkel bir zihin mevzubahis olsa dahi Tanrılara olan inancın temeli esasen korkuya dayanmaz. Bu inanç daha şerefli bir kökene sahiptir. Yine de korku kalıcı bir durum haline geldiğinde inanca bir destek arz eder. Dolayısıyla Mill, korkunun din ile ilişkisi olduğunu kabul eder fakat inancın korkudan kaynaklanmadığı ve ondan önce geldiği düşüncesindedir. Öyleyse din, bireyin zihninin hangi ihtiyaçlarını temin eder? Bu hususta Mill, dinin ve şiirin hitabının insan doğasındaki aynı kısımlara tekabül ettiğini ve aynı ihtiyacı karşıladığını öne sürer. Bu ise; insan yaşamının sıradanlığında cereyan edenlerden daha güzel ve daha yüce ideal tasavvurlardır. Şiirden farklı olarak din, başka bir yaşama dair olan söz konusu bu tasavvurların gerçek olup olmadığını bilme isteğinin bir parçasıdır. Bireyin arzularını, umut ettiklerini ve gayelerini karşılamada yaşam yetersiz kaldığı müddetçe, tatmin edilmesi dindeki tasavvurlarda karşılık bulan şeylere özlem olacaktır (Mill, 2017b: 157-160). Bu bağlamda Mill, dinin birey için değerinin aşikar olduğu sonucuna varır. Ancak geleneksel dinin yerine İnsanlık Dinini gündeme getirir.

1.3.2. Mill'in İnsanlık Dini Hakkındaki Düşünceleri

İnsanlık Dini yaklaşımı, Auguste Comte'un Pozitif Politika Sistemi eseriyle tedavüle girmiştir. Comte, aklın kalbin hizmetkarı olması gerektiğini vurgulayarak toplumsal düzeni tesis edebileceğini ve insanların manevi ihtiyaçlarını karşılayabileceğini düşündüğü İnsanlık Dinini savunmuştur (Marshall, 1999: 599). Mill, Comte ile şahsen tanışmış ve uzun bir zaman boyunca mektuplaşmıştır. Comte'un İnsanlık Dini yaklaşımından etkilenen Mill, yazılarında İnsanlık Dini hakkında tartışmalar yürüterek savunuculuğunu yapmıştır.

Mill'e göre İnsanlık Dini, evrensel iyiyi sağlamaya muktedir ve ahlakı bilgece düşünceler üzerine inşa edilmiş olan, bireyin topluma; toplumun da bireye feda edilmediği, hem özgürlüğü hem de yükümlülükleri içeren dünyevi bir dindir. Dolayısıyla İnsanlık Dini

yeryüzündeki yaşamın idealleştirilmesi gerektiğini vurgulayarak; insana ve yaşama büyük bir değer atfeder. Öte yandan doğaüstü dinler esasen en yüksek mükemmellik olarak görülen ideal bir gaye uğrunda hislerin ve isteklerin yönlendirilmesini içermektedir. İnsanlık Dininin aksine bu dinler ideal yaşamı ve arzulanan tasavvurları ölümden sonrası için vaat etmektedir. Bu kıyaslamada Mill, dinin her işlevini İnsanlık Dininin herhangi bir doğaüstü dinden daha iyi yerine getirebileceğini savunur. Çünkü İnsanlık Dini, düşünce ve hisleri nefsin dışına taşıyarak bencil bir amaçtan ziyade sevilen bir gayeye yönlendirdiği için menfaat güdüsü barındırmaz. Ayrıca kadim dinler en iyi ahlaki etkileri teşkil etmesi olanaksızdır (Mill, 2017b: 160-166).

İnsanlık Dininin inşası ve gelişimi ahlaki eğitimle sağlanabilir. Kuşkusuz bu ahlaki eğitim tamamen seküler ve rasyonel kökenlerde temellenir. 18. yüzyıl filozoflarının büyük bir kısmı, dinin bireysel temeller üzerinde yeniden inşasını isterken; Mill'in ahlaki eğitim anlayışı dine karşı bir tutum içindedir (Boyd, 2007: 174). Ayrıca Mill, insanların mutlu olmayı başarması ve koşullarının iyileşmesiyle ahiret hayatına dair beklentiyi giderek az önemseyeceklerine inanmaktadır (Mill, 2017b: 172). Bu hususta Mill, Tanrısız dinin toplumsal oluşumuna odaklanmaktadır. Böylelikle, Tanrıya duyulan maneviyatı dünyevi anlamda ''insanlığa hizmet'' yoluyla toplumsal bir selamet oluşturması için yeniden yönlendirmeyi amaçlar (Reader, 2001: 13).

1.4. Mill'in Temsili Yönetim Savı

Mill, sanayi toplumunun gelişimi, toplumsal eşitlik ve siyasal hakların yaygınlaşma süreci, siyasal partilerin giderek ön plana çıkması gibi siyasal ve toplumsal gelişmelere ilgi duymuştur. Ayrıca siyasal kurumların yapısı ile demokrasinin eşitlik ve özgürlük gibi farklı değerler bağlamında değerlendirilmesi hakkındaki argümanlara; toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar ile orta ve alt toplumsal katmanlarda siyasal hareketliliğin ortaya çıkmasının ve siyasal arenanın büyük çatışmalara sahne olmasının meydana getirdiği sorunsallara yoğunlaşmıştır (Schmidt, 2002: 92). Mill, yaşamı boyunca odaklanmış olduğu siyasal ve toplumsal hususlardan yaptığı analizler ve çıkarımlarla kendi siyaset felsefesini geliştirmiştir. Böylece Mill, Considerations on Representative Government (Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler) adlı eserinde ideal yönetim biçiminin ne ve nasıl olması gerektiği; hangi koşullarda uygulanabileceği ve maruz kalması muhtemel tehlikelere dair tartışmalar yürüterek bir takım savlar ve ilkeler öne sürmüştür.

Mill'in Considerations on Representative Government (Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler) adlı eseri, faydacılık öğretisinin nitelik, ahlaki gelişim ve özgürlüğü birleştiren fayda ilkesinin yeniden incelenmesi ile toplumsal sorunların tarihsel yönünün kabulü şeklindeki iki ana gelişiminin siyasal hususlara nasıl uygulandığını gösterme girişimidir (Monk, 2004: 472). Bu eserinde Mill, bireysel ile toplumsal faydanın birbiriyle uyumunun temin edilebilmesi ve arttırılması bağlamında demokrasinin rolünü ve önemini gündeme getirmiştir. Ayrıca kişisel gelişimin, toplumsal ilerlemenin, toplumun yapısının ve koşullarının siyasal kurumlar ve temsili yönetim ile olan ilişkisi hakkındaki hususları ele almıştır (Küçükalp, 2015: 546).

Mill (2017c: 77) bir toplumun gerilemesini önlemek için gerekli olan toplumsal sebeplerin, toplumun ilerlemesi için gerekli olanlarla aynı olduğunu düşünmektedir. Bunlar aynı inançlar, hisler, kurumlar ve pratiklerdir. Dolayısıyla iyi bir yönetim için belirleyici olan ana koşul, yönetime tabi söz konusu toplumu oluşturan bireylerin nitelikleridir (Mill, 2017c: 79). Bir yönetimin özelliği ile o yönetime tabi olan bireylerin nitelikleri arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu, Antik Yunan'dan günümüze kadar siyaset felsefesinde hemfikir olunmuş bir düşüncedir (Dahl, 1993: 114).

Bu bağlamda bireyler, yaşadıkları toplumun yapısı ve tabiiyetinde bulundukları yönetimin biçimiyle karşılıklı olarak etkileşim içindedirler. Bireylerin karakteristik özelliklerinin şekillenmesinde toplumsal koşullar ve yönetim biçimi etkiliyken; iyi bir yönetim biçiminin oluşması ve toplumun ilerlemesi de bireylerin niteliğine bağlıdır.

Bireyin yönetimle olan bu karşılıklı etkileşiminin iyi bir yönetim biçiminin sağlanmasında önemli bir role sahip olduğu düşüncesinden hareketle Mill, siyasal kurumlara yönelik sorulması gereken ilk soruyu gündeme getirmektedir. Başlıca irdelenmesi gereken siyasal kurumların, toplumu oluşturan bireylerin arzu edilir ve olumlu niteliklerini, karakteristiklerini ve tutumlarını ne kadar desteklediğidir. Bu hususta Mill, Bentham'ın bireyin erdem ve yetilerini ayırdığı üç kategoriyi takip etmektedir. Bunlar ahlaki, entelektüel ve aktif niteliklerdir (Mill, 2017c: 81).

Mill'in düşüncesindeki bireyin aktif niteliği, vatandaşlığa dair meziyetlerini ve toplumla olan ilişkisi hakkındadır. O, bireyin aktif niteliğiyle siyasal katılımda bulunan, vatandaşlık bilincine sahip ve gerekli olduğu takdirde toplumsal olarak sorumluluk alabilen bir insan karakteristiğini kast etmektedir. Bu bağlamda iyi bir yönetim, bireyin ahlaki, entelektüel ve aktif niteliklerini desteklemekle yükümlüdür. Çünkü bir yönetimin

diğerlerine nazaran daha iyi olması ve yönetimin işleyişinde iyilik imkanı bulunabilmesi o yönetime tabi olan bireylerin niteliklerine bağlıdır (Mill, 2017c: 81).

Mill, ideal olarak en iyi yönetim biçiminde egemenliğin ve siyasal hayatın işleyişindeki önemli yükümlülüklerin halkta olması gerektiğini öne sürmektedir. İdeal olarak en iyi yönetim biçimi hakkındaki bu önerisini iki önemli hususa referansla irdelemektedir. Bu hususlardan ilki, yukarıda bahsedilen halkın mevcut ahlaki, entelektüel ve aktif nitelikleri vasıtasıyla siyasal hayatın ve toplumsal işleyişin ve yapının iyi idaresini ne denli gerçekleştirebildiğidir. Diğeri ise söz konusu bu niteliklerin geliştirilmesinde ve geriletilmesinde yönetimin etkisinin ne olduğudur (Mill, 2017c: 103).

İdeal olarak en iyi yönetim biçiminin, her uygarlık durumunda uygulanması mümkün değildir. Ayrıca farklı toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik hususlar göz önünde tutulduğunda bu yönetim biçimi her toplum için uygun da değildir. Fakat bu ideal olarak en iyi yönetim biçimi bulunduğu koşullara bağlı olarak uygulanabilir ve uygun ise hem kısa hem uzun vadede en çok fayda temin edecek yönetim biçimidir. Mill'e göre böylesi bir niteliğe sahip bir yönetim tamamen halkçı bir yönetimdir (Mill, 2017c: 103). İdeal olarak en iyi yönetim biçimi hakkındaki bu analizlerinden yaptığım çıkarımla Mill (2017c: 117), şu kanıya varmaktadır:

> Toplumsal durumun tüm zaruretlerini bütünüyle karşılayacak tek yönetim tüm halkın katıldığı yönetimdir; en küçük kamusal işlev için bile olsa her türlü katılım faydalıdır; her yerde katılım toplumun genel gelişim derecesinin izin verdiği ölçüde olmalıdır ve herkesin devletin egemen gücünde pay sahibi olmasından daha azı kesinlikle arzu edilir olamaz. Ancak küçük bir kentten daha büyük topluluklara herkes kamusal işlere, çok ufak bir kısmı dışında, kişisel olarak katılamayacağı için, mükemmel yönetimin ideal türü temsili yapıdadır.

Bu düşüncesiyle Mill, doğrudan demokrasiyi küçük topluluklar için uygun görmektedir. Öne sürdüğü fikirlerin yanı sıra temsilcilerin ortak yararı gözeteceği varsayımına da dayanarak temsili yönetimden yana bir tutum içerisindedir (Capaldi, 2011: 308). Liberallerin demokrasiyi savunmasındaki önemli gerekçelerden ikisi, demokrasi sayesinde yönetimin saydamlığı sağlayabilmesinin ve bireyin çıkarlarını koruyabilmesinin mümkün olmasıdır. Böylece yönetimin despotik ve keyfi uygulamalarının önüne geçilebilecektir. Demokrasi savunusundaki gerekçeleri genişleten Mill, demokrasinin geniş siyasal katılımı sağlayacağını ileri sürmektedir. Söz konusu bu siyasal katılım ise bireylerin ahlaki, entelektüel ve aktif niteliklerinin gelişimini desteklemektedir. Mill'in demokrasinin geniş katılımı sağlayacağı şeklindeki savıyla birlikte, liberal düşünce geleneğinde

günümüzdeki demokrasi tartışmalarındaki önemli bir kavram olan katılımcılık ile katılımın genişletilmesi düşüncesi yer edinmiştir (Berktay, 2010: 71).

Temsili yönetimin var olabilmesi ve devamlılığını sağlayabilmesi için üç temel koşul ortaya koyan Mill (2017c: 119-120), bu koşulları şu şekilde sıralamıştır:

- Halkın yönetim şeklini benimsemeye istekli olması.
- Halkın yönetim şeklinin korunması için gerekli olan her şeyi yapmaya istekli ve ehliyetli olması
- Yönetim şeklinin halka yüklediği ödev ve işlevleri yerine getirmeye istekli ve ehliyetli olması

Temsili yönetim hakkında öne sürmüş olduğu bu koşullar nezdinde değerlendirildiğinde de Mill'in, yönetimi halka; halkı ise yönetime karşı yükümlü kıldığı söylenebilir. Bu yaklaşımına paralel olarak onun ideal yönetim anlayışında siyasal katılım ile birlikte liyakat anahtar unsurlardır (Schmidt, 2002: 93). Mill, ideal olarak en iyi yönetim biçimi olarak ortaya koyduğu temsili yönetim savındaki siyasal katılım ve liyakat unsurlarıyla ilişkili önemli bir hususu gündeme getirmiştir. Bu husus ise temsili yönetim hakkındaki iki farklı tehlike olarak ele aldığı sorunsallardır.

Bu tehlikelerden ilki ‘‘temsili kurumda ve onu kontrol eden kamuoyunda zekanın düşük düzeyde olması tehlikesi’’ iken diğer tehlike ise ‘‘yasaların hepsi aynı sınıfa ait sayısal çoğunluğun lehine yapılması tehlikesidir’’ (Mill, 2017c: 179). Mill'in temsili yönetim savını öne sürerken ‘‘çoğunluğun tiranlığı’’ meselesini ele alarak tehlike olarak kavraması ve hakkında tartışmalar yürütmesinde, bu hususu eserinde irdelemiş Tocqueville'in payı bulunmaktadır. Mill, Tocqueville ile irtibat halinde de olmuştur. Ayrıca onun Amerika'da Demokrasi adlı eserinden ve demokrasi hakkındaki fikirlerinden etkilenmiştir.

Capaldi'ye göre (2011: 133), Tocqueville Mill'in ‘‘siyasal felsefenin hangi ölçüde toplumsal felsefe tarafından belirlendiği ve dolayısıyla siyasi hareketlerin ardındaki toplumsal güçleri anlamanın öneminin ne kadar büyük’’ olduğunu ayrıca ‘‘en az iki tür despotizm - Comte'ta olduğu gibi tepeden inme despotizm ve demokrasinin taşıdığı potansiyel despotizm-’’ olduğunu idrak etmesini sağlamıştır.

Mill ve Tocqueville, demokrasinin siyasal liderlerin nitelik bakımından eğreti olması, görev sürelerinin öngörülemeyecek kadar çok ve süresiz olması ve özellikle de çoğunluğun despotizmini ortaya çıkarması şeklindeki sorunsallardan endişe duymuşlardır.

(Schmidt, 2002: 93). Bu bağlamda Mill (2017c: 179-180), demokrasi adı altında birbirinden hayli farklı olan iki düşüncenin karıştırıldığını öne sürmüştür ve bu savını şu şekilde ifade etmiştir:

> Saf demokrasi düşüncesi, tüm halkın, eşit derecede temsil edilen tüm halk tarafından yönetimidir. Oysa yaygın olarak tasavvur edilen ve şimdiye kadar uygulanan haliyle demokrasi, tek başına temsil edilen halkın salt çoğunluğunun tüm halkı yönetimidir. İlki, bütün yurttaşların eşitliği ile eşanlamlıdır; ikincisi, onunla tuhaf biçimde karıştırılan, devlette neredeyse tek başına herhangi bir söz hakkına sahip sayısal çoğunluğun lehine bir imtiyaz yönetimidir. Bu, azınlıkları tamamen devre dışı bırakan halihazırdaki oyların hesaplanma biçiminin kaçınılmaz sonucudur.

Mill (2017c: 197), demokratik yönetimlerin günümüze kadar bireysel direnişe toplumsal bir destek sağlayamamasını büyük bir sorun olarak tespit etmiştir. Hem mevzubahis destek noktasının yokluğuna hem de demokrasinin ortaya çıkardığı diğer birçok sorunsala çare olarak siyasal reformcu ve nispi temsil sisteminin savunucusu Thomas Hare'nin seçim sistemini önermiştir. Mill (2017c: 197), bireysel direnişin desteksiz oluşunun mahal verdiği hususları ve Hare'nin seçim sistemini şu şekilde ortaya koymuştur:

> Böyle bir destek noktasının yokluğu yüzünden, eski toplumlar ve modern olanların birkaçı hariç tümü, ya çözülmeye uğramış veya durağanlaşmıştır ki bu yavaş bozulma anlamına gelir. Bunun sebebi, toplumsal ve zihinsel esenlik için gerekli koşulların yalnızca bir kısmının münhasıran hakim olmasıdır. (…) Bu büyük eksikliği, modern toplumun koşullarının izin verdiği ölçüde en mükemmel biçimde giderecek çare kişisel temsil sistemidir. Demokratik bir çoğunluğun içgüdülerine bir düzeltme veya takviye yapmak için bakılması gereken tek mahfil eğitimli azınlıktır. Ancak demokrasinin olağan teşekkülünde, bu azınlık bir organa sahip değildir. Sayın Hare'nin sistemi işte bunu sağlamaktadır.

Mill'in nispi temsili ifade etmek için kullandığı bir terimdir. Bu sistem Mill'in ideal olarak en iyi yönetim biçiminde uygulanmasını uygun bulduğu seçim yöntemidir. Savunduğu bu nispi temsil sistemi ile çoğunluğun despotluğu önlenecektir. Ayrıca eğitimli azınlığın temsili en geniş biçimde sağlanacaktır. Tek üyeli bölge temsilinden farklı olarak, ülkenin farklı yerel seçim bölgelerine dağılmış olan eğitimli azınlık kesim, sayılarıyla orantılı bir biçimde yetenekli ve eğitimli insanları seçebilecektir (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 376).

Mill, çoğunluğun despotluğu sorununa bir diğer çözüm yolu olarak oy hakkının genişlemesini savunmuştur. Çünkü toplumun dışında kalmış, siyasal hakları bulunmayan

ve temsil edilmeyen kesimlerin katılımının sağlanmasını siyasal iktidarın kötüye kullanılmasına karşı etkili bir araç olarak görmüştür (Schmidt, 2002: 93-94). Mill (2017c: 220), oy hakkının genişletilmesini ‘‘geniş ve yüksek bir iyi yönetim tasavvuru için’’ gerekli görmüştür. Bunun yanı sıra oy hakkının genişletilmesi hakkındaki savını, doğal haklar kavramına değil faydacılık öğretisine dayandırmıştır. Oy hakkının genişletilmesi, herkesin çıkarlarını siyasal katılım ve faaliyet yoluyla savunabilmek bağlamında değerlendirildiğinde fayda kavramı nezdinde önemli bir gerekliliktir (Monk, 2004: 480).

Buna paralel olarak Mill, kişisel çıkarların gözetilmesini kuvvetlendireceği endişesiyle gizli oy yerine açık oy kullanımını önermiştir. Bu şekilde seçmenler ile seçilenler arasında güveni tesis eden bir ilişki kurulabilecek ve korunabilecektir. Dolayısıyla seçimler alenen yapılmalıdır (Schmidt, 2002: 97).

Mill’in temsili yönetim anlayışında, oy hakkının genişletilmesi yönündeki düşüncesi ile bütün vatandaşların siyasal hayata etkin katılımı söz konusudur. Fakat bu savına tezat oluşturacak bir biçimde oy hakkının bazı insanlara yasaklanması gerektiğini ileri sürmüştür. Mevzubahis bu insanlar, vergi ödemeyenler, kilise yardımı alanlar, iflas etmiş olan ve iflas yasasından faydalanarak henüz borcunu ödemeyenler ile okuma yazma ve aritmetik bilmeyenlerdir (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 376).

Oy hakkının genişletilmesi önerisini bu şekilde bir çerçeve ile sınırlandıran Mill (2017c: 217), evrensel eğitimin evrensel oydan daha önemli ve öncelikli olması gerektiğini vurgulamıştır. Eğitimli azınlığın parlamentodaki temsiline ve çoğunluğun despotluğuna çözüm yolu olarak savunduğu nispi temsil sistemini tamamlayıcı bir destek olarak çoğul oy sistemini öne sürmüştür. Mill’in en çok temsil edilmesini istediği azınlık kesim eğitimli, yetenekli ve kendilerini kamu yararına çabalarıyla kanıtlamış insanlardan oluşmaktadır (Monk, 2004: 487). Bu savıyla ilişkili olarak Mill (2017c: 221), ‘‘herkesin söz hakkı olması gerekli olsa da herkesin eşit söz hakkına sahip olması’’ yönündeki önermelerin birbirinden tamamen farklı olduğunu belirterek, çoğul oy sistemini şu şekilde savunmuştur:

> Eğer eşit derecede erdemli iki kişi arasından biri bilgi ve zeka alanında üstünse -ya da eşit zekaya sahip iki kişi arasında biri ötekini erdem açısından geçiyorsa- daha yüksek ahlaki ya da entelektüel varlığın kanaati ve yargısı aşağı olandan daha değerlidir ve eğer ülkenin kurumları bunların neredeyse aynı değerde olduklarını öne sürerse, olmayan bir şeyi öne sürüyordur. İkisinden biri, daha akıllı veya daha iyi bir insan olarak, daha fazla dikkate alınma iddiasına sahiptir.

Mill, oy hakkının genişletilmesi yönündeki düşüncelerine tezat oluşturacak bir biçimde çoğul oy sistemini ve toplumdaki belli kesimler için oyun yasaklanmasını önermiştir. Bunun yanı sıra oy hakkının genişletilmesi noktasında cinsiyet farklılığının dikkate alınmaması gerektiğini öne sürerek kadınlara oy hakkı verilmesinin savunuculuğunu yapmıştır. Mill (2017c: 233-234), kadınlara oy hakkının teslim edilmesi yönündeki savını şu şekilde ortaya koymuştur:

> Kadına oy verirseniz o da siyasal onur meselesinin işleyişine müdahil olur. Siyasete hakkında bir kanaate sahip olunabilecek ve bir kanaati varsa bunun eyleme geçirilmesi gereken bir şey olarak bakmayı öğrenir. (…) Kadının dolaylı failliği ancak doğrudan failliği ile değiştirilerek siyasi olarak sakıncalı olmaktan kurtulabilir.

Mill, cinsiyetler arasındaki farkın doğal olarak ortaya çıkmadığını, toplumsal ve eğitime dair eşitsizlikler sebebiyle oluştuğuna inanmıştır. Bireylerin yetenekleri ve ussal kapasiteleri bağlamında kişisel gelişim hakkına sahip olduğunu savunurken Mill, bu noktada cinsiyet farkı gözetmemiştir. Dolayısıyla Mill, başta oy hakkı olmak üzere birçok hususta cinsiyet eşitliğini savunmuştur (Berktay, 2010: 79). Milletvekili seçilmiş olduğu dönem boyunca da parlamentoda kadınların oy hakkını gündeme getirmiştir. Böylece kadın haklarının savunuculuğunu yapan bir düşünür olarak anılmaktadır.

Mill, demokrasi ve özgürlüğü tek ve aynı değil; birbirinden oldukça farklı idealler olarak kavramıştır. Ayrıca bu kavramlar birbirlerini kuvvetlendirebilecek ya da zayıflatabilecek yetilere sahiptir (Gray, 2001: 204). Mill'in temsil yönetim savında bireyselliğin, faydacılık öğretisinin, çoğulculuğun, katılımcılığın, azınlık haklarının korunmasının, nispi temsil sisteminin, açık ve çoğul oyun öne çıktığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

2.1. Özgürlük Kavramı

Felsefede özgürlük kavramı, genel olarak bireylerin iradelerinin bir niteliği bağlamında ele alınmaktayken; sosyoloji ve ekonomide sosyal ilişkiler nezdinde değerlendirilerek bireylerin başkalarıyla olan münasebetlerinde ne ölçüde tercih olanağına sahip oldukları incelenmektedir. Bunun yanı sıra siyaset teorisyenleri ise genel itibariyle özgürlük hakkında sosyal bilimsel tanımlar yapmakta, normatif bir ilke ve ahlaki bir ideal olarak kavramaktadırlar (Heywood, 2017: 310).

Özgürlük kavramı, tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde; Antik Yunan'da özgürlüğün, siyasal yetki ile ilişkili olduğu ve siyasal faaliyetlerde bulunabilmek anlamına geldiği görülmektedir. Ortaçağda ise Hristiyanlığın bireye değer atfetmesi ve feodalitenin devletin mutlak gücünü parçalaması sebebiyle birey devlet ilişkisi ve özgürlükler değişime uğramıştır. Eskiçağda insanların efendisi devletken; Ortaçağda hem devlet hem de Kilise olmuştur (Kapani, 1993: 20-28).

Yeniçağda doğa bilimlerindeki yeni keşifler, Ortaçağdaki teolojik açıklamaların yerini mekanik evren düşüncesinin almasına neden olmuştur. Kralın, iktidarını Tanrı'dan aldığı ve otoritesinin mutlak olduğu fikri ise Rousseau, Grotius ve Locke gibi filozofların ortaya koymuş olduğu savlar ile zayıflamıştır. Bu dönemde ayrıca dinsel hukuka tezat olarak doğal hukuk teorileri ileri sürülmüştür. Bu gelişmeler, Rönesans ve reform hareketleri ve burjuva sınıfının ortaya çıkışı ile birlikte, bireylerin, devlete ve diğer bireylere karşı birtakım dokunulmaz hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır (Bülbül, 2011: 33).

Rönesans'ı çağdaş bireyciliğin başlangıcı olarak kavrayan Erich Fromm, Yeniçağda bireylerin özgürlük ve bireysellik duygularını kazandığını fakat Ortaçağdaki aidiyet ve güvenlik duygularını ise yitirdiklerini belirtmiştir (Fromm, 1997: 58-59). Özgürlüğün, tarihsel süreçle birlikte farklılaştığı görülmektedir. Özgürlük kavramı, Antik Yunan'da doğa metafiziği içindeki başka kavramların altında saklı kalmıştır. Çünkü doğa metafiziğinde hususi bir yere sahip değildir. Modern anlayış ise bireysel değerleri önceleyen bir özgürlük metafiziği oluşturmaya çalışmaktadır (Günenç, 2018: 44).

Özgürlük kavramı, hem Kant ile özdeşleştirilen idealist düşünce, hem de Hegel ve Marks gibi filozoflarla özdeşleştirilen materyalist düşünce geleneğinde iki yöne sahip bir görüngü olarak tanımlanmaktadır. İlk yön, özgürleşme talep eden bireyin bilinç ve iradesini anlatan iç ya da öznel özgürlüktür. Diğer yön ise, bireysel özgürlüğü güvence altına alan hukuk kuralları bütünü olan dış ya da nesnel özgürlüktür (Kula, 2006: 183).

İdealist filozoflar, özgürlük kavramını madde dışında irdelemişlerdir. Onlara göre, özgürlük transandantal bir evrende; akla uygun tutum ve davranışlarda ya da Tanrı'ya olan biat ve bağlılıkta bulunmaktadır. İdealist filozofların özgürlük hakkındaki bu görüşleri temel ilke ve fikirleriyle paralellik göstermektedir. Materyalist filozoflar ise özgürlük kavramını doğanın ve toplumun maddi kural ve yapısını kabul etme, onları değiştirme ve geliştirme bağlamında nitelendirmişlerdir (Öktem, 1980: 337).

Materyalist filozofların özgürlüğe dair bu kavrayışı, materyalist bir düşünür olan Engels'in özgürlük hakkındaki ifadesiyle açıklığa kavuşturulabilir: Ona göre ‘‘özgürlük, doğa yasaları karşısında düşlenmiş bir bağımsızlıkta değil ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasaların belirli erekler için yöntemli bir biçimde kullanılma olanağındadır’’ (Engels, 1977: 132).

Farklı düşünce kalıpları, ideolojiler, öğretiler, inançlar ile zamana ve mekana bağlı koşullar çerçevesinde kavranması ve değerlendirilmesi sebebiyle özgürlük kavramının herkesçe kabul gören bir tanımının yapılmasının hayli güç olduğu gözükmektedir. Ayrıca özgürlük kavramı hakkında bir değerlendirme yapabilmek için İngiliz dilindeki ‘‘freedom’’ (özgürlük) ve ‘‘liberty’’ (serbestlik) kelimelerinin arasındaki çoğu zaman muğlaklaşan ayrımın açıklığa kavuşturulması önemli bir gerekliliktir.

Serbestlik, bireylerin kontrolünde olmayan dış koşullarla ilişkili olmakla birlikte onların üzerindeki keyfi sınırlamaların ve tahakkümlerin yokluğu anlamına gelmektedir. Özgürlük ise bireylerin kendi benlikleri, tutum ve davranışları üzerinde kontrole sahip olabildiği bir yetiyi ve içsel koşulları ifade etmektedir. Özgürlüğün bu biçimdeki kavranışında, bireyler söz konusu içsel özgürlüklerinden bihaber olabilse de ve hatta kendilerini bu özgürlüklerinden muaf tutabildiğini varsaysa da özgürlük onlar için her daim var olabilmektedir. Bu bağlamda bireylerin özgür iradeye sahip oldukları şeklinde ileri sürülen savların öne sürdüğü husus da bununla alakalıdır (Capaldi, 2011: 261). Bu tez çalışmasında ise serbestlik ve özgürlük kelimeleri arasındaki ayrım göz önünde

bulundurulmakla birlikte özgürlük kavramı, birey üzerindeki iç ve dış koşulları da kapsayan geniş anlamıyla kullanılmaktadır.

‘‘İnsan isteyen bir varlık olarak yapıp-ettiklerini bir kesintiye uğratmadan sürdüren, onların arkasında duran bir güce sahiptir. Fakat eğer insan aynı zamanda yapıp-etmelerinin gerçekleştirilmesinde özgür bir varlık olmasaydı, o zaman bütün bu fenomenlerin anlamı olmazdı’’ (Mengüşoğlu, 2015: 203). Bireyin özgür bir iradeye sahip olduğu, kendinden ve yaptıklarından sorumlu olduğunu öne süren varoluşçuluğun öncü filozoflarından Jean-Paul Sartre’ın (1985: 72) ‘‘insan, özgür olmaya mahkumdur’’ şeklindeki ifadesi özgürlük kavramı hakkındaki bu yaklaşım ile ilişkilidir. Çünkü ‘‘özgürlük, insanlık durumunun temel bir gerçeğidir’’ (Capaldi, 2011: 261).

Birey, ussal ve toplumsal bir varlık olması sebebiyle kendi tutum ve davranışlarından sorumludur (Özçınar, 2013: 183). Dolayısıyla bireyin özgürlüğü, bulunduğu toplumun yapısıyla bağlantılıdır. Böylelikle bireysel ve toplumsal özgürlük, birbirleriyle ilişkili olan kavramlardır (Yıldız, 2017: 9). Bu bağlamda ‘‘bireysel özgürlük istikrarlı bir şekilde, her bir birey ve bir bütün olarak toplumsal sistem için geniş kapsamlı sonuçlarla birlikte, yaşamın bilişsel ve ahlaki odağı konumuna taşınır’’ (Bauman, 2015: 98).

Toplumsal özgürlük ise, kanunların güvencesi altında ve sınırları içerisinde başka insanların özgürlüğünü kısıtlamadan hareket edebilmektir. Dolayısıyla toplumsal özgürlüğün temelinde bireysel özgürlük bulunmaktadır. Toplumsal özgürlüğü Rousseau, bireyin kendi kanunlarını kendisinin koymasıyla ilişkilendirmektedir (Akarsu, 1975: 139).

Rousseau (2016: 4) ‘‘insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur’’ diye yazarken doğası gereği, arzu ettiklerini yapabildikleri ve tercih ettikleri şekilde yaşayabildikleri ilkel bir varoluş içine doğan insanları kastetmektedir. Ayrıca bu özgürlüğün toplumsal ilişkilerin oluşmasıyla birlikte kendi kendini yok ettiğini ileri sürmektedir.

Bireyin özgürlüğünün koşullarının ve sınırlarının belirlenmesinde tabiyetinde bulunduğu toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapısı önemli faktörlerdir. Bireyler özgür doğmaktadırlar. Fakat doğduklarından itibaren bütün bir tarihsel konjonktür ve toplum, özgürlüklerinin ne şekilde cereyan edeceği ve genel itibariyle sınırları hususunda esas belirleyicilerdir (Tanilli, 1998: 252). Bunun yanı sıra özgürlük, her ne kadar farklı düşünürler ve siyasal koşullarla ilişkili olarak değişkenliklere sahip olsa da,

insanlık tarihinde özgürlük fikrini merkezine almamış bir düşünce okulu bulmak adeta imkansızdır (Arendt, 1996:135).

2.1.1. İdeolojilerde Özgürlük Kavramı

Özgürlük kavramı hakkında ideolojiler birbirlerinden farklı bakış açılarına sahiptirler. Liberaller, özgürlüğe büyük bir önem atfetmektedirler. Öyle ki liberal ideolojinin temelinde özgürlük bulunmaktadır. Toplumu atomistik bir biçimde ele alan liberallere göre bireyler rasyonel varlıklardır ve toplumun esas unsurlarıdırlar. Özgürlüğe yaklaşımları, birey ve toplum hakkındaki bu düşüncelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla bireyin özgürlüğünün temin edilmesi ve korunması hayati öneme sahiptir (Yılmaz, 2003: 37).

Sosyalistler de özgürlüğü olumlu anlamlar ve değerler nezdinde kavramışlardır. Onlara göre özgürlük, özgür yaratıcı emek ya da işbirliği halindeki sosyal etkileşim vasıtasıyla elde edilmiş kendini gerçekleştirme ve bireysel gelişim anlamındadır (Heywood, 2013: 47). Özgürlüğe dair bu yaklaşımları ve liberal ekonomik sisteme karşı tavırlarına paralel olarak sosyalistler, genel olarak bireyin özgürlüğü hususundaki tartışmalarda ve değerlendirmelerde kapitalist toplumdaki çelişkilerin analizini yapmaktadırlar (Thomas, 2003: 821). Çünkü bireyin özgürlüğü, toplumsal refahın arttırılması ve adilane bir gelir dağılımının sağlanması ile temin edilebilir (Dursun, 2009: 2). Dolayısıyla özgürlük toplumsal, siyasal ve fırsat eşitliğiyle ilişkilidir. Birey, tabiyetinde bulunduğu toplumun koşullarında kendini gerçekleştirme olanağına sahip olmalıdır.

Muhafazakarlar ise zayıf bir özgürlük anlayışı benimsemişlerdir. Çünkü onların bakış açısına göre, görev ve yükümlülükler iradi olarak tanımlanmaktadır. Toplumun üzerine düşen söz konusu bu ödev ve sorumlulukların yerine getirilmesi beklentisi içindedirler. Dolayısıyla özgürlük, muhafazakarlar için bir öncelik, gaye ya da ideal meselesi değildir. Bu özgürlük anlayışını faşistler çok daha aşırı bir mertebeye taşıyarak, özgürlüğü ve özgürlük istemini bir tehlike olarak anlamışlardır. Onlar nezdinde özgürlük, devlete olan sadakat ve siyasal lidere olan sorgusuz sualsiz itaat bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda muhafazakarlar ve faşistler için bireyin özgürlüğü ve özgürlük istenci önemsiz ve adeta bir tehdit olarak kavranmıştır (Heywood, 2015: 198).

Anarşistler ise özgürlüğü temel bir değer olarak öncelik meselesi haline getirmektedirler. Onlara göre özgürlük, kişisel özerkliğin elde edilmesi ile eş anlamlıdır.

Bunun yanı sıra özgürlüğün herhangi bir siyasal otorite vasıtasıyla temin edilemeyeceğine ve uyuşmayacağına inanmaktadırlar (Heywood, 2013: 47). Çünkü anarşistler Bakunin'in görüşlerinden de hareketle, insanlar arasında cereyan eden çatışmaların ve şiddetin sorumlusu olarak kanunları ve devleti işaret etmektedirler (Tanilli, 1998: 253).

Bu bağlamda çeşitli filozoflar, yaklaşımlar ve ideolojiler açısından taşıdığı birbirinden farklı anlamlara yer verilen özgürlük kavramı, en basit ve geniş anlamıyla bireyin arzu ettiği biçimde düşünebilmesini, üzerinde sınırlamaların ve tahakkümlerin olmamasını ifade etmektedir (Heywood, 2014: 384). Ayrıca farklı biçimlerde ele alınan özgürlük kavramının genel itibariyle bir takım savlara dayandırılarak ve koşullarla ilişkilendirilerek değerlendirildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra her ne kadar özgürlük kavramının formel ve nötr bir tanımının yapılamamasına karşın Isaiah Berlin tarafından negatif ve pozitif özgürlük kavramlaştırmaları ortaya konmuştur (Heywood, 2017: 346).

2.1.2. Negatif Özgürlük

İngiliz fikirler tarihçisi ve bir düşünür olan Isaiah Berlin (1909-1997), Aydınlanma karşıtı fikirlerin etkisinde kalmış ve bir liberal çoğulculuk biçimi geliştirmiştir. Berlin'in düşünce dünyasının temelinde ahlaki çoğulculuğa yönelik bir inanç bulunmaktadır (Heywood, 2014: 168). Berlin ‘‘İki Özgürlük Kavramı’’ isimli makalesinde özgürlüğü, negatif ve pozitif özgürlük şeklinde bir ayrım yaparak analiz etmiştir. Özgürlük kavramının iki kavramlaştırmaya ayrılarak incelenmesi özgürlük hakkındaki değerlendirmeler için ufuk açıcı bir niteliktedir.

Isaiah Berlin'in negatif özgürlüğü tanımlarken başvurmuş olduğu çıkış noktası, Thomas Hobbes'un özgürlük tanımıdır (Çapan, 2011: 117). Hobbes, ‘‘özgürlük nedir?’’ sorusunu, ‘‘engellemenin olmamasıdır’’ şeklinde cevaplarken; özgür bir insanı ise ‘‘gücü ve zekasıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyi yapması engellenmemiş olan’’ ifadesiyle tanımlamıştır (Hobbes, 2018: 162-163).

Bu hareket noktasından Berlin (2007: 62) özgürlüğün negatif olarak isimlendirdiği anlamının şu sorunun yanıtıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir: ‘‘Öznenin -bir kişi veya kişiler grubunun- başka kişilerin müdahalesi olmadan içinde yapabileceğini yapmakta veya olabileceğini olmakta serbest bırakılması gereken alan nedir?’’ Pozitif olarak nitelendirdiği özgürlüğün diğer anlamı ise şu sorunun cevabıyla ilişkilidir: ‘‘Bir kimsenin şunu değil de

bunu yapmasını veya olmasını belirleyebilen kontrolün veya müdahalenin kaynağı nedir veya kimdir?’’

Bireyin rasyonel ve otonom bir varlık olduğu düşüncesinde temellenen negatif özgürlük kavramının; bireylerin, başkalarının keyfi müdahalesine ve tahakkümüne maruz kalmaksızın eylemlerde bulunabilmeleri şeklinde tanımlaması yapılabilir (Bal, 2014a: 65). Bireylerin düşünceleri, tutum ve davranışları üzerinde dış baskıların ve sınırlamaların olmaması anlamına gelen negatif özgürlük, kanunlar ve yönetim üzerinde bir takım kısıtlamalar öne sürmektedir (Heywood, 2017: 317).

Negatif özgürlük, devlet tarafından müdahale edilmemesi gereken bireylerin hususi alanlarını belirleyen düşünce ve ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, özel hayatın gizliliği, özel mülkiyetin dokunulmazlığı vb. şeklindeki özgürlükleri ifade etmektedir (Dursun, 2009: 8). Bu bağlamda negatif özgürlük devletin, bireyin eylemlerine ve tercihlerine müdahalede bulunarak bireysel özgürlüğe sınırlamalar getirmesine karşı çıkmaktadır.

2.1.3. Pozitif Özgürlük

Özgürlüğün negatif anlamına tezat olarak ileri sürülen sav ise, özgürlüğün pozitif bir değere sahip olduğu ve bir şeyi yapabilme erki anlamına geldiğidir (Türkbay ve Polat, 2011: 87). Dolayısıyla pozitif özgürlük, liberal teorinin atomistik birey anlayışını reddeden, bireysel özgürlüğün sağlanabilmesi için devletin topluma müdahale etmesini meşru ve gerekli gören bir kavramdır. Bu yönüyle pozitif özgürlük, sosyal refah fikirlerine ve refah devleti yaklaşımına meşruluk ve kuramsal bir çerçeve temin etmektedir. Bu bağlamda pozitif özgürlük anlayışına göre bireyler, tüm kişisel kapasitelerini kullanabildikleri ve kendilerini gerçekleştirebilme olanağı bulabildikleri bir toplumda yaşadıkları müddetçe tam anlamıyla özgür olabilme olanağını elde etmiş olmaktadırlar (Bal, 2014a: 66-67).

Pozitif özgürlük, devlete belirli görevler ve işlevler yüklemektedir. Bu özgürlük anlayışı ayrıca bireylere devletten eğitim, sosyal güvenlik, sağlık vb. hizmetler ve yardımlar talep edebilme olanağı sunmaktadır (Dursun, 2009: 9). Çünkü pozitif özgürlük insanların, refah ve mutluluk dolu bir yaşam sürmesi anlamına da gelmektedir (Bal, 2014b: 298). Ayrıca pozitif özgürlük, bireylerin hem kendileri hem de devlet sayesinde gelişmesini ifade etmektedir (Urhan, 2016: 115).

Berlin, pozitif özgürlüğün bireyin kendi kendisinin efendisi olması isteğiyle birlikte ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bireyin nesne değil de özne olduğu, kendine ait bilinçli kararları ve amaçları doğrultusunda hareket etmesi durumunda, pozitif özgürlüğün mevzubahis olduğu söylenebilir (Çapan, 2011: 123-124).

Eylemde bulunabilme üzerine yoğunlaşarak kişisel gelişime vurgu yapan pozitif özgürlük, klasik liberalizmin bencil bireyciliğine ve atomistik toplum anlayışına muhalif bir tavrı ortaya koymaktadır. Pozitif özgürlük bireyin özgürlüğünü, bulunduğu toplumla ve özgürce eylemde bulunmasını sağlayan koşullarla ilişkilendirmektedir. Pozitif özgürlük devletin müdahalesinin gerekli olduğunu öngörmekteyken; negatif özgürlük, bireyler üzerinde müdahalenin ve sınırlamanın bulunmaması gerekliliğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla negatif özgürlük, müdahalesizlik olarak özgürlüğü işaret etmekteyken, pozitif özgürlük ‘‘benlik hakimiyeti’’nin bir ifadesidir (Tunçel, 2008: 281-282). Böylece pozitif ve negatif özgürlük arasındaki karşıtlık belirginleşmektedir. Bu bağlamda Berlin (2007: 66-69) özgürlüğün iki farklı kavramsallaştırması arasındaki farklılığı şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

> Başkalarının bir insanı kendi iyi saydıkları şeye zorlamalarına izin vermenin kötülüğü, o kişinin tavsiyeye ve uyarıya rağmen yapması muhtemel bütün hatalardan daha büyüktür. Özgürlüğün savunusu müdahaleyi engelleme “negatif” amacına bağlıdır. (…) Bu anlamda özgürlük bir şeyden özgürlük, - yani değişken ama bilinebilir sınırın ötesine geçilmemesi demektir. (…) Eğer “Ne yapmaya veya olmaya özgürüm?” yerine “Kim tarafından yönetiliyorum?” veya “Benim ne yapacağımı veya yapmayacağımı yahut ne olacağımı veya olmayacağımı kim söylüyor?” sorusunu cevaplamaya çalışırsak, özgürlüğün “pozitif” anlamı söz konusu olur.

Negatif özgürlüğün aksine pozitif özgürlük bireylerin özgürlüğünün sağlanmasında, devletin küçültülmesi yerine sosyal desteklerde bulunmasını, maddi kaynak yetersizliğinin çözümlerini sosyal ve siyasal şartlara bağlamaktadır. Çünkü bireylerin gelişmesini ve özgürlüğünün teminatını bu koşullar güvenceye almaktadır. Pozitif özgürlüğün bu karakteristiği, Rousseau’nun eserlerinde de ifadesini bulmaktadır. Rousseau’nun özgürlük anlayışında, bireyin kendi yaptığı kanuna itaat etmesi gerekliliği söz konusudur. Bireyin özgür olması, bulunduğu toplumu şekillendirmek için doğrudan ve sürekli katılımın sağlanmasına bağlıdır. Bu yüzden de Rousseau, bireyin özel iradesi yerine genel iradenin tüm toplumun ortak iyiliğini sağlayacağına inanmaktadır (Heywood, 2017: 323).

Liberalizm, söz konusu bu iki özgürlük kavramsallaştırması bağlamında bireylerin pozitif ya da negatif olarak özgürlüğün hangi anlamında haklara sahip olduğu şeklinde iki ayrı düşünce geleneğine ayrılmış vaziyettir (Lomasky, 2007: 27-28). Bu tez çalışmasının birinci bölümünde de açıklanmaya çalışıldığı üzere negatif özgürlük, klasik liberal düşünce geleneğinin tercih ettiği ve savunduğu özgürlük anlayışı olarak bilinmektedir. Öte yandan pozitif özgürlük ise modern liberallerin benimsemiş olduğu özgürlük anlayışıdır.

Liberal ideolojideki özgürlük bağlamındaki söz konusu bu ayrımda Mill, önemli bir rol oynamıştır. Mill, devletin bireylerin özgürlüklerine tehdit oluşturabilecek potansiyelini kabul etmektedir. Fakat diğer yandan bireylerin kişisel gelişimleri ve kendini gerçekleştirmeleri noktasında devletin, bir takım müdahalelerde bulunmasının gerekli olduğu yönünde savlar öne sürmektedir (Berktay, 2010: 71). Dolayısıyla Mill, negatif özgürlüğü pozitif özgürlükle tamamlamaya çalışmıştır (Cevizci, 2015: 898). Bu bağlamda Mill, özgürlük üzerine düşünceleri ile iki liberal düşünce geleneği arasında adeta bir köprü kurmuştur.

2.2. Mill'in Düşününde Özgürlük Kavramı

Mill, babası James Mill ve Jeremy Bentham'dan üzerinde düşünsel bağlamda büyük bir etkiye sahip olarak miras aldığı faydacılık öğretisine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkıları vesilesiyle faydacılık öğretisinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca liberal ideolojinin gelişiminde, özellikle de klasik ve modern liberal düşünce geleneği arasında köprü işlevi gören düşünceleriyle önemli bir rol oynamıştır. Liberalizme yapmış olduğu bu gibi katkılar dolayısıyla da Mill, ismi liberalizm ile anılan önemli filozoflardan biri olarak kabul görmektedir. Onun hem liberal ideolojiye hem de siyasal düşünce literatürüne yaptığı başlıca katkıları özgürlük hakkındaki düşünceleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Çünkü ahlaki, siyasal ve toplumsal vb. konulara dair düşüncelerini kaleme alırken öne sürdüğü savlarını, kendinden önceki liberal düşünürlerin aksine doğal haklar kavramından ziyade esas olarak özgürlük üzerine inşa etmiştir (Heywood, 2017: 37). Mill, özgürlük hakkındaki tartışmalarını, argümanlarını ve öne sürdüğü savlarını 1859 yılında yayımlanan On Liberty (Özgürlük Üzerine) adlı eserinde ortaya koymuştur.

Utilitarianism (Faydacılık) isimli eserinde ahlaki, toplumsal ve siyasal tutum ve davranışları değerlendirme ölçütü olarak kavramış olduğu fayda ilkesini, On Liberty (Özgürlük Üzerine) adlı eserinde ise özgürlük anlayışını açıklamıştır. Mill'in söz konusu

bu eserlerde ele alınan fayda ilkesi ile özgürlük savunusu ise birbiriyle ilişkilidir. Çünkü özgürlüğü birey, toplum ve insanlığın gelişimi için ehemmiyetli ve faydalı olarak kavrayarak savunulması gerekli olan bir değer olarak görmüştür (Küçükalp, 2012: 114). Bununla birlikte Mill'in faydacılık öğretisinde yapmış olduğu revizyonları, hem siyasal ve toplumsal hususlara dair düşüncelerinde hem de bireysel özgürlüğü savunmasında önemli bir etkiye sahiptir (Gray, 2001: 205).

Düşünceler tarihi boyunca bireysel özgürlüğün savunusunu en vurgulayıcı ve yetkin bir biçimde yapanların başında Mill'in olduğunu söylemek mümkündür (Yayla, 2002: 102). Onun Özgürlük Üzerine eseri ise özgürlük hakkındaki tartışmalarda her zaman ufuk açıcı bir nitelikte olacaktır.

Özgürlük hakkındaki bu çalışmasında Mill yaşam tarzı, örgütlenme ve düşünce ve ifade özgürlüklerinin, herkesin kendine has olan mutluluğunu arayabilme olanağı bulduğu özgürlük içeren bir ortamda sağlanabileceğini savunmaktadır. Özgürlük Üzerine adlı eserde, bireysel özgürlüğün yalnızca tahakkümler içeren kanunlara karşı değil; sansürler barındıran toplumsal görüşlerin baskılarına karşı da savunulması söz konusudur. Mill, bireysel özgürlüğü hem yasal denetimlerden hem de toplumsal koşulların özgürlüğü sınırlandırıcı etkilerinden korumanın yollarını bulmaya çalışmıştır (Gray, 2001: 205).

Bu gayesine paralel olarak Özgürlük Üzerine adlı eserinin irade özgürlüğü hakkında olmayıp toplumsal özgürlük kavramı hakkında olduğunu belirten Mill (2018: 25), çalışmasının çerçevesini ve geleceğe de yönelik ehemmiyetini şu şekilde ifade etmiştir:

> Bu çalışma toplum tarafından birey üzerinde meşru bir biçimde uygulanabilen güç kavramının doğası ve sınırları üzerinde durmaktadır. Genellikle pek gündeme gelmeyen ve neredeyse hiç tartışılmamış fakat gizliden gizliye çağın pratik çelişkilerini derinden etkileyen bu problematik, kuşkusuz günün birinde, varlığını geleceğe dair hayati bir sorun olarak ispat edecektir.

Toplum karşısında bireylerin adeta hiçbir hakka sahip olmadığı yönünde yargıların git gide yaygınlaştığı bir çağda Mill, Özgürlük Üzerine isimli çalışmasıyla bireylerin topluma karşı sahip olduğu hakların savunuculuğunu üstlenmektedir (Courtney, 2018: 19). Ayrıca söz konusu bu eser bireyselliği ve bireyin özgürlüğünü önceleyen, görüş ayrılıklarına değer veren ve hoşgörülü davranan, yeni fikirleri icatların kaynağı olarak olumlu karşılayan toplum için yapılmış bir çağrı niteliğindedir (Sabine, 2000: 122). Mill'in amacı, toplum karşısında bireylerin özgürlüklerinin ölçüsünü bazı bireyler için maksimum

seviyeye çıkaran; bazıları içinse minimum bir hali reva görmek değil; toplumdaki herkes için belirli bir düzeyde özgürlüğü temin etmektir (Baum, 2007: 122-123). Bu bağlamda o, bireyleri rasyonel varlıklar olarak ele alarak mutluluğu arama ve kişisel gelişime hakları olduğu düşüncesinden de hareketle; özgürlüğü cinsiyet ayrımcılığı gözetmeksizin savunmaktadır.

2.3. Mill'in Zarar İlkesi

Mill (2018: 37) hem özgürlük savunusuna dair amacını ortaya koymakta hem de özgürlük anlayışının temel dayanak noktalarından birini teşkil eden ‘‘zarar ilkesi’’ olarak da bilinen bir ilke öne sürmektedir:

> Bu makalenin amacı, ister yasal ceza şeklinde fiziksel güç, ister kamuoyu nezdinde ahlaki bir baskı biçiminde olsun, toplumun bireye karşı uyguladığı tüm baskı ve kontrolü yönetmeye elverişli çok basit bir ilke ileri sürmektir. Bu ilkeye göre insanın, hem bireysel hem de toplumsal olarak aralarından başka birinin davranış özgürlüğüne müdahalesini gerekçelendiren şey ‘‘kendini koruma’’ isteğidir. Uygar bir toplumun herhangi bir üyesi üzerinde ve onun arzusu dışında uyguladığı kuvvetin haklı olarak görülebileceği tek durum, başkalarına gelecek zararı önleyecek olmasıdır.

Burada Mill, bireyin tamamen ya da büyük ölçüde kendisini ilgilendiren eylemleri ile başkalarını da ilgilendirebilen eylemleri arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrımda, bireyin eylemine müdahale ise başkasının bu eylemlerden zarara uğraması durumunda gerçekleşmektedir. Çünkü, ‘‘insan bir şeyi yapmaya ya da buna katlanmaya salt onun hakkında hayırlı olacak diye, onu daha mutlu kılacak diye ya da başkaları böyle istiyor hatta böylesi daha doğru olur elbette diye zorlanamaz’’ (Mill, 2018: 37). Dolayısıyla bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasının ve müdahalesinin meşru gerekçesini başkasına zarar vermesinin engellenmesi oluşturmaktadır.

Mill, bireyin kendisini ilgilendiren eylemler ile başkalarını ilgilendiren eylemler arasında yaptığı ayrım ile birlikte bireyin özgürlüğünün özel alanının çerçevesini belirlemektedir. Bireyin özgürlüğünün bu özel alanının kapsamına ilk olarak vicdan özgürlüğü girmektedir. Bu özgürlük, her türlü teorik ya da pratik, ahlaki, teolojik, bilimsel vb. hususlarda mutlak bir düşünce ve duygu özgürlüğünü gerekli kılan bireyin bilincinin içsel alanına girmektedir. Ayrıca düşünceyi ifade etme ve yayma özgürlüğü ile ilişkilidir (Mill, 2018: 41).

Bu özel alanın kapsamında ikinci olarak ise bireysel zevkler, meşgaleler ve arayışlarda özgürlük gelmektedir. Bu özgürlük ise bireyin kendi karakteristik özellikleriyle

uyumlu bir biçimde hayatının tasarımını yapmasının gerekli olduğunu öne sürmektedir. Bu hususta birey, toplum tarafından yadırganmayı ve başkalarının değer yargılarını gözetmeksizin hayatında söz sahibi olmaktayken yaşam tarzından ve tercihlerinin ortaya çıkardığı meselelerden de sorumludur (Mill, 2018: 41).

Bireyin özgürlüğünün özel alanının kapsamına son olarak ise bireylerin başkalarına hiçbir zararı dokunmayacak herhangi bir gaye için birleşmesi özgürlüğü oluşturmaktadır. Bu özgürlükte ise bir amaç maksadıyla bir arayan gelen bireylerin bu uğurda herhangi bir zorlama ya da tesir altında kalmamış olmaları gerektiği gibi reşit olmaları da şarttır (Mill, 2018: 41-42). Mill, söz konusu bu özgürlükleri bir toplumda özgürlüğün olduğunu varsayabilmek için hayati ve vazgeçilmez olarak görmektedir. Bu bağlamda Mill (2018: 42), zarar ilkesi bağlamında savunusunu yaptığı ve gerekliliklerini ortaya koyduğu bu özgürlüklerin ne denli önemli olduğunu şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

> Hükümet formu her ne olursa olsun, bu özgürlüklere tam anlamıyla saygı göstermeyen hiçbir toplum özgür değildir; bu özgürlüklerin kayıtsız ve şartsız var olmadığı hiçbir toplum gerçek anlamda özgür değildir. Özgürlük denmeyi hak eden tek özgürlük biçimi, başkalarını mutluluklarından mahrum etmediğimiz ya da mutluluğa ulaşma çabalarında onlara engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz şekilde aramaktır. Her birey hem bedensel, hem de zihinsel ve ruhsal bakımdan kendi refahının bekçisidir. İnsanlık, birbirini başkalarının istediği şekilde yaşamaya zorlamak yerine, kendi istedikleri gibi yaşamalarına göz yumarak çok daha kazançlı çıkar.

Bunun yanı sıra Mill (2018: 38), bireysel özgürlüğü savunusunda adeta bir mihenk taşı olan zarar ilkesinin herkes için uygulanmayacağını; çocuklar ve yasanın ergenlik olarak belirlediği yaş sınırının altında olanların istisna olduğunu, ‘‘henüz başkaları tarafından gözetime ihtiyaç duyanların başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da korunması’’ gerektiğini belirtmektedir.

Mill’e göre, bir insanın başkalarının yararı için yapmaya zorlanabileceği mahkemede şahitlik etmek, toplum menfaatlerinin gözetilmesi gereken kitlesel işlerde yer almak, bir kişinin hayatını kurtarmak ya da savunmasız birini kötü muameleye karşı korumak için itiraz etmek gibi olumlu davranışlar bulunmaktadır. Bu gibi davranışları yapmayan bir insan, halka hesap vermelidir. Mill, bir çeşit sosyal sorumluluk arz eden bu tip davranışları gerçekleştirmemek konusunda bir insanın özgür olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü ‘‘insan, başkalarına yalnız eylemleriyle değil eylemsizliğiyle de kötülük edebilir ve her iki durumda da o zarardan dolayı haklı olarak sorumludur ’’ (Mill,

2018: 39- 40). Gabriel Garcia Marquez'in Kırmızı Pazartesi adlı eserinde cereyan ettiği gibi kötülüğe mahal verecek bir olaya karşı toplumun sessiz kalmamasına yönelik olarak, bireye böyle bir sorumluluk yüklendiği düşünülebilir.

Mill'in zarar ilkesiyle bağlantılı savları ve argümanları, uygulamaları hakkında tartışmalar yürüttüğü ve değerlendirmelerde bulunduğu farklı alanlarda da yer almaktadır. Zarar ilkesiyle ilişkili olan bu alanlar düşünce ve tartışma özgürlüğü, bireysellik konusu, toplumun bireyin eylemleri üzerindeki otoritesinin sınırları ve iktisadi özgürlüktür.

2.4. Düşünce ve Tartışma Özgürlüğü

Bireyin en geniş anlamda özgürlüğe sahip olmasını zarar ilkesi olarak adlandırılan öğretisi ile savunan Mill, ''Özgürlük Üzerine'' adlı eserinde düşünce ve tartışma özgürlüğü hakkında da tartışmalar yürütmüştür. Bu eserinde Mill, düşünce ve düşündüğünü ifade edebilme özgürlüğüne geniş bir yer vermiş ve büyük bir önem atfetmiştir. Ona göre söz konusu bu özgürlük, insanların düşünsel mutluluğudur ve diğer bütün mutluluklar da bu mutluluğa bağlıdır (Mill, 2018: 45-105).

Mill'e göre düşünce ve düşündüğünü ifade edebilme özgürlüğü, insanların bütün mutluluklarına kaynaklık eden düşünsel mutluluğun temin edilebilmesi için taviz verilemez bir koşuldur. Bu özgürlük insanların düşünsel mutluluğu için önemli bir şart olmasının yanı sıra hem maddi hem de manevi anlamda toplumsal ilerleme için de bir zorunluluk teşkil etmektedir (Şahin, 2009: 239-240). Fikirleri ifade edebilme ve tartışmayı temin edebilen bir ortam, insanların ahlaki gelişimini kolaylaştırmayı sağlamaktadır (Çağla, 2007: 57). Dolayısıyla bütün düşüncelerin özgürce ifade edilmesi ve tartışılması hem düşünsel mutluluk hem de toplumsal ilerleme için önemli bir gerekliliktir.

Düşünce ve düşündüğünü ifade edebilme özgürlüğünün sağlanmasında hoşgörü önemli bir role sahiptir. Mill'e göre hoşgörü, hem birey hem de toplum açısından temel koşuldur. Birey nezdinde değerlendirildiğinde hoşgörü, kişisel gelişimin ve bireysel özerkliğin teminatı olması sebebiyle hayati bir şarttır. Toplum bazında ise sosyal düzen ve toplumsal ilerleme için bir zorunluluktur. Ahlaki, entelektüel vb. hususlarda toplumsal ilerleme ve bireysel gelişim için düşünce ve düşündüğünü ifade edebilme özgürlüğünün sağlanabilmesi; hoşgörünün devamlılığını gerekli kılmaktadır (Heywood, 2017: 330).

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğü savunmasını hoşgörünün rasyonalitesi ile gerçeklik arasında bağlantı kurarak temellendirmektedir (Yürüşen, 1996: 181). Mill (2018:

47), bu savına dair görüşlerini ve hoşgörünün ehemmiyetli rolünü çarpıcı bir biçimde ifade etmektedir:

> Eğer biri dışında tüm insanlık aynı düşüncede olsa, o bir kişi de tamamen karşıt bir düşüncede olsa, o kişinin gücü eline aldığı zaman tüm insanlığı susturmaya hakkı yoksa aynı şekilde insanlığın da o kişiyi susturmaya hakkı yoktur.

Bu ifadesiyle Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğüne müdahale edilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bütün insanlığın tek bir aykırı düşünceyi susturma hakkının olmaması savıyla, düşünce üretme ile fikirlerini ifade etme ve tartışma özgürlüğünün ergin bireylerin şahsiyetlerinin bir niteliği olduğunu öne sürmektedir. Bunun yanı sıra Mill, bu özgürlük hakkını liberal toplumun bireylere tanıdığına ve kurumlarında gerçekleşmesinin elverişli olduğuna inanmaktadır (Sabine, 2000: 121).

Mill, toplum nezdinde kabul edilmiş inançlarla, fikirlerle ya da görüşlerle tezat oluşturacak kanaatlerin özgürce ifade edilmesine izin verilmesinin, gerçeğin keşfedilmesinin devamlılık gösterecek bir biçimde sağlanmasının nedeni olarak üç gerekçe ortaya koymaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 369). Bu bağlamda Mill (2018: 47-48), ilk gerekçeye dair olasılığı şu şekilde ortaya koymaktadır:

> Zapt etmeye çalıştığımız düşüncenin yanlış bir düşünce olduğundan hiçbir zaman emin olamayız; bundan emin olsak dahi, onu zapt etmek yine büyük bir kötülük olurdu. Evvela otorite tarafından bastırılmaya çalışılan düşünce doğruluk payı taşıyabilir. Onu yok etmek isteyenler doğal olarak bunun gerçekliğini reddeder; fakat bu konuda hatasız sayılmazlar. Bu soruna tüm insanlık adına karar vermeye ve diğer herkesi yargılama hakkından yoksun bırakmaya hiçbir yetkileri yoktur. (…) Tartışmayı susturmak hatasızlık taslamaktır.

Burada Mill, gerçekliğin ifade edilmesi ve tartışılması yasaklanan görüşte barınıyor olması ihtimalini gündeme getirmektedir. Söz konusu bu görüş doğru olduğu takdirde ise yanlış olduğu kabul edilen düşüncelerin ifade edilmesine ve tartışılmasına engel olan bir politika, hem bazı doğru bilgilerin ortaya çıkmamasına neden oluyor hem de bazı yanlış bilgileri kalıcı hale getiriyor demektir. Ortaya atılan yeni bir fikir doğru olabilir. Böylece eski ve yanlış olan düşüncenin yerine geçebilir. Örneğin Göbeklitepe arkeolojik alanının keşfedilmesi ile yapılan kazılar sonucu elde edilen bilimsel veriler neolitik döneme ve insanlık tarihine dair yaygın ve genel kabul görmüş fikirlerin değişmesine yol açmıştır (Schauer, 2002: 34).

Mill, genel kabul görmüş düşüncelerden herhangi birinin yanlış olabileceği ihtimali yerine bunların doğru olduğunu varsayarak ikinci olasılığı değerlendirmektedir. Mill

(2018: 73-75), Söz konusu bu fikirlerin doğruluklarının özgür ve açık bir biçimde araştırılmadığı ve tartışma ortamı bulamadığı takdirde, bunlara dair olası inanış şeklinin ne ölçüde bir değer taşıyabileceğini şu şekilde belirtmiştir:

> Köklü bir düşünceye sahip bir kimse taşıdığı fikirlerin yanlış olma ihtimalini kabul etmekte ne kadar gönülsüz olsa da kendi fikrinin ne kadar doğru olduğunu fark etmeksizin, tam anlamıyla, sık sık ve korkusuzca tartışılmadığı sürece ona yaşayan bir gerçek olarak değil, ölü bir dogma olarak bakılacağı düşüncesiyle hareket etmelidir. (…) düşünce ayrılığı ihtimali taşıyan her konuda, gerçek birbiriyle çelişen iki neden arasında bozulacak bir dengeye bağlıdır.

Mill, incelemiş olduğu bu ihtimal ile doğru olan ve kabul edilmiş bir fikrin değerli kılınabilmesi ve dogmatik bir nitelik taşımaması adına önemli bir hususu ele almaktadır. Bu bağlamda ortaya atılmış yeni bir düşünce tamamen yanlış olabilir. Yine de tam olarak yanlış olan bu düşünce, kabul görmüş, eski ve doğru olan bir görüşü, açık bir önyargıya dönüşebilmesinden korumaktadır. Yeni ve yanlış olan bir düşüncenin özgürce ifade edilmesine ve tartışılmasına müsaade edilmesi, eski ve doğru olan görüşün güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu hususta, kabul görmüş doğru bir görüş, onunla tezatlık oluşturacak bir biçimde ortaya atılan yeni ve yanlış yeni bir düşünce ile sınandığı takdirde insanlar, kabul ettikleri görüşün doğruluğunu sorgulamak durumunda kalmaktadırlar. Böylece ortaya atılmış yanlış bir düşüncenin yanlış olduğunu ispat edecek rasyonel nitelikli argümanlar öne sürmektedirler. Bu şekilde, eski ve kabul edilmiş bir düşüncenin tekrar sorgulanması, bu düşünceyi hem dogmatik bir hale gelmesinden korumakta hem onu daha değerli kılmaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 369).

Mill, yukarıda açıklanmaya çalışıldığı üzere; ilk olarak doğru olduğu kabul edilen eski bir fikrin yanlış ve bu fikre tezat olarak ortaya atılan yeni bir fikrin doğru olabileceği ihtimalini değerlendirmektedir. İkinci olarak ise kabul edilmiş ve doğru bir fikrin, değerli kılınması; doğruluğunun anlamlandırılabilmesi ve açık bir biçimde ortaya konması için bu fikre karşıt yöndeki yanlış ve yeni bir fikrin yanılgısının mahal verdiği anlaşmazlığın gerekliliğini incelemektedir. Mill (2018: 89-93), söz konusu bu iki olasılığın yanı sıra bunlardan çok daha fazla rastlanan bir başka olasılığın olduğunu belirtmektedir:

> Çarpışan öğretilerden birinin doğru, diğerinin yanlış olacağı yerde, gerçek biraz birinde biraz da ötekindedir; doğru kabul edilen öğretinin yalnız bir kısmını kapsayan gerçeğin geriye kalan kısmını sağlamak için de karşıt düşünceye gerek duyulur. (…) Fikir devrimlerinde bile, çoğu kez gerçeğin bir kısmı doğarken bir kısmı da batar. (…) Herhangi bir konuda kurulan oybirliğinin karşısında bir istisna oluşturan kişiler bulunduğunda, genelin düşüncesi doğru bile olsa, şu olasılık her zaman korunur: Karşıt fikirlerin

> kendileri hakkında söyleyecekleri dinlenmeye değer şeyler olabilir ama bu kişiler susarsa, gerçek kendinden çok şey kaybedebilir.

Mill bu hususta hem kabul edilmiş eski bir düşüncenin hem de bu düşünceye karşıtlık oluşturacak bir biçimde ortaya atılmış bir başka düşüncenin doğruluk ve gerçeklik payına sahip olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda birbiriyle karşıtlıklar barından düşüncelerin varlığı, gerçeğin keşfedilmesine ve kabul edilen düşüncelerin doğrulanmasına hizmet edebilir. Ayrıca söz konusu bu düşünceler, birbirlerinin eksikliklerini gideren ve yanlışlıklarını düzelten bir işleve sahip olabilir. Fakat böyle bir olumlu etkinin gerçekleşebilmesi için düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği ve açıkça tartışılabildiği bir ortamın olması şarttır. Gerçeğin keşfedilmesi, bilimin ilerleme kaydedebilmesi ve teknolojik gelişmelerin gerçekleşebilmesi; keşiflerin, icatların ve karşıt düşüncelerin etkileşimine ihtiyaç duymaktadır.Mill'in düşünce ve tartışma özgürlüğünün gerekliliği hakkındaki tartışmalarında ortaya koymuş olduğu bu olasılıkları, onun kaygıyla yaklaşmış olduğu çoğunluğun tiranlığı açısından da değerlendirmek önemli gözükmektedir. Çünkü onun ideal olarak en iyi yönetim biçimi olarak öne sürdüğü temsili yönetimlerde ortaya çıkabilecek bir tehlike olarak ele almış olduğu çoğunluğun tiranlığı meselesi, düşünce ve tartışma özgürlüğü için de bir sorunsal teşkil etmektedir.

Temsili demokrasilerde seçmenler, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte genel olarak 5 ya da 7 yılda bir genel seçimlere gitmektedirler. Böylece halklar, yaşam koşullarını etkilemesi ve değiştirmesi neredeyse kaçınılmaz olan politikalarda ancak seçmiş oldukları milletvekilleri aracılığıyla dolaylı yoldan söz hakkına sahip olmaktadırlar. Ayrıca seçim barajının olması da bu barajı aşabilecek oy oranına sahip belli başlı partilerden oluşan bir parlamentoya sebebiyet vermektedir. Seçim barajları, Mill'in tartışma yürüttüğü hususlar nezdinde değerlendirildiğinde de düşünce ve ifade özgürlüğüne bir engel oluşturmaktadır. Çünkü parlamentoda, diğer partilere nazaran fazlaca sandalyeye sahip olan iktidar partisinin doğru kabul ettiği bir düşüncesi/politikası yanlış ve dolayısıyla da düşük bir temsile sahip olan ya da seçim barajı yüzünden parlamentoya giremeyen başka bir partinin düşüncesi/politikası doğru olabileceği halde; böyle bir tartışmanın kolaylıkla sağlanabileceği bir ortam oluşamamaktadır. Hem Mill'in de ifade ettiği üzere çatışan düşüncelerde gerçek her iki düşüncede de bulunabileceğinden, çatışan düşünceler birbirine ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan bu süreçte halkın kendisini ifade edebilmesini sağlayabilecek sivil toplum kuruluşlarının pasif ve işlevsiz olabilmesi de düşünce ve ifade özgürlüğünü zedelemektedir. Bu bağlamda çoğunluğun tiranlığına mahal verme tehlikesini

barındıran temsili demokrasilerin olduğu yönetimlerde, düşünce ve tartışma özgürlüğünün sağlanabileceği bir ortamın gerçekleşmesinin güç olduğu söylenebilir. Mill'in düşünce ve tartışma özgürlüğü savı, herhangi bir biçimdeki siyasal iktidar tahakkümüne karşı ileri sürülmüş olduğu gibi toplumsal baskılardan da özgürleşmek anlamına gelmektedir (Schauer, 2002: 159-160).

Bu bağlamda Mill (2018: 69), ‘‘toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz tek başına kimseyi öldürmez, hiçbir fikri kökünden söküp atmaz fakat insanları bu düşünceleri gizlemeye ya da onları yaymak için herhangi bir etkin çaba içine girmekten sakınmaya iter’’ nitelikte olduğunu belirtmektedir. Böylesi bir hoşgörüsüzlükte, geleneklerin de etkisi söz konusudur. Örneğin ataerkil ve feodal bir toplumda genç bir kadın babasına, evlenmek için kendisine uygun olduğu düşünülen bir adama dair fikrini bile ifade etmekten çekinebilmektedir. Oysa ‘‘gelenekler alışılmış koşullar ve alışılmış karakterler için yapılmıştır; bireyin koşulları ya da karakteriyse alışılmışın dışında olabilir’’ (Mill, 2018: 109). Bu bağlamda bir insanın tabuların ya da önyargıların kıskacına takılan düşünce ve söylemlerinin, onun topluma yabancılaşmasına ve umutsuzluğa kapılmasına sebebiyet verebileceği söylenebilir.

Bir düşünce, inanç, felsefi öğreti ya da ideoloji, dönemin toplumsal şartlarında ne kadar radikal ya da eleştirel olursa olsun; tamamen yararsız ya da bir nebze dahi uygulanamaz olduğu iddia edilemez. Çünkü tarihsel konjonktürde, bir zamanlar şüphe edilmeyen düşünceler, gelenekler ya da inançlar ve baki olduğu sanılan ekonomik ve siyasal yapılar değişmiştir. Örneğin kölelik, uzunca bir dönem doğal bir durum olarak kabul edilmiştir ve Aristoteles (2017) köleleri, Politika adlı eserinde ‘‘canlı aletler’’ olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra toplumu huzursuz edecek en aykırı fikirlerin bile ifade edilmesi Mill'in düşünce ve ifade özgürlüğünü tartıştığı ihtimaller nezdinde değerlendirildiğinde bir zorunluluk teşkil etmektedir. Bu bağlamda Mill (2018: 99-100) düşünce ve düşündüğünü ifade edebilme ve tartışma özgürlüğünün gerekliliğini dört ayrı nedene dayandırmaktadır:

> Birincisi, herhangi bir düşünce susturulacak olursa, bu düşünce, bizim kesin olarak bilemeyeceğimiz her şeye karşın doğru olabilir. Bunu reddetmek yanılmaz olduğumuzu iddia etmek olur.
>
> İkincisi, susturulan düşünce yanlış bile olsa, bunda bir parça gerçek bulunması ihtimali vardır, çoğunlukla da böyledir zaten ve herhangi bir konuda genel ya da baskın olan düşünce çok nadiren gerçeğin tamamı

> olduğundan ya da hiçbir zaman olamayacağından, o halde gerçeğin kalan kısmının tamamlanması olasılığı ancak karşıt fikirlerin çarpışmasındadır.
>
> Üçüncüsü, doğruluğu belirlenmiş sayılan düşünce yalnızca doğru değil, bizzat gerçeğin tümünü bile olsa ona kuvvetle ve ciddi olarak itiraz edilmesine katlanılmadıkça ve gerçek anlamda itiraz olunmadıkça, o düşünceyi benimseyenlerin birçoğu tarafından, sezgisel ve mantıki açıdan çok az akla uygun sebebe dayandırılarak, bir önyargı şeklinde inanılır.
>
> Dördüncü olarak, öğretinin kendi anlamı da kaybolmak, zayıflamak, karakter ve yaşam tarzı üzerindeki yaşamsal etkisini yitirme tehlikesine düşer: Dogmatik, etkisiz, boşuna yer kaplayan fakat gerçek ve yürekten duyulan herhangi bir inancın akıl ve kişisel deney yolundan gelişimini ortadan kaldıran, salt biçimsel bir iddia halini alır.

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğünün gerekliliklerini ortaya koyarken temel bir ilke olarak kavramış olduğu gerçekliğin araştırılması tezini kullanmaktadır. Bu özgürlüğün sağlanmasıyla doğrunun yanlışların yerini alma olasılığını arttıracağını öne sürmektedir. Ayrıca Mill'e göre düşünce ve ifade özgürlüğü insanın düşünsel mutluluğu ve insanlığın gelişmesi için de gereklidir. Zira düşünce özgürlüğü kısıtlanmış bireylerin düşünsel mutluluğundan söz etmek mümkün değildir. Onun bu özgürlükle, insanın düşünsel mutluluğu ve toplumsal ilerleme arasında köklü bir bağın olduğunu savunması, bireyleri toplumsal ve rasyonel varlıklar olarak ele almış olmasıyla ilişkilidir (Schauer, 2002: 20-21).

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğüne herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiğini savunurken hoşgörünün varlığına önemli bir rol ve gereklilik atfetmektedir. Hoşgörüyle alakalı sorunsallar ise bireylerin düşünceleriyle dolaylı bir ilişkiye sahip olsa da bireylerin eylemleri sebebiyle meydana gelmektedir. Bu yüzden de Mill'in, düşünce ve tartışma özgürlüğü savunusundan hareketle tesis edilebilecek hoşgörü meşrulaştırmasının asıl kaynağı onun bu özgürlüğe dair argümanlarından ziyade bireysellik hakkındaki argümanlarında bulunmaktadır. Bu bağlamda mutluluğun öğelerinden biri olarak ele almış olduğu bireysellik konusunun incelenmesi gerekmektedir (Mill, 2018: 105-135).

2.5. Bireysellik Konusu

Mill, Özgürlük Üzerine adlı eserinde bireysel özgürlüğü savunmasını, düşünce ve tartışma özgürlüğü hakkında yürütmüş olduğu tartışmalar ve öne sürdüğü argümanlar nezdinde ele aldıktan sonra mutluluk ve refah açısından ortaya koymaktadır. Böylece

bireysel özgürlüğü, mutluluğun ögelerinden biri olarak kavramış olduğu bireysellik ile ilişkilendirerek savunmaktadır (Mill, 2018).

Mill, bireysel özgürlüğe dair yürütmüş olduğu tartışmalarda bireyin özgürlüğüne müdahalenin çerçevesini belirleme hususunda, Wilhelm Von Humboldt'un (1767-1835) Devlet Faaliyetlerinin Sınırları (The Limits of State Action) adlı eserinden etkilenmiştir. Humboldt'un devletin faaliyet alanlarının sınırlarını belirleme kapsamı, Mill'in ilgisini çeken ve odaklandığı bir husustur. Bunun yanı sıra Mill, Humboldt'un bu tartışmasını daha ileri bir seviyeye taşıyarak bireyin özgürlüğüne müdahalenin sınırlarının kapsamını daha geniş bir biçimde ele almaktadır. Bu bağlamda bireyin özgürlüğünün çerçevesini hem devletin faaliyetleri hem de toplumun müdahaleleri açısından değerlendirmektedir (Öztürk, 2019: 51).

Mill'in düşünce dünyasının merkezinde, bireylerin ahlaki ve politik talepleri bulunmaktadır. Bu ise, aklın kullanımının toplumdaki temel çelişkilerin üstesinden gelebileceğine ve insanlığın geleceğinin geçmişi üzerinde yükselebileceğine yönelik inancında temellenmektedir. Bu bağlamda bireyin rasyonel bir varlık olduğu varsayımı, bireysellik ve hoşgörü gibi kavramlar Mill'in liberal bakış açısını da ortaya koymaktadır (Gray, 2001: 202).

Mill, özgürlük hakkındaki savlarını ortaya koyarken bireyi toplumun temeli olarak kavramaktadır. Onun için toplumdan ziyade tek tek bireyler daha önemlidir. Düşünce ve tartışma özgürlüğünü savunurken de bu özgürlüğün toplumsal ilerlemeye katkı sağlayacağını öne sürmekte ve insanın düşünsel mutluluğu için zorunlu olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla düşünce ve tartışma özgürlüğüne müdahale edilmesine hiçbir biçimde kabule yanaşmamaktadır (Çaha, 2004: 14-15).

Her ne kadar Mill, ifade özgürlüğü hakkında net bir tavır takınmış ve bireyselliği önceleyen düşüncelere sahip olsa da bireyi toplumdan bağımsız olarak ele almamaktadır. Bu bağlamda Mill (2018: 105-106), düşüncelerin ifade edilmesi ve tartışılması ile eyleme geçirilmesi arasında bir ayrım yaparak farklılıklarını ortaya koymaktadır:

> Hiç kimse eylemlerinin de düşünceleri kadar özgür olması gerektiğini ileri süremez. Aksine, düşünceler, dile getirilişlerindeki durum ve koşullara göre dışavurumları zararlı bir eyleme bir kışkırtma oluşturacaksa, dokunulmazlıklarını yitirirler. (…) Haklı bir neden olmaksızın başkalarına zarar veren eylemler, ne çeşitten olursa olsunlar, bunları desteklenmeyen duygular tarafından ve gereğinde insanların aktif müdahalesiyle denetim altına alınabilir ve daha önemli durumlarda da kesinlikle denetim altına

> alınmalıdırlar. Bireyin özgürlüğünün bu kadar sınırlanması gereklidir; birey başkalarının başına bela olmamalıdır.

Düşüncelerin ifade edilmesi ile eyleme geçirilmesi arasındaki farklılık, Mill'in bireyin kendisini ilgilendiren eylemleri ile başkalarını da ilgilendiren eylemleri arasında yapmış olduğu ayrıma dayanmaktadır. Onun özgürlük savunusunda önemli bir husus olan bireysellik de söz konusu bu ayrımla ilişkilidir. Mill (2018: 106-107), bireyselliğin nasıl cereyan edeceğini bu ayrım nezdinde şu şekilde belirtmektedir:

> Bireysellik başkalarını ilgilendirmeyen birinci dereceden konularda kendini ortaya koymalıdır. Şahsın bizzat kendi karakterinin değil de başka insanlara özgü geleneklerin ya da adetlerin davranış kuralı olarak geçerli olduğu bir yerde, insani mutluluğun bileşimine giren başlıca malzemelerden biri, bilhassa bireysel ve toplumsal ilerlemenin temel ögesi eksiktir.

Mill'in bireysellik hakkındaki düşünceleri bireyin özgürlüğü ile ilişkili olduğu gibi toplumsal özgürlükle de bağlantılara sahiptir. Ona göre bütün bireylerin özgürlüğü, kendilerine ait yaşam alanlarda, başkalarının yaşam alanlarına girecek bir etki oluşturmadığı müddetçe belirleyici olmalıdır (Ak, 2015: 53).

Mill, bireylerin bir toplum içerisinde ve birbirleriyle etkileşim içerisinde yaşamak zorunda olduklarını göz önünde bulundurmaktadır. Fakat bireylerin, topluluk halinde yaşamaya mecbur olmaları; onların tabiyetinde bulundukları toplumun koymuş olduğu katı kurallara tam anlamıyla uymak zorunda oldukları anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bireylerin, toplum içerisinde kaybolmalarına karşı çıkarak; bunun insan doğasına tezat olduğunu belirtmektedir (Güntöre, 2004: 118).

Bu bağlamda ona göre ‘‘insan doğası, bir modele göre yapılıp kendisine emredilecek işi harfiyen yerine getirecek bir makine değildir. Onu canlı kılan iç tepilerin eğilimine göre dört bir yandan gelişmek ve büyümek isteyen bir ağaçtır’’ (Mill, 2018: 111).

Mill, faydacılık öğretisi ile uyumlu bir biçimde insan doğası hakkındaki düşüncelerini herhangi bir doğa durumuna dayandırmaktadır. Öte yandan her insanın eşit ve rasyonel yetilere sahip varlıklar olduğuna inanmaktadır. Böylece onun düşüncesinde, faydacılığın eşitlikçi anlayışı barınmaktadır. Fakat faydacılığın bütün insanların aynı şekilde muamele görmesi yönündeki tekdüzelikte ısrarına karşı çıkmaktadır. Mill, bu türdeki bir tek tipleşmeye karşı farklı oranlarda gelişen eşit bireyleri esas almaktadır. Bu hususdaki eşitlik ise bireylerin kendilerine has potansiyellerinin ortaya çıkması ve şahsi gelişimlerinin sağlanması için özgür olmalarını gerektirmektedir (Tannenbaum ve Schultz,

2008: 362-363). Buna paralel olarak Mill (2018: 107) düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

> Kişiliğin özgür gelişmesinin mutluluğun başta gelen temel koşullarından biri olduğu, bunun uygarlık, eğitim, öğretim, kültür kelimeleriyle ifade edilen bütün şeylerle salt aynı değerde bir öge olmayıp, aslında bütün bu şeylerin zorunlu bir parçası ve koşulu olduğu kavransa, özgürlüğe sahip olduğundan daha az kıymet verilme tehlikesi hiç var olmaz ve özgürlükle toplumsal denetim arasındaki sınırların ayarlanması hiçbir olağanüstü güçlük göstermezdi.

Mill, toplumsal gelişimin gerçekleşebilmesi için bireysel gelişimin gerekliliğini öne sürmektedir. Hem bireysel gelişim hem de mutluluk ise ancak özgürlük ile sağlanabilir (Çaha, 2004: 14). Mill'in bireysel gelişim hakkındaki argümanı, barbarlıktan medeniyete geçilen sürece dahil olan millet ve bireylerin bulunduğu 19. yüzyıl uygarlaşma formunda yer almaktadır (Boyd, 2007: 199).

Bireysellik konusunda da esas olarak öne çıkan özgürlüğün kişisel gelişim için şart olduğunu ve bunların ulusların ilerlemesi için hayati bir önemde olduğunu Mill (2018: 128-129), şu şekilde vurgulamaktadır:

> (…) gelişmenin tek şaşmaz ve kalıcı kaynağı özgürlüktür, çünkü özgürlük sayesinde ne kadar birey varsa o oranda olabildiğince çok sayıda bağımsız gelişim merkezleri oluşur. (…) bir ulus belli bir süre için ileri bir ulus olabilir ve sonra durur: Ne zaman durur? Bireyselliği bıraktığı zaman…

Mill, Özgürlük Üzerine adlı eserinin farklı yerlerinde kamuoyunun, geleneğin ya da çoğunluğun zorbalığı şeklinde isimlendirdiği bireyleri birbirlerine benzeterek tek tipleştirmeye çalışan yaygın eğilimlere karşı özgürlüğü öne sürmektedir. Savunuculuğunu yapmış olduğu bu özgürlüğü ise bireyselliğin kendini var etme alanı olarak ortaya koymaktadır. Mill'de özgürlük çeşitliliği, çeşitlilik ise daha fazla özgürlüğü sağlamaktadır. Özgürlük ve çeşitlilik ise bireyselliğin güvencesi niteliğindedir (Yürüşen, 1996: 114).

Mill (2018: 121), bireylerin toplum içinde bireyselliklerini yitirdiklerini ve birbirleriyle aynılaştıklarını, Amerika ve İngiltere üzerinden örneklerle şu şekilde değerlendirmektedir:

> Bugün bireyler kalabalık içinde kaybolmuşlardır. Siyasete gelince, bugün dünyayı kamuoyunun yönettiğini söylemek saçmalıktan öteye gidemez. Güç denmeyi hak eden tek güç, kitlelerin gücüdür ve kendilerini o topluluğun eğilimlerinin ve içgüdülerinin bir aracı olarak gördükleri sürece hükümetlerin de gücüdür. Bu durum kamu faaliyetlerinde olduğu kadar özel yaşamın ahlaki ve toplumsal ilişkilerinde de geçerlidir. Düşünceleri kamuoyu başlığı altında anılan halk her zaman aynı tipte bir halk değildir;

> bu topluluk Amerika'da beyazlardır; İngiltere'de ise bilhassa orta sınıf. Fakat her zaman bir kitledir, yani kolektif bir sıradanlıktır.

Amerika'da beyazlar ya da İngiltere'de orta sınıfın çoğunluğu olarak örneklendirilebilecek kamuoyu, kitle tarafından desteklenmesinin yanı sıra içeriğini de onlar yapılandırmaktadır. Böylece kanı ortaya koymada ayrımcı bireylerin etkileri gerçek anlamda dışlanmaktadır. Bu bağlamda tek tipleşmenin ölümcül ilerleyişinden yakınan Mill, bireysellik savunmasını bitirmektedir. Onun açısından bireysellik hem bireyin hayatının kendisinin en yüksek şekilde anlatısı olarak hem de insanlığın gelişimindeki yükseltici rolüyle değerli kılınmalıdır (Monk, 2004: 459-461).

Mill'in bireysellikle ilişkili olarak ortaya atmış olduğu argümanlar genel olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk argüman, medeniyetteki büyük başarıların, kendi bireyselliklerini elde etmiş ve geliştirmiş bireyler sayesinde sağlandığıdır. Diğer argüman ise herkesin birey olmaya ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Çünkü birey kendi hayatının yükümlülüklerini üstlenmediği takdirde hiçbir birey gerçek anlamda kendini gerçekleştiremez (Capaldi, 2011: 299-300).

Mill, bireyselliği insan olmanın temel koşulu olarak kavramıştır. Bireyler bu koşulu yerine getirirken, toplumdaki diğer bireylerin varoluşuna ve haklarına saygı göstermekle yükümlüdürler. Böylece o, birey ve toplum arasında bir uzlaşma sağlarken faydacılık öğretisi ve rasyonel bir tutumla soruna yaklaşmaktadır (Güntöre, 2004: 124-125). Bu bağlamda Mill, bireyin özgürlüğü üzerinde toplumsal müdahalenin sınırlarını belirlemektedir.

2.6. Toplumun Bireyin Eylemleri Üzerindeki Otoritesinin Sınırları

Mill (2018: 135), bireyin kendi üzerinde kurmuş olduğu egemenliğin meşru sınırının neresi olduğu, toplumun otoritesinin nerede başladığı, insan hayatının ne kadarının bireyselliğe ne kadarının topluma ayrılması gerektiği sorularına cevap aramaktadır. Bireyin özgürlüğü üzerinde toplumsal müdahalenin sınırlarının çerçevesini belirlemenin dayanak noktalarını, Özgürlük Üzerine adlı eserinin önceki bölümlerinde öne sürmüş olduğu zarar ilkesi ve bireysellik oluşturmaktadır. Buna paralel olarak Mill, bireyin kendisini ilgilendiren eylemler ile başkalarını da ilgilendiren eylemler arasında bir ayrım yapmaktadır (Heywood, 2017: 195).

Bireylerin, toplumun koruması altında olmaları ve bir toplum içerisinde yaşamaları sebebiyle toplumsal faydaya borçlu olduklarını ve diğer bireylere karşı belirli bir davranış

çizgisine uymak zorunda olduklarını öne süren Mill (2018: 135-136), bu davranışın kapsamını şu şekilde ortaya koymaktadır:

> Bu davranış önce, birbirinin çıkarlarına, daha doğrusu ya kanuni yollarla ya da sözsüz anlaşmalarla hak olarak sayılması gereken belirli çıkarlarına zarar vermemeyi; ikinci olarak da toplumu ve üyelerini zarardan ve rahatsızlıklardan korumak için girişilen çalışma ve fedakarlıklardan her bireyin (eşitlik esasına uygun saptanmak koşuluyla) kendi payına düşene katlanmasını kapsar. Bu koşulları tamamen yerine getirmekten kaçınmaya kalkışanlara toplum her ne pahasına olursa olsun bunları zorla yaptırmakta haklıdır. Ayrıca toplumun tüm yapabileceği bundan ibaret de değildir. Bir bireyin eylemleri, başkalarına zarar verebilir ya da anayasal haklarından herhangi birini ortadan kaldırmasa da etrafındakilerin refahını umursamaz nitelikte olabilir. O halde, zararı dokunan kimse, yasa tarafından değilse bile, kamuoyu tarafından hakkıyla cezalandırılabilir.

Mill, devlet anlamında toplumun bireylere ne sorumluluklar yükleyebileceği ve kamuoyu anlamında toplumun bireylerin özgürlüğüne müdahalesi arasında her zaman netliğini koruyamayan bir ayrım yapmaktadır. Ona göre bireyin toplum için zararlı ya da düşüncesizce gerçekleşen eylemleri anayasal haklara zarar vermemiş olsa bile kanunlar ile değil de kanı ile cezalandırılabilir. Ayrıca o, başkalarına zarar veren böylesi eylemlerin önemli bir kısmının kanunların kapsamına girmediğini kabul etmektedir (Monk, 2004: 462).

Bireyin başkalarına zarar veren eylemlerinin yanı sıra yalnızca onları ilgilendiren eylemleri de bulunmaktadır. Mill (2018: 136), bireyin bu türdeki kendileriyle alakalı davranışlarına hiçbir müdahalenin olmaması gerektiğini ve bireyin kendilerini ilgilendiren alanlarda özgürlüğünü savunmaktadır:

> (…) bireyin davranışı kendinden başka hiç kimsenin çıkarlarına dokunmadığı takdirde ya da başkaları bunu istemediği sürece dokunması gerekmediği zaman (bu kişilerin reşit ve normal bir bilinç düzeyine sahip bulunmaları koşuluyla), böyle bir sorunla uğraşmaya asla gerek yoktur. Bütün bu gibi durumlarda o davranışı yapmak ve sonuçlarına katlanmak konusunda, yasal ve toplumsal, tam özgürlük olmalıdır.

Bireyin, kendisini ilgilendiren eylemler ile başkalarını da ilgilendiren eylemler şeklinde yapmış olduğu ayrımda Mill, bireyin eylemleri başkalarına zarar verdiği takdirde topluma bireysel özgürlüğe müdahale etme hakkı tanımaktadır. Toplumun, bireyin eylemleri üzerindeki müdahalesini ise bireyin kendisini ilgilendiren eylemleriyle sınırlandırmaktadır. Bunun yanı sıra zararlı sonuçlar doğuran bir eylem, yalnızca o eylemi gerçekleştiren bireyi ilgilendiriyorsa; toplumun bireyin eylemlerine müdahale etme hakkı yoktur (Akgüner, 1974: 636).

Mill (2018: 144), yapmış olduğu bu ayrımda netleştirilmesi gereken bir sorunsalı gündeme getirmektedir. Bireyin zararlı eylemleri, yalnızca söz konusu bireyi ilgilendirdiği takdirde toplumun müdahale etmemelidir. Fakat zararlı eylemlerin doğurmuş olduğu sonuçlar yalnızca bu eylemi gerçekleştiren bireyle sınırlanmış olsa bile toplum, sosyal düzene uyum sağlayamayan bu kişiyi kendi güdümüne bırakmalı mıdır? Mill (2018: 145), söz konusu bu sorunsalı şu şekilde açıklığa kavuşturmaktadır:

> Bir kimsenin kendine verdiği zarar ciddi bir şekilde, onların hem anlayışları hem çıkarları yoluyla, yakın ilişkileri olanlara ve daha az bir ölçüde de olsa, tüm topluma etki eder. Bu tür bir davranışla, bir kimse herhangi bir başka kişiye ya da kişilere karşı taşıdığı ayrı ve belirlenmesi mümkün sorumluluklarını ihlal edecek olursa, bu durum artık her bireyin kendine ait olan işler bölümünden çıkar ve kelimenin tam anlamıyla ahlaki kınamaya tabi olabilir.

Mill, kendi eylemleri üzerinde kararı bireye vermekle birlikte, bireylerin birbirlerine karşı sorumlu olduklarını vurgulamaktadır. Ona göre birey kendi yaşam tarzını seçmekte özgürdür. Fakat bireyler, içinde yaşamakta oldukları toplumdan bağımsız değildirler. Dolayısıyla birey ve toplum arasındaki bu bağ, birtakım kurallar, sınırlamalar ve cezalar gerektirmektedir. Böylece Mill, hem bireyselliğin korunmasının hem de toplumsal faydanın gözetilmesinin gerektiğini savunmaktadır (Güntöre, 2004: 139-141).

Sonuç olarak, bireyin özgürlüğü üzerinde toplumsal müdahalenin sınırlarını Mill (2018: 146), şu ifadesiyle açıklığa kavuşturmaktadır: ‘‘ (…) ne zaman ya bir kimseye ya da kamuya nihai bir zararı olursa veya zarar verme tehlikesi teşkil ederse, bu durum özgürlük alanından çıkar, ahlak ve yasa alanına girer”.

2.7. Mill’in Düşüncesinde İktisadi Özgürlük ve Devletin Müdahalesi

Mill’in iktisadi özgürlük kavramı, Özgürlük Üzerine (On Liberty), Kadınların Köleleştirilmesi (The Subjection of Women), Bir Mantık Sistemi (A System of Logic), Politik Ekonominin Prensipleri (Principles of Politicial Economy) ve Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler (Considerations on Representative Government) adlı eserlerinde ortaya koymuş olduğu geniş anlamda ele aldığı özgürlük anlayışının bir uzantısı niteliğindedir. Söz konusu bu çalışmalarda Mill, iktisadi özgürlüğün üç pozitif ve etkin yönünü belirtmektedir. Onun düşüncesindeki iktisadi özgürlüğe dair bu üç husus şu şekildedir: Bireylerin, zihinsel özgürlük yoluyla kendi kişiliklerini, tercihlerini ve zevklerini geliştirebilmeleri; hem kendi yaşamlarına dair gayelerine ulaşabilmek hem de daha iyi bir hayat inşa edebilmeleri maksadıyla olanaklar üretebilmeleri ve ekonomik

girişimlerinde özerkliklerini temin edebilecekleri fırsatları elde edebilmeleridir (Baum, 2007: 106-108).

Mill, Özgürlük Üzerine adlı eserinde öne sürmüş olduğu bireysel özgürlük anlayışının serbest ticaret öğretisi ile birebir ilişkili olmasının yanı sıra bunların ayrı temellere dayandığını belirtmektedir. Ticaret ve özgürlük hakkındaki bu vurgusunu destekler nitelikte, ticarete yapılan müdahalelerin, özgürlük sorunsalı hakkında problemler barındırdığını öne sürmektedir. Belirli bir malın temin edilmesini olanaksız hale getirme ya da zorlaştırma amacı taşıyan müdahaleler bulunduğunu gündeme getirmektedir. Bu hususu özgürlük bağlamında tartışarak, söz konusu müdahalelere üreticiler ya da satıcılardan ziyade, tüketicilerin özgürlüğüne yapılmış bir tahakküm olarak karşı çıkılabileceğini iddia etmektedir (Mill, 2018: 167-168).

Bu düşünceleriyle Mill, özgürlük ile ilişkili gündeme getirmiş olduğu serbest ticaretin, devlet yükümlülüğü konusunu her zaman önemli bir hale getiren toplumsal sonuçları olduğunu kastetmektedir. Ona göre serbest ticaret ya da bir başka değişle serbest piyasa ekonomisi, doğayı dönüştürerek refahı arz etmektedir. Bu dönüşüm ayrıca bağımsızlığın elde edilmesini sağlamaktadır. Bu sebeple o, serbest ticareti desteklemektedir. Mill'in, devletin hem ekonomik hem de diğer alanlarda müdahalelerine karşı getirmiş olduğu temel eleştiri, devlet kontrolünün bağımsızlığı yok etmesidir (Capaldi, 2011: 301).

Mill, serbest ticarete devletin müdahaleleri ile ilgili olarak zehirli malların satışını örnek vermektedir. Zehirli maddelerin ticareti örneği, güvenlikle bağlantılı bir biçimde suç ve kazayı önlemek için özgürlüğün meşru bir şekilde ve belli bir raddede sınırlanmasına dair bir sorunsal ortaya çıkarmaktadır. Ona göre zehirli maddelerin ticaretinin yasaklanmasına, bu maddeler insanların ölümü haricinde bir amaç için üretilmiyor ya da satılmıyorsa hak verilebilir. Ancak zehirli maddelere sadece zararlı değil, yararlı amaçlar için de ihtiyaç duyulabilir ve bunlardan birine müdahalede bulunmadan diğerine sınırlamalar koymak da mümkün değildir (Mill, 2018: 167-168). Bu bağlamda serbest ticarete devletin müdahalesi meselesini köprü örneği üzerinden açıklamaktadır.

Örnekte bir kimsenin, geçilmesinin tehlikeli olduğu kesin olarak saptanmış fakat öncesinde ona bu konuda uyarı yapılacak vakit bulunamamış bir köprüden geçmeye kalkışması söz konusudur. Bu durumda, onu gören herhangi biri özgürlüğünü ihlal etmeden o kişiye müdahale ederek geri çevirebilir. Çünkü Mill'e göre özgürlük bir

kimsenin istediğini yapması anlamı da taşır ve o kişinin ise köprüden geçmeye kalkışarak düşme isteği yoktur. Ayrıca muhtemel bir kötülük tehlikesi varsa, bu tehlikeye yakalanma istediğinin yeterlilik raddesini o kişiden başka kimsenin değerlendirmesi mümkün değildir. Bu sebeple o kişi tehlikeye karşı uyarılmalı ama o kişi tehlikeye maruz kalmaktan zorla alıkonmamalıdır. Köprü örneğinden yaptığı çıkarımla Mill, zehirli maddelerin satışı hakkında da bir öneri sunar: Buna göre satışa sunulan böyle bir maddenin üzerine tehlikeli olduğuna dair bir etiket yapıştırılması, özgürlüğü ihlal etmeden zorunlu kılınabilir. Çünkü kazalara karşı insanları uyarmak, kamu makamının temel görevlerinden biridir (Mill, 2018: 169). Zehirli maddelerin ticareti ve satışı hakkındaki söz konusu bu öneri günümüzdeki kamu spotlarına benzer bir nitelik göstermektedir.

Mill, devletin bireyler arasında güçlü bir ortaklık hissi oluşturmasının gerekli olduğunu vurgulayarak, bireysel fayda ile toplumsal faydanın uzlaştırılmasında sosyal ilişkilerin önemli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal faydanın birbiriyle uyumlu hale getirilmesinde devletin önemli yükümlülüklere sahip olduğunu düşünmektedir. Mill'in, devletin toplumsal hayata müdahalelerine karşı olumlu bir tavır sergilediği birtakım hususların arka planında bu fikriyatın olduğunu söylemek mümkündür (Küçükalp, 2012: 114).

Mill (2018: 189-191), özgürlüğe herhangi bir saldırı barındırmadığı müddetçe devlet müdahalelerine karşı yapılan itirazların üç şekilde olabileceğini öne sürmektedir:

> • Bir şey yapılacağı zaman, o şeyin hükümet yerine bireyler tarafından daha iyi yapılma olasılığıdır. Genel olarak şöyle söylenebilir; herhangi bir işi yürütmeye ya da onun nasıl veya kimler tarafından yürütüleceğine karar vermeye o işle birebir ilişkisi bulunanlar kadar hiç kimse layık olamaz.
>
> • Pek çok durumda, bireyler belirli bir işi ortalama olarak devlet memurları kadar iyi yapamayabilirlerse de buna rağmen o işin devlet eliyle yapılmasındansa onlar tarafından yapılması, onların zihinsel eğitimleri bakımından, yani etkin yetilerini güçlendirmenin, muhakeme güçlerini geliştirmenin, uğraşılması bu şekilde kendilerine bırakılan konularla yakınlık kurmanın bir olarak arzu edilir. (…) Devlet işlemleri hemen her yerde birbirinin benzeri olmak eğilimindedir. Bireysel ve gönüllü kuruluşlarda ise çok çeşitli tecrübeler ve sonsuz bir deney çeşitliliği vardır.
>
> • Devlet müdahalesinin sınırlandırılması için üçüncü ve en güçlü neden onun gücünü gereksiz yere arttırmadaki büyük kötülüktür. Devlet tarafından zaten yerine getirilmekte olan görevlere eklenen her yenisi, umut ve korkular üzerindeki etkisinin daha da yayılmasına sebep olur ve toplumun aktif ve hırslı bölümünü gitgide hükümetin ya da hükümet mertebesine göz dikmiş herhangi partinin dalkavukları haline getirir.

Mill hem bireye hem de devlete, genel mutluluğun artması için sorumluluklar yüklemektedir. Birey tarafından yapılan faaliyetleri devletin de ayrıca yapmak gibi bir görevi bulunmamaktadır. Ancak bireylerin yetersiz kaldığı ya da şartların imkan vermediği durumlarda doğrudan devletin yapması gerekli olan yükümlülükleri vardır. Özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda devlet eliyle fabrika ya da işletmelerin kurulması, toplumun sağlığının ve güvenliğinin temin edilmesi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal bağlamda güvence altına alınması vb. hususlar, devletin ödev ve yükümlülüklerinin kapsamındadır (Aydar, 2019: 114).

Mill'in bireysel karar almanın ve eylemlerin, devletin politikalarına ve faaliyetlerine tercih edilir olduğunu öne sürdüğü bu üç durumda, devletin iktisadi hayata müdahalesinin asgari bir seviyede olduğu laissez faire ilkesini desteklediği söylenebilir. Fakat her ne kadar sınırlı hükümeti savunsa da ekonomiye devletin birtakım müdahalelerde bulunmasına olumlu yaklaşmaktadır. Bu hususta Mill'in odaklanmış olduğu sorunsal; ekonomik rekabetin yararları ile azami seviyedeki bireysel özgürlüğün, toplumsal ilerlemenin sonuçlarının herkesi memnun kılacak biçimde ve herkese fırsat eşitliğiyle nasıl uyumlu hale getirilebileceğidir. Bu bağlamda Mill, kapitalist sistemde işçi ve işveren arasındaki kopukluğun bireysel özgürlük ve demokrasi için bir temel olmadığını iddia ederek; işçilerin ekonomik kararlara aktif katılımını sağlayan kooperatifler vasıtasıyla ortak mülkiyet deneyimlerini desteklemektedir. Onun düşüncesinde mülkiyeti kolektif olarak işçilere ait olan söz konusu bu kooperatifler, kapitalist firmalara benzer şekilde diğer kooperatiflerle rekabet etmektedirler (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 370-372).

Mill, ortak mülkiyeti, devlet yerine bireylerin kurdukları ve demokratik özyönetim temelinde yönettikleri kooperatiflerin üretim araçları üzerindeki mülkiyeti olarak ele alan sosyalizm anlayışının, liberal ideolojinin bireysel özgürlük idealiyle çelişkili olmadığını düşünmektedir (Küçükalp, 2012: 110-111).

Mill, liberal düşünce geleneği içerisinde anılmaktadır. Fakat o sosyalizmi, doğru ya da işleyebilir bir ekonomik sistem olarak görmemesine rağmen sosyalist fikirler içerisinde pek çok doğruluk payı bulunan ve değerlendirilmesi gereken hususun olduğunu kabul etmektedir (Bayram, 2014a: 8). Bunun yanı sıra Mill, diğer liberaller gibi devlet müdahalelerine karşı kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu sebeple özel teşebbüsleri desteklemektedir. Ancak onun müdahaleciliğe karşı olan tavrı ekonomik anlamdan ziyade ahlaki açıdan dolayıdır (Sabine, 2000: 127).

Mill'in sosyalizm düşüncesi, bireysel refahın yeniden dağılımına sağlam şekilde bağlılık gösteren bir piyasa sosyalizmidir. Böylece Mill'in savları, kooperatiflerin mülkiyetinin ve yönetiminin işçilerde olması ile gelir ve refahın yeniden bölüşümü şeklinde iki hususta yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ekonomik faaliyetlerin birbiriyle rekabet eden işçi kooperatifleri tarafından yürütülmesi gerektiğini ve işçilerin öz yönetimlerinin artmasını savunmaktadır. Bölüşüm hususunda ise refahın yayılmasını teşvik edecek bir miras vergisi uygulaması önermektedir. Bu uygulamada vergi, mirası devreden ya da bağışlayan tarafından değil; devralan tarafından ödenmektedir (Gray, 2001: 207-208).

Sonuç olarak Mill, hangi ekonomik sistemin en yüksek seviyedeki özgürlüğü ve bireyselliği temin edeceği konusunda net bir karara varmamaktadır. Bunun sebebi, büyük ölçüde, tercih ettiği ekonomik sistemin, var olan sosyalizm ve kapitalizm modellerinden farklı olmasından dolayıdır. Bu bağlamda Mill'in düşüncesinde iktisadi özgürlük; bireyin özgürlüğü, kolektif öz yönetimini ve kendi hayatına dair amaçlarına ulaşması için diğer aktörlere bağımlı kalmadan hareket etme yetisini ve başkalarıyla ortak faaliyet gösteren bireylerin ekonomik teşebbüslerin yönetimine katılımını kapsamaktadır (Baum, 2007: 108-155).

2.8. Kadınların Özgürlüğü

Erkekliği ve kadınlığı tanımlayan kanunlar, kurallar, haklar ve cinsiyete dair zorunluluklar ekseriyetle biyolojik gerçekliklerdense insanların hayal gücünden kaynaklanmaktadır. İnsanlar biyoloji nezdinde erkekler ve kadınlar olarak ayrılmışsa da bu ayrım, toplumsal bir kategoridir. Cinsiyetlere ilişkin hakların, rollerin ve görevlerin belirleyicisinin biyolojiden ziyade mitler olması sebebiyle bunlar toplumdan topluma ve çağdan çağa önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin antik ve modern dönemdeki Atina şehrindeki kadınlarda görülmesi beklenen istekler, giyim tarzı ile tutum ve davranışları arasında önemli farklılıklar mevcuttur (Harari, 2019: 156-167).

Kadınların toplumdaki yeri meselesi, farklı toplumlarda ve çağlarda birbirinden farklı şekillerde tezahür eden ve tarihsel kökenleri hayli eski olan çok yönlü bir problemdir. Cinslerden birinin ayrıcalıklı bir konuma sahip olurken, ötekinin ikincil bir duruma itilmesi sebebiyle cinsiyet ayrımcılığına bağlı olarak ortaya çıkan bu problem, kadınların dezavantajlı ve ikincilleştirilmesi sorunudur. Feminizm, bu sorunun çözümüne

yönelik fikirler ve argümanlar öne süren ve cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele eden ideolojilerin başında gelmektedir (Geçit, 2013: 106-108).

Feminizm ideolojisini, ‘‘kadınların kendilerini baskı altına alan düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadele geliştirme yöntemleri’’ olarak tanımlamak mümkündür (Çakır, 2010: 416). Feminizmin ‘‘ilk dalgası’’ olarak isimlendirilen 1840’lı ve 1850’li seneler, kadınların oy kullanma hakkını kazanması için başlattıkları hareket ile ilişkilidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında farklı ülkelerde kadınların oy hakkını elde etmesi ile neticelenen feminizmin birinci dalgasından sonra 1960’lı yıllarda ise ‘‘ikinci dalgası’’ yükselişe geçmiştir. Feminizmin ikinci dalgası, eşit haklara ilişkin mevcut ilgi ile Kadınların Kurtuluşu Hareketi’nin radikal ve devrimci isteklerinin sözcülüğünü yapmıştır. 1970’li yıllardan günümüze değin geçen süreçte ise feminizm radikalizmden uzaklaşma dönemine girmiştir (Heywood, 2015: 80-81).

Mill bireysellik, bireyin özgürlüğü ve eşitlik gibi hususlarda önemli düşünceler üretmiştir. Bu nedenle de feminizmin gelişmesinde önemli katkılara sahip olduğu düşünülmektedir (Altınbaş, 2006: 32). Bu konulardaki savlarının yanı sıra isminin feminizm ile de anılmasını sağlayan ve onu çağdaşlarından farklı kılan bir yönü bulunmaktadır. Kadınlara oy hakkının savunuculuğunu yapmıştır. Mill, cinsiyetler arasındaki farklılığının doğal değil; toplumun yaratmış olduğu bir eşitsizlik olduğuna inanmıştır. Ayrıca insanların yetilerini geliştirme ve kendilerini gerçekleştirme hakkına sahip olduğunu savunmuştur. Bu sebeplerden dolayı kadınlara oy hakkını da kapsayacak şekilde her türlü eşitliğin temin edilmesi gerektiğinin erken bir savunucusudur (Berktay, 2010: 79).

Mill’in kadın haklarına dair savları ve argümanları öne sürerken o dönemin tarihsel konjonktüründe İngiltere’de kadınların toplumdaki yerinin nasıl olduğuna değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda Mill’in parlamento üyesi olduğu dönemde İngiltere’deki kadınların durumunu Capaldi (2011: 351) şu şekilde ortaya koymaktadır:

> Kadınlar mülk sahibi olamaz, emekleri karşılığında gelir elde edemezdi. Evli kadınların da mülk sahibi olma hakkı yoktu. Buna babalarından kalan mülkler de dahildi. Kadınların kocaları tarafından tecavüze uğramasına karşı bir engel yoktu. Çocukların eğitiminde söz hakları bulunmuyordu ve boşanma durumunda çocukların velayetini alamıyorlardı. Boşanma için parlamento kararı gerekiyordu. Evli olmayan kadınlar, vergi ödeseler bile oy kullanma hakkına sahip değildi. Kadınlar jürilerde de yer alamazdı.

Mill ve diğer cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele eden düşünürler ve yazarlar ile birlikte Viktorya Dönemi (1837-1901) İngiltere'sinin ikinci yarısında kadınlara yönelik algıda pozitif yönde değişimler başlamıştır (Taşdelen ve Koca, 2015: 206-209). Kadın haklarının elde edilmesindeki bu katkısının yanı sıra Mill kadınların toplumdaki durumunu, dolaylı olarak ele aldığı Özgürlük Üzerine adlı eserinden sonra 1861'de yazıp 1869'da yayınlattığı Kadınların Köleleştirilmesi (The Subjection of Women) adlı eserinde ise doğrudan incelemektedir. Öte yandan 1867'de Westminister'da parlamento üyesi olarak kadınların oy hakkı için mücadele etmiş ve bu mesele hakkında tasarı sunma arayışı içinde olmuştur (Monk, 2004: 469).

Kadınlara oy hakkı için destekte bulunmakla kalmayan Mill, Kadınların Köleleştirilmesi adlı eserinde kadınların tarih boyunca ikincil bir konumda bulunmalarının sebeplerini analizi etmiş ve bu analizlerinden yola çıkarak her alanda cinsiyet eşitliğini savunmuştur. Mill'in bu eserinin dikkat çekici bir başka özelliği daha bulunmaktadır. Şöyle ki; düşünce tarihi boyunca bir erkek tarafından kadın haklarını savunmak amacıyla yazılan ilk eser Kadınların Köleleştirilmesi'dir (Çaha, 2004: 4-19). Ayrıca bu eser, feminizmin klasik metinlerinden biri olarak hala önemini korumakta ve okunmaya layıktır (Gray, 2001: 209).

Mill (2017d: 23), Kadınların Köleleştirilmesi adlı eserinde amacını şu şekilde ortaya koymaktadır:

> (…) iki cinsiyet arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen ilke -bir cinsiyetin diğerine olan yasal bağımlılığı- kendi içinde yanlıştır; hali hazırda, insani gelişimin önünde duran başlıca engellerden bir tanesi olarak karşımızda bulunmaktadır ve ne bir tarafta iktidar ya da ayrıcalığa ne de diğer tarafta güçsüzlüğe izin veren kusursuz bir eşitlik ilkesi yer değiştirmelidir.

Bu ifadeleriyle yaşamış olduğu dönem için oldukça radikal bir fikir öne süren Mill, kadınları erkeklere bağımlı hale getiren toplumsal ilişkilere karşı çıkmaktadır. Ona göre, insanlığın gelişimi için de en büyük engellerden biri olan bu bağımlılığın yerini tam bir eşitlik almalıdır (Küçük, 2006: 97).

Kadın erkek arasında eşitliğin sağlanması gerektiği yönünde düşüncelerinin yanı sıra Mill (2017d: 29), cinsiyet eşitsizliğinin kurgusal bir niteliğe sahip olduğunu ve yasalar ile yönetim nezdinde dayanak noktasını bulduğunu öne sürmektedir:

> (…) daha zayıf olan cinsiyeti daha güçlü olana bütünüyle tabi kılan mevcut sistemi destekleyen düşünce, yalnızca kurama dayanmaktadır. Çünkü başka herhangi bir sistemle ilgili tek bir deneyim hiçbir zaman yaşanmamıştır.

> (…) Bu eşitsizlik sisteminin kabulü, hiçbir zaman müzakerenin, önsezinin ya da insanlığın yararına veya toplumun iyi düzenine vesile olan herhangi bir sosyal düşünce ya da görüşün sonucu da gerçekleşmemiştir. Bu, basit bir şekilde, insan toplumunun en erken alacakaranlığından beri her kadının (erkekler tarafından ona atfedilen değer ile onun kas gücündeki astlığı sebebiyle) bir erkeğe karşı bir esaret durumunda bulunması gerçekliğinden doğmuştur. Yasalar ve yönetim sistemleri, (…) salt bir fiziksel gerçekliği yasal bir hakka dönüştürmekte, (…) bu hakların iddia edilmesi ve korunması için kamusal ve örgütlü araçları ikame etmeyi hedeflemektedir. İtaate mecbur edilmiş olanlar, bu şekilde, ona yasak olarak da mahkum hale gelirler.

Mill'in düşüncesine göre, erkeklerin kadınlar üzerinde kurmuş olduğu iktidarın ilk biçimlenişi, toplumlardaki yönetimlerin farklı türleri arasındaki bir kıyaslama sonucunda meydana gelmemiştir. Kadınların toplumdaki bu konumu, farklı yönetim biçimlerinin tecrübe edilmesi ve birtakım karşılaştırmaların yapılması ile ortaya çıkmamıştır. Çünkü kadınların kamusal meselelerde ikincil bir konuma itilmesi ve kaderiyle bağlantılı bir şekilde erkeğe biat etme mecburiyeti kanuni bir sorumluluk olarak gözlemlenmektedir. Cinsiyet eşitsizliği, insanlığın yararına bir kavrayıştan ziyade toplumların alacakaranlık dönemlerinin bir ürünüdür (Geçit, 2013: 113).

Mill, insanlık tarihinin erken dönemlerine kökenlerinin dayandığını öne sürdüğü kadınlara yönelik sınırlamaları, kölelik ile karşılaştırmaktadır. Kadınların toplumdaki ikincil konumunu da kölelik olarak kavrayarak, ikisinde de bireylerin hem seçim şansına hem kendilerine sahip olamadıklarını düşünmektedir. Ona göre kadınların köleliği, onlar için tek seçenek olan, eşit şartlara ve gönüllülük esasına dayanmayan evlilik ile devam etmektedir (Küçük, 2006: 100).

Mill için kişinin kendisini satmasına mahal vereceği için gönüllü olduğu farz edilse bile kölelik, uygulanabilir bir sözleşme değildir. Ona göre köleliğin doğasında yer alan bu ilkenin aşikar bir uygulaması bir sözleşme olarak evliliktir. Evlilik, hem yasal hem de eşlerin birbirlerini maddi ve manevi olarak etkilediği haklar ortaya çıkarmaktadır. Bu hususta onun düşüncesi, sözleşmenin gereklerinin yerine getirilmesini her halükarda gönülsüz ve mecburi olarak yapılanların da mutluluğunu kapsayacak raddede genişletmek olmuştur (Monk, 2004: 469).

Mill, evlilikte iş bölümünün kişisel yetenek ve eğilimlere dayandığından yasalar tarafından düzenlenmemesi ve eşler arasında rızaya dayanması gerektiğini vurgulamıştır

(Üste, 2015: 117). Her ne kadar bu düşünceleriyle evlilikte cinsiyet eşitliğini savunmuş olsa da Mill (2017d: 83-94), şu ifadeleriyle tarafsızlığı reddetmektedir:

> Geçim araçlarını sağlayan taraf, her kim olursa olsun, doğal olarak, güçlü bir söz hakkına sahip olacaktır. Bu kaynaktan doğan eşitsizlik, evlilik yasasına değil, tam tersine, şimdi kurulmuş olduğu şekliyle insan toplumunun genel şartlarına dayanır. (…) Aile geçimi mülkiyete değil ama kazançlara dayandığında, erkeğin söz konusu geliri kazandığı ve kadının evle ilgili harcamaları yönettiği yaygın düzenleme, genel olarak bana, iki kişi arasındaki en uygun iş bölümü olarak gözükmektedir.

Kadınların mağduriyetlerinin ve toplumdaki ikincil konumlarının sona ermesi için Mill, kanunların kadın haklarını koruması gerektiğini ve evliliğin, çocukların bakımlarının yerine getirilmesi koşuluyla herhangi bir zamanda bitebilen ve özgürce akdedilebilen bir ilişki olması gerektiğini düşünmektedir. Kadın ve erkeğin, evliliğe getirmiş oldukları mülkiyet üzerinde denetim yetkisine sahip olduğunu öne sürmektedir. Ancak aile içindeki geleneksel ve cinsiyete dayalı iş bölümünden yanadır. Böylece erkeklerin para kazandığı, kadınlarınsa ev içindeki işlerin yanı sıra çocuk doğurup büyüttüğü bir aile içi iş bölümünün olduğunu varsaymaktadır. Bunun yanı sıra Mill'e göre aile, hem belirli maddi gereksinimleri hem de eğitimi sağlayan bir kurumdur (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 374-375).

Mill aileyi, bireylerin hayatlarının birbirlerine bağlı bulunduğu bir kurum olarak değerlendirmesine rağmen bireyselliğin temin edilmesinde önemli bir unsur olarak görmektedir. Ayrıca ailenin adil olarak oluşturulması gerektiğini, toplumun tamamına eğitim verilmesi için öne sürmektedir. Dolayısıyla aile, bireylerin erdemli olmasını sağlayacak ve ahlaki bireyselliğin liberal değerleri ile toplumsallaşmanın faydalarını birleştirebilecektir (Boyd, 2007: 177-179).

Toplumsal fayda açısından da kadınların meslek seçiminde özgür olması gerektiğini öne süren Mill, kadınlara bu özgürlüğün sağlanmasıyla insanlığın hizmetindeki zihinsel yeteneklerin iki kat artacağına inanmaktadır (Mill, 2017d: 145). Bunun yanı sıra kanunların ve geleneklerin kadınlara eş ve anne olma rolü haricinde yaşamını sürdürebilmesi için neredeyse hiç seçenek sunmadığını vurgulayarak erkeklere bağımlılığın ortadan kalkması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların, anne ve eş olma konusundaki tercihlerinde özgür olmaları gerektiği savına ekleme yaparak; çoğu kadının bu tercihte başka seçenekleri olmadığı için bunun apaçık bir adaletsizlik olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda Mill, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda kadın ve erkek

eşitliğinin olması gerektiğini savunmaktadır (Baum, 2007: 139-140). Onun kadınların toplumdaki durumu hakkındaki analizleri ve hem parlamentoda hem de yazınsal olarak kadın hakları için göstermiş olduğu mücadele oldukça önemlidir (Geçit, 2013: 125).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ LİBERAL PRATİKLERİNDE JOHN STUART MILL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

3.1. Farklı Hukuki Düzenlemelerde Özgürlük Kavramı

Mill (2018: 31), bireyler için varoluşu değerli hale getiren hususun başkalarının eylemleri üzerinde çizilen sınırlarla orantılı olduğunu gerekçe göstererek sosyal meselelerdeki başlıca sorunsal ile bu sorunsalın çözümündeki noksanlıkların ve farklılıkların söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır:

> … ilk aşamada hukuki yollarla, sonrasında ise, kanuni yaptırıma uygun olmayan belli başlı konular için ise fikirsel yollarla belirli davranış kuralları geliştirilmelidir. Bu kuralların ne olması gerektiği toplumsal ilişkilerde en temel sorundur; fakat en bilindik durumlardan bazılarını ayrı tutacak olursak, bu durum, çözümünde en az ilerleme kaydedilmiş sorundur. Bu konuda birebir aynı mekanizmayı oluşturmuş iki çağ, hatta iki ülke bile yoktur; bir çağın ya da bir ülkenin kararı diğeri için hayret uyandırıcı bile olabilir. Fakat söz konusu çağ ya da ülkenin insanları, sanki bu durum insanlığın öteden beri üzerinde hemfikir olduğu bir konuymuş gibi bunu son derece kanıksamış durumdadırlar.

Mill'e göre, bireyin özgürlüğüne yapılacak -kanuni yaptırımı olsun ya da olmasın- her müdahalenin sınırlarını çizmek toplumsal ilişkilerdeki en temel sorundur. Ayrıca o, bu sorunsalın çözümüne dair farklı uygulamaların olduğunu belirtmiştir. Bu hususta, özgürlük ile ilgili farklı hukuki düzenlemeler incelendiğinde; 1215 yılında imzalanmış Magna Charta'nın ilk maddesinde kendileri ve varisleri için ''İngiliz Kilisesinin sonsuza dek özgür olduğu, haklarına eksiksiz bir şekilde, özgürlüklerine de kısıtlanmadan sahip olması gerektiği'' bu sözleşme ile teyit edilmiştir. Ayrıca 4 Temmuz 1776 tarihinde yayınlanmış ABD Bağımsızlık Bildirisi'nde tüm insanların eşit yaratıldığı ve yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları olduğu belirtilmiştir (Aktan, 2000: 57, 94).

Fransa'da Ulusal Meclis tarafından 26 Ağustos 1789 tarihinde kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin ilk maddesinde, insanların haklar açısından özgür ve eşit olduğu; sosyal farklılıkların ancak ortak çıkarlara dayanabileceği vurgulanmıştır. Bildirinin 4. maddesinde ise özgürlüğün, ''başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek'' şeklinde tanımı yapılmıştır (Göze, 2015: 597-598). Öte yandan 10 Aralık 1948 tarihinde yayınlanan BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilk maddesinde, insanların özgür ve haklar bakımından eşit doğduğu; 2. maddesinde ise herhangi bir durum ya da farklılık

gözetilmeksizin herkesin Bildirgede açıklanan haklardan ve bütün özgürlüklerden faydalanabileceği belirtilmiştir (Genç, 1997: 239-240).

Yukarıda emsal olması maksadıyla değinilen bu bildirgeler, hak ve özgürlüklerin garantörü niteliğinde olsa da herkes mevzubahis bu haklardan ve özgürlüklerden layıkıyla yararlanamamaktadır. Haklar ve bireyin özgürlüğüne müdahalenin sınırları aynı çağda ve hatta aynı ülkede bile farklılık gösterebilmektedir. Örneğin günümüzde idam cezası Dünya çapında birçok ülkede hukuken ve fiilen yasaklanmış vaziyetteyken; Dünyada toplam 53 ülkede idam cezası hala uygulanmaktadır (Euronews, 2019). Bir başka örnek olarak ise keyif amaçlı marihuana kullanımı ABD'nin bazı eyaletlerinde yasal iken, bazılarında ise yasa dışıdır (BBC, 2019). Bir sonraki başlıklarda söz konusu bu çelişki, yönlendirici vergilendirmenin bireyin özgürlüğüyle ilişkisi ve eğitim hakkı örnek olarak verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda bireysel özgürlüğün sınırları, değeri ve özgürlükten ne anlaşıldığı; farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarda yaşayan insanlar için farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin mülk edinme özgürlüğünün bir burjuva için, düşünce ve ifade özgürlüğünün ise bir akademisyen için daha ehemmiyetli olduğu söylenebilir. Çünkü "Bir Oxford profesörü için özgürlük Mısırlı bir köylü için özgürlükten çok farklı bir şeydir" (Berlin, 2007: 64).

3.2. Eğitim Hakkı

Mill, bireysel özgürlüklerin sınırlanması, aynı çağda bile toplumdan topluma değişiklik gösteren farklı pratiklerle yapılıyor olmasına rağmen bireylerin, özgürlüklerine birtakım ketler vuran yasakları son derece aşikar ve haklı bulmalarına karşı çıkmaktadır. Bu hususta, bireylerin tutum ve davranışlarını eleştirmektedir. Çünkü toplumu oluşturan bireylerin tabi oldukları yasakları bir hakikat gibi benimsemiş olması paternalist bir anlayışa sahip devletin ve toplumun genel ahlakının tahakkümlerine göre hareket etmesine yol açabilmektedir. Mill (2018: 33), bu noktadaki çıkarımıyla günümüz için de ufuk açıcı bir hususa işaret etmektedir: ''Üstün bir sınıfın olduğu her yerde, ülkenin ahlaki değerlerinin büyük bir kısmı üstün sınıfın çıkarlarından ve sınıf üstünlüğü duygularından doğar.''

Günümüzde ideolojik aygıtlar vasıtasıyla liberal ideolojinin bireylerin üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü günümüz toplumlarının kendine has

karakteristiklerinden bile daha belirgin bir hale gelen özelliği onların tüketim toplumu olmalarıdır. Öte yandan bir vatandaş televizyon vasıtasıyla edindiği bir haberi, o televizyon kanalının lanse edebildiği ölçüde öğrenip yorumlayabilmektedir. Eğitim kurumlarında ise özgür düşünceye ve kişisel gelişime engel olabilecek biçimde çerçevesi net sınırlarla çizilmiş bir müfredat bulunmaktadır. Ayrıca eğitim kurumları vasıtası ile henüz küçük bir çocuğa, başka bir halka ya da dine düşmanlık beslettirecek hissiyatlar aşılanabilmektedir. Örneğin İsrail'de okullarda öğretmenlerin küçük yaştaki çocuklara Müslümanlara ve Filistin halkına karşı nefret hissi aşılayan düşünceler empoze ettiğine dair haberlere rastlamak mümkündür (Haber7, 2017). Bu husus ve devlet kontrolündeki eğitim hakkında Mill (2018: 184), şu şekilde yazmaktadır:

> Devlet eğitimine karşı haklı olarak yöneltilen itirazlar, eğitimin devlet eliyle uygulanmasına değil, bu eğitimi yönetmeyi devletin kendi üzerine almasınadır; bu da tamamen bambaşka bir şeydir. Tüm eğitim sisteminin ya da bunun büyük bir bölümünün devlet elinde olmasına herkes gibi ben de karşıyım. Karakterin bireyselliği ile düşünce ve davranış biçimlerindeki çeşitliliğin önemi üzerine söylenmiş olan ne varsa, en az onun kadar tartışmasız bir şekilde önem taşıyan eğitimin çeşitliliği meselesini de kapsar. Genel devlet eğitimi insanları tek bir kalıba sokup birbirinin aynı yapmaya çalışan bir icattır (…) hükümette egemen olan gücün tercih ettiği bir kalıp olduğu için, etkisi ve başarısı oranında, zihin üzerinde kurduğu zorbalık en sonunda beden üzerinde de etki etmeye yüz tutar.

Mill eğitim kurumlarından yola çıkarak, bireylerin tabi oldukları toplumsal yapının, ahlakın, geleneklerin ve hukuki yaptırımı olan ya da olmayan kuralların; bireysel özgürlüğü etkileyen tahakkümler olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tahakkümlerin söz konusu toplumdaki üstün sınıfın ve egemen gücün çıkarıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği ülkelerindeki eğitim sistemini incelemek mümkündür.

Avrupa Birliği ülkelerinde herkes eğitim sistemi içerisinde kapsanmış vaziyetteyken, kimin ne tür bir eğitim alacağı sosyal sınıf farklılıklarını ortaya koymaktadır. Üstelik bu ülkelerin ekseriyetinde öğrenciler, 14-15 yaşına kadar aynı müfredata tabi olmaktadırlar. Öte yandan her ne kadar eğitim bir, insan hakkı olsa da dünyada ilköğretim çağındaki 650 milyon çocuktan 115 milyonu okullaşma sürecine dahil olamamaktadır. Eğitim hakkından yararlanamayan bu çocukların % 75'i Afrika ve Güney Asya ülkelerinde yaşamaktadır (Yıldıran, 2012: 28-29,33-34). Hak ve özgürlüklere ilişkin hukuki düzenlemelerde eğitim hakkından herkesin yararlanacağı teyit edilmiş olsa da burada insan haklarından biri olan eğitim hakkının ihlal edildiği ortaya çıkmaktadır.

Mill'in düşüncesine göre bireyler, bireyselliklerini yalnız başlarına elde edemezler çünkü bu değerin zihin eğitimi vasıtasıyla nesilden nesle aktarılması ve ussal yetilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla özgürlük amacıyla eğitim için çocuklar ve gençler, aydın bireyler olarak yetiştirilmelidirler. Ayrıca zihinsel özgürlük, farklı disiplinlerde bilginin tekrar üretilmesini değil yönteminin öğretilmesini, bireysel seçimlerin ve yaratıcılığın çekici bir hale getirilmesini içermektedir (Çağla, 2007: 60-61).

Mill, eğitim hakkında öne sürmüş olduğu düşüncelere dayanarak iki yönlü bir eğitim politikası önermektedir. İlk olarak devletin, toplumdaki bütün bireylerin kendi hayatlarına dair tercih ve amaçlarına ulaşmalarını ve zihinsel özgürlüklerini temin edebilecekleri fırsatları güvence altına alma yükümlülüğü bulunmaktadır. İkinci olarak ise devletin ekonomik faaliyetleri kontrol etme fonksiyonları kısmen bireylerin eğitimine, en geniş anlamıyla da bireysel gelişimlerine yönelik politikalar tarafından belirlenmelidir. Önermiş olduğu bu eğitim politikasının yanı sıra Mill devletin, bireylere yeterli eğitim fırsatlarını sağlarken, zihinsel özgürlüğe zarar vermemesi için resmi eğitimde tekel haline gelmesinin engellenmesi gerektiğini iddia etmektedir (Baum, 2007: 129-133).

3.3. Yönlendirici Vergilendirme

Serbest ticarete devletin müdahalesi meselesi hakkında Mill, vergilendirme ile ilgili bir sorunsalı gündeme getirmektedir. Devletin izin vermiş olduğu herhangi bir davranış, onu eyleme döken bireyin gerçek çıkarlarına tezat oluşturduğu bir durumu ele alarak devletin müdahalesinin gerekli olup olmadığını tartışmaktadır. Bu hususa dair sarhoşluk etkisi yaratan uyarıcı maddelerin devlet tarafından vergi yolu ile pahalı bir hale getirilmesini örnek vermektedir (Mill, 2018: 175).

Mill, devletin uyarıcı maddelerin satışını zorlaştırmak amacıyla vergiye tabi tutması hakkında, bu ürünlerin tamamen yasaklanması ne kadar savunulursa vergilendirmenin de ancak o kadar savunulabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda Mill (2018: 175-176) savını, şu ifadeleriyle desteklemektedir:

> Her zam uygulaması, bu zamlı fiyatı karşılamaya durumları uygun olmayanlar için bir yasak demektir; bunu karşılayabilenler içinse özel bir zevki tatmin ettiklerinden dolayı onlara yüklenen bir ceza niteliğindedir. Onların, devlete ve bireylere karşı yasal ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, zevk tercihleri ve gelirlerini harcama biçimleri yalnız kendilerini ilgilendiren bir iştir ve kendi muhakemelerine bırakılmalıdır.

Mill'in vergilendirme hakkındaki bu düşünceleri, günümüzde devletlerin vergi toplama politikalarındaki yönlendirici vergilendirme uygulamalarıyla ilişkili gözükmektedir. Dolayısıyla bu vergilendirme uygulamalarını Mill'in düşünceleri nezdinde değerlendirmek mümkündür.

Bireylerin vergi ödevleri ve tabi oldukları yönlendirici vergilendirme uygulamaları yasal dayanaklara sahiptir. Örneğin Türkiye'de vergi ödevi, 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre ''herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür'' ve ''vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.'' Ayrıca Türkiye'de yönlendirici vergilendirmenin aracı olarak özel tüketim vergileri, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'na ekli dört listede belirtilen mallar üzerinden alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yönlendirici vergilendirmenin açıklanması gerekmektedir. Göker (2011: 19), yönlendirici vergilendirmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

> Devletin elde etmeyi planladığı gelirin yanında ya da sadece belirli bir amacı gerçekleştirmek için dolaylı veya doğrudan vergiler eliyle vergi mükelleflerinin belirli davranışlarının özendirilmesi veya ödüllendirilmesi, bunun yanında bazı davranışların yapılmaması için caydırılması yahut cezalandırılması yöntemlerinin uygulanmasına yönlendirici vergilendirme denilmektedir. Söz konusu vergiler sosyal, kültürel, çevrenin korunması, sağlık, bağımlılık yaratan alkol ve sigara gibi maddelerin tüketiminin önlenmesi veya azaltılması gibi alanlarda yönlendirici etkileri için kullanılabilmektedir.

Mill'in düşünceleri nezdinde değerlendirildiğinde; yönlendirici vergilendirme uygulamalarını özellikle de caydırıcı amaçlar güderek gerçekleştiren bir devletin, özgürlük sorunsalına mahal verdiği, bireyin otonom bir varlık olmadığını varsaydığı ve rasyonel davranışlar sergilemesine kuşkuyla yaklaştığı söylenebilir. Çünkü devlet, yönlendirici vergilendirme uygulamalarına tabi tuttuğu bireyin eylemleri ve tercihleri üzerinde etkili hatta belirleyici olarak bireyin özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasının tek meşru gerekçesinin başkasına zarar vermesinin engellenmesi olduğunu öne süren Mill'in bu savından yola çıkıldığında da yönlendirici vergilendirme uygulamalarının bireyin özgürlüğünü kısıtladığı söylenebilir. Bu bağlamda Mill, kamu yararı için vergilendirmeyi zorunlu olarak görerek onaylamakta ancak herhangi bir malı satın alınmaz raddeye getiren ve bireysel özgürlükleri kısıtlayan bir vergilendirmeye karşı çıkmaktadır (Baum, 2007: 141).

3.4. Zarar İlkesinin Mümkünatı

Mill'e göre ''toplum (kendi fikirleri doğrultusunda) herkesi kendi toplumsal mükemmellik anlayışına zorla uydurma çabasına girmiştir'' ve bu da bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açmaktadır (Mill, 2018: 42). Oysa özgürlük anlayışında temel bir argüman olarak da öne sürdüğü üzere bireyler rasyonel yetilere sahip varlıklardır. Bu yüzden de ''birey kendi benliği, kendi bedeni, ve kendi beyni üzerinde tek başına egemendir'' (Mill, 2018: 38). Dolayısıyla özgürlüğüne yapılacak müdahalenin gerekçesi ve sınırları olması gerekmektedir. Öte yandan bireyin tabiyetinde bulunduğu toplumdan bir takım talepleri ve beklentileri olduğu gibi toplum da bireye karşı beklentiler içerisindedir. Birey ve toplum arasındaki bu karşılıklı ilişkide hem birey, özgürlüğünü layıkıyla temin edebilmeli hem de bu durumdan toplum zarar görmemelidir (Güntöre, 2004: 127).

Mill'in bu doğrultuda öne sürmüş olduğu zarar ilkesinin, birçok sorunsalları da beraberinde getirmesi sebebiyle kafa karıştırıcı bir sav olduğu söylenebilir. İlk olarak 'zarar' ile kastedilenin ne olduğu açıklığa kavuşturulmalıdır. Mill, bunu fiziksel zarar olarak ele almışsa da bir kimse başkalarına psikolojik, ahlaki, ruhsal vb. şekillerde de zarar verebilmektedir (Heywood, 2017: 195). Kutsal değerlere karşı küfürler edilmesi ya da hakaretlerde bulunulması, bir işyerinde bir insanın mobbinge maruz kalması başkalarına verilebilecek zararın bu yönüne örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak ise bireyin eyleminin tam anlamıyla bireye dair olup bir başkasını ilgilendirmediğinin net bir ayrımını yapmanın zorluğudur (Monk, 2004: 454). Bireyin sosyal bir varlık olduğu ve bir toplumda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren eylemlerinin çerçevesinin belirginliğini giderek kaybetmesi söz konusudur.

Bu sorunsalların yanı sıra zarar ilkesinin tam anlamıyla uygulandığının hayal edilmesinin bile zihinde ''ama'' diye başlayan cümlelere muhatap oldurması aşikardır. Öncelikle bireyin eylemlerinin, başkalarına bir zarar getirip getirmediği ya da ne zaman ve ne ölçüde zarar getirebileceği konusunda toplumda farklı düşünceler bulunmaktadır. Çünkü toplumu oluşturan bireyler, tarafı ve savunucusu olabilecekleri toplumsal değer yargılarının yanı sıra farklı konulara ilişkin genel kanının aksi yönde düşüncelere de sahip olabilmektedirler.

Bir insanın intihar etme girişimini bu hususa örnek olarak vermek mümkündür. Klişeleşmiş bir intihar vakasını zarar ilkesi bağlamında değerlendirmek için, bir binanın çatısına çıkmış bir insan ve civardan geçerken bu duruma şahit olup binanın aşağısında

biriken bir kalabalık düşünülebilir. Polis ekiplerinin, itfaiyenin ve ambulansın da gelmesiyle intihar etmek üzere olduğu düşünülen insanı vazgeçirmeye yönelik söylemler ve girişimler başlar. İntihar etmeye gerçek anlamda niyet etmiş insanlar için bu tür klişeleşmiş müdahaleler ve ikna çabaları genel olarak ya kısa sürmekte ya da söz konusu bile olmamaktadır. Fakat her halükarda toplumun intihar eyleminde bulunan bir insanı engellemesi Mill'in öne sürdüğü zarar ilkesine ve dolayısıyla da bireyin özgürlüğüne müdahaledir. Çünkü bu ilkeye göre, toplumdaki bir insan yaşama taraftarı olabileceği gibi bir gün yaşamını kendi iradesiyle sonlandırabilme hakkına da sahiptir. Dolayısıyla yaşama hakkı, ölme -ötenazi- hakkıyla bir bütünlük oluşturmaktadır.

Toplum bir insanın intiharını engellemeye çalıştığında, bu gayretini şuursuzluğuna ve hadsizliğine borçludur. ''Allah'ın verdiği canı Allah'tan başkası alamaz'' mantığıyla böyle bir tahakküm uygulanıyorsa, buna Mill'in (2018:32) ifadesiyle yanıt vermek yerinde olur: ''Hiç kimse kendi değer yargısının yalnızca kendisinin beğendiği bir şey olduğunu kabul etmiyor.'' Öte yandan bir insanın intiharının engellenmesi hemen hemen her zaman vaatsizce gerçekleşir. Örneğin çalıştığı halde maddi koşulları yüzünden ailesini geçindiremeyen bir işçinin intiharı engellendiğinde, o işçi yine aynı hayata devam edecektir. Dolayısıyla yaşadığı hayat onu intihara götürmüşken intihar etmesine engel olup aynı hayatı yaşamasına zorlamak tahakkümdür. Bu da açıkça bireyin özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Ayrıca bir insanı intihara götüren nedenlerden yalnızca onu mesul tutmak anlamsız olur.

Zarar ilkesinin uygulanması halinde, yürürlükte geniş bir yer tutan ve bilhassa koruyucu yasalarla çelişkilere ve karşıtlıklara mahal vermesi de söz konusudur. Zarar ilkesi ile çatışma içerisinde olan yasalara temel hedefi insanların kendilerine zarar vermelerini engellemek olan fuhuşu, uyuşturucu kullanımını ve ticaretini yasaklayan; emniyet kemeri ve kask takılmasını mecburi kılan yasalar örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu yasalar topluma yönelik gerçekleşebilecek bir zararı önlemekten ziyade bireyleri koruma işlevi görmektedirler (Heywood, 2017: 195).

SONUÇ

İngiliz filozof ve politik ekonomist John Stuart Mill (20 Mayıs 1806 – 8 Mayıs 1873) küçük yaşlardayken, faydacılık öğretisinin önemli temsilcilerinden biri olan babası James Mill tarafından yoğun bir eğitime tabi tutulmuştur. Böylece birçok yabancı dil öğrenmiş; siyaset, ekonomi, hukuk ve felsefe gibi çeşitli alanlarda okumalar yapmıştır. Siyasal düşünceler ve olaylar, teoloji, ekonomi, kadın hakları, yönetim, demokrasi ve özgürlük gibi birçok farklı konuda eserler literatüre kazandıran Mill, Doğu Hindistan Şirketi'nde katip olarak 35 yıl boyunca çalışmıştır. Ayrıca bir dönem parlamento üyeliği yapmıştır. Böylece Mill, Avam Kamarası kürsüsünde liberal fikirlerinin, kadınlara oy hakkının, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi gerektiğinin savunuculuğunu yapmıştır.

Mill, babası James Mill ve onun yakın dostu Jeremy Bentham'dan bir anlayış olarak miras aldığı faydacılık öğretisini tekrar değerlendirmiştir. Bunun sonucunda bir takım eleştiriler getirerek bu öğretinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Onun faydacılık anlayışı farklı konularda öne sürdüğü düşünceleriyle ilişkilidir. Örneğin kadınlara oy hakkını ve fırsat eşitliğini, bireyin kendini gerçekleştirmesini, bireysel özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğünü savunurken, bu idealleri genel fayda açısından da gerekli olarak görmüştür. Ayrıca faydacılık öğretisinde hazların nicel olarak kavranmasının aksine Mill, iki hazzın arasında yaptığı değerlendirmede bir hazzın niteliğinin niceliğine üstün olduğunu belirtmiş ve hazları nitelik yönden karşılaştırmanın önemini vurgulamıştır. Böylece faydacılık öğretisinde ilk akla gelen isimlerinden biri olmuştur.

Mill, faydacı filozoflardan biri olarak anılmasının yanı sıra liberalizmin de önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektir. Liberalizme, ekonomi, yönetim, demokrasi, bireysellik, toplum ve özellikle de özgürlük hakkındaki düşünceleriyle önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca öne sürmüş olduğu fikirleri ve savlarıyla, iki liberal düşünce geleneği; klasik ve modern liberalizm arasında köprü kurmuştur. Klasik liberallerin negatif özgürlük anlayışlarının aksine modern liberaller, pozitif özgürlük anlayışını benimsemişlerdir.

Klasik liberalizmin negatif özgürlük anlayışı devletin, bireyin eylemlerine ve tercihlerine müdahalede bulunarak bireysel özgürlüğe sınırlamalar getirmesine karşı çıkmaktadır. Eylemde bulunabilme üzerine yoğunlaşarak kişisel gelişime vurgu yapan modern liberallerin pozitif özgürlük anlayışı ise klasik liberalizmin atomistik toplum

anlayışına muhalif bir tavır barındıran, bireysel özgürlüğün sağlanabilmesi için devletin topluma müdahale etmesini meşru ve gerekli görmektedir.

Liberalizmdeki özgürlük hakkındaki düşünce ayrılıklarının yanı sıra klasik liberaller minimal devlet anlayışından yanayken modern liberaller ise devlet müdahalesine bu kadar karşı olmamakla birlikte olumlu bir tavır takınmaktadırlar. İki liberal düşünce geleneğinin farklı devlet anlayışları, özgürlüğe dair tutumlarıyla da ilişkilidir. Çünkü pozitif özgürlük devletin müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktayken; negatif özgürlük, bireyler üzerinde müdahalenin ve sınırlamanın olmaması gerektiğini öne sürmektedir.

Mill ise bireyin özgürlüğünü sınırlayacağı endişesiyle devlet müdahalesine çekinceli yaklaşarak klasik liberaller ile hemfikir gözükmektedir. Fakat laissez faire ilkesini ve minimal devlet anlayışını benimsemiş olsa da devletin temel işlevlerinin sınırlanmamasını ve müdahalelerin belli koşullarda gerekli olduğunu öne sürerek modern liberal düşüncelere yakınlaşmaktadır. Böylece Mill'in özgürlük ve liberalizm anlayışında hem negatif hem de pozitif özgürlük kavramlaştırmalarıyla ilişkili olan düşünceler bulunmaktadır. Dolayısıyla onun fikirleri, klasik liberalizmden modern liberalizme geçişte önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Mill, bir 19. yüzyıl filozofu olmasına rağmen 20. yüzyıldaki liberal fikirleri de etkileyerek iki farklı çağdaki düşüncelerin bağdaştığı bir noktada yer almaktadır.

Mill'in diğer liberal düşünürler gibi insanın rasyonel bir varlık olduğunu kabul etmesi; bireyin özgürlük alanının genişletilmesini savunmasındaki ve bu özgürlüğü sınırlandırmanın hangi koşullarda meşru olabileceğinin çerçevesini çizmesindeki dayanak noktayı oluşturmaktadır. İnsanın rasyonelliği aynı zamanda bireyin otonom bir varlık olmasına tekabül etmektedir. Çünkü akıl sahibi bir insan, düşünce ve eylemleri üzerinde egemenlik sahibi olmalıdır. Mill ise, insanın varoluşunu değerli kılan şeyin başkalarının eylemleri üzerinde çizilen sınırla orantılı olduğunu öne sürmektedir. Öte yandan birey, otonom ve rasyonel bir varlık olsa da bir topluma tabidir. Bu sebeple bireyin eylemleri, tercihleri ve düşünceleri bulunduğu toplumun koşullarından bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda Mill, insanın özgürlüğü ile toplumsal kontrol mekanizması arasında saptamalar yaparak, insanın özgürlüğüne yapılacak müdahalenin ne zaman ve ne ölçüde meşru olabileceğinin çerçevesini belirlemektedir.

Bu hususta Mill, zarar ilkesi olarak bilinen bir ilke öne sürmektedir. Bu ilke onun için hem yasal ceza hem de toplum nezdinde ahlaki bir baskı biçiminde olsun, toplumun birey üzerinde uyguladığı tüm baskı ve müdahaleyi yönetmeye elverişli ve çok basit bir ilkedir. Öne sürmüş olduğu zarar ilkesine göre; bireyin eylemlerine müdahalenin gerekçesi kendini koruma arzusudur. Burada Mill, bireyin tamamen ya da büyük ölçüde kendisini ilgilendiren eylemleri ile başkalarını da ilgilendirebilen eylemleri arasında bir ayrım yapar. Bu ayrımda, bireyin eylemine müdahale ise başkasının bu eylemlerden zarara uğraması durumunda gerçekleşir.

Mill'e göre, bir insanın başkalarının yararı için yapmaya zorlanabileceği genel faydanın gözetilmesi gereken toplumsal işlerde yer almak, mahkemede şahitlik yapmak gibi olumlu davranışlar bulunmaktadır. Bu tür sosyal sorumluluk arz eden davranışları yapmayan bir insan, halka hesap vermelidir. Çünkü Mill, bu tip meselelerde bir insanın özgür olmadığını ileri sürmektedir.

Zarar ilkesi ile bireyin kendini ilgilendiren alanlarda en geniş anlamda özgürlüğe sahip olmasını savunan Mill, bu savına paralel olarak düşünce ve tartışma özgürlüğüne de büyük bir önem atfetmiştir. Ona göre bu özgürlük, insanların diğer bütün mutluluklarının da bağlı olduğu düşünsel mutluluğudur. Ayrıca düşünce ve tartışma özgürlüğü, bireysellik ve bireyin özgürlüğü açısından öneminin yanı sıra toplumsal ilerleme ve gerçeğin ortaya çıkarılabilmesi için de gereklidir. Onun düşünsel mutluluk olarak kavradığı düşünce ve tartışma özgürlüğüyle toplumsal ilerleme arasında köklü bağlantıların olduğunu ortaya koyması, bireyleri toplumsal ve rasyonel varlık olarak ele almış olmasıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda Mill, düşüncelerin özgürce ifade edilmesi ve tartışılmasını hem insanların düşünsel mutluluğu hem de toplumsal ilerleme için savunmaktadır.

Bireyin kendisini ilgilendiren eylemlerinde mutlak bir özgürlük alanına sahip olduğunu belirten Mill, bireyin eylemlerine ve tercihlerine müdahalede bulunulmamasını ve bireysel özgürlüğe sınırlama getirilmemesini öne sürmektedir. Bireysel özgürlüğe yönelik bu talebini cinsiyet ayrımı gözetmeksizin ortaya koymuştur. Kadın ve erkek arasında meslek seçme, evlilik yasaları, mülkiyet, kariyer, oy hakkı ve fırsatlar bakımından eşitliği savunmuştur. Dolayısıyla ona göre rasyonel bir varlık olan ve yetilerinde belli bir olgunluğa ulaşmış ve kendilerini ilgilendiren alanlarda özgür olan bireyler, özgürlükleri ile mutluluğun öğelerinden biri olan bireyselliklerini elde edeceklerdir. Böylece kişisel gelişim ve toplumsal ilerleme mümkün olabilecektir.

Mill, bireyin kendi üzerinde kurmuş olduğu egemenliğin meşru sınırının neresi olduğu, toplumun otoritesinin ve devletin müdahalesinin nerede başladığı, insan hayatının ne kadarının bireyselliğe ne kadarının topluma ayrılması gerektiği sorularına cevap aramaktadır. Bu hususta ona göre bireyler, toplumun koruması altında olmaları ve bir topluma tabi olarak yaşamaları nedeniyle toplumsal faydaya karşı yükümlüdürler. Ayrıca bireyler diğer bireylere karşı belirli bir tutum ve davranış çerçevesine uymak zorundadırlar.

Mill'e göre bireylerin yetersiz kaldığı ya da şartların imkan vermediği durumlarda doğrudan devletin yapması gerekli olan yükümlülükler bulunmaktadır. Öte yandan bireysel karar almanın ve eylemlerin, devletin politikalarına ve faaliyetlerine tercih edilir olduğu durumlar da mevcuttur. Bu hususta hem bireye hem de devlete, genel mutluluğun artması ve toplumun ilerlemesi için sorumluluklar yüklemektedir. Dolayısıyla Mill, minimal devlet anlayışını savunsa da devletin ekonomi, kadın hakları, eğitim, bireylerin kendini gerçekleştirmesi gibi alanlarda müdahalelerde bulunması gerektiğini düşünmektedir. Böylece bireyin başkalarına zarar veren eylemlerinin yanı sıra yalnızca onları ilgilendiren eylemleri de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Mill, bireyin söz konusu türdeki kendileriyle ilgili davranışlara hiçbir müdahalenin olmaması gerektiğini ve bireyin kendilerini ilgilendiren alanlarda özgürlüğünü savunmaktadır.

Sonuç bağlamında Mill'in felsefesinin ve özgürlük anlayışının değerlendirilmeleriyle birlikte, onun özgürlük hakkındaki düşüncelerini birçok farklı konuda ortaya koyduğu görülmektedir. Mill'in özgürlük anlayışını öne sürdüğü ekonomik, siyasi, toplumsal, yönetim, kadın hakları, düşünce ve tartışma özgürlüğü, bireysel gelişim vb. hususlardaki tartışmaları, analizleri ve savları günümüz için de önemlidir. Bununla birlikte günümüz özgürlük sorunlarının ele alınmasında ya da özgürlüğün felsefi boyutunun değerlendirilmesinde, Mill'in düşüncesindeki özgürlük incelenmesi gereken bir yetkinliktedir. Çünkü hem günümüzde liberal ekonomik sistem dünyaya sirayet etmektedir hem de liberal ideolojinin özgürlük hakkındaki argümanlarında ilk akla gelen ve belirleyici olan Mill'in özgürlük anlayışıdır. Ayrıca düşünceler tarihi açısından da onun özgürlüğe yaklaşımı önemlidir.

Bu değerlendirmeler nezdinde liberal düşünce geleneğinin özgürlük yaklaşımı olarak Mill'in özgürlük anlayışını kavramak mümkün gözükmektedir. Böylece günümüzün liberal pratikleri ve ekonomik sistemleri; liberalizmdeki özgürlük teorisi, değerleri ve

ilkeleri bağlamında Mill'in özgürlük anlayışı üzerinden incelenebilir. Bu ise iki husus nezdinde ortaya konabilir.

İlk olarak Mill'in özgürlük anlayışının günümüzdeki liberal pratiklerle genel olarak bağdaşmadığı söylenebilir. Çünkü -çalışmada da açıklanmaya çalışıldığı üzere- günümüzdeki vergilendirme, düşük maaş, mülkiyet ve ekonomik özgürlükler Mill'in talep ettiği iktisadi özgürlüğe karşı hayli eksiğe ve sınırlamalara sahiptir. Bu çelişki için şu durumlar ortaya konabilir: Günümüzde yönlendirici vergilendirme uygulamalarıyla malların satın alınmasının güçleştirilmesi, liberal ekonomide çok az bireyin kendilerini gerçekleştirmesini ve özgürlüğünü elde edebilmesini sağlayacak gelirinin olması, ekonomik özgürlüğünü temin edememenin bireyi diğer özgürlüklerden alıkoyması… Mill'in işçilerin mülkiyetinde ve özyönetiminde olan ve kapitalist bir firma gibi rekabet eden kooperatifler önerisi de günümüzün mülkiyet anlayışıyla uyuşmamaktadır.

Mill'in kadınların özgürleşmesi için öne sürmüş olduğu hak ve özgürlüklerin genel olarak anayasal güvenceye sahip olduğu, kanunlarla korunduğu ve düzenlendiği görülmektedir. Örneğin kadınlara oy hakkı talebi günümüzde tartışma konusu dahi olmamaktadır. Ayrıca günümüzde evlilik, boşanma, eğitim, miras, mülkiyet gibi hususlarda da cinsiyet eşitliğini gözeten hukuki kurallar uygulanmaktadır. Fakat kadınların siyasal bakımdan güçlendirilmesi, eğitim ve sağlık olanakları, ekonomiye katılımı ve fırsat eşitliği gibi kriterlere göre hazırlanan Dünya Ekonomik Forumu (WEF), 2020 Cinsiyet Eşitliği Raporu'na göre kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi için en az 1 asır, eşit ücrete sahip olabilmeleri için ise 257 senenin geçmesi gerekiyor (Euronews, 2019). Dolayısıyla günümüzde hala kadınların meslek seçiminde ve ekonomik özgürlüklerinde problemler yaşaması, kariyer ve evlilik arasında bir seçim yapmak zorunda kalması, cinsiyet ayrımcılığıyla ya da başka olumsuz durumlarla karşılaşması Mill'in kadınlar için özgürlük talepleriyle uyuşmamaktadır.

Son olarak ise Mill'in düşünce ve tartışma özgürlüğü, kadın hakları, ekonomik özgürlük, toplumun ve devletin bireyin özgürlüğüne müdahalesi hususlarında öne sürmüş olduğu savlar ile hak ve özgürlüklerin birçoğunun, günümüzdeki liberal ekonomiye sahip devletlerde, anayasal bir güvenceye alındığı söylenebilir. Böylece devletler yürürlükteki anayasaları ile hak ve özgürlüklerin garantörü olarak hukuk devleti olma özelliğine sahip olabilirler. Ancak 2020 Dünya Basın Özgürlüğü Raporu'nda Singapur ve Benin gibi ülkeler örnek gösterilerek; birçok ülkede basın özgürlüğünün yalan haberle mücadele

edilmesi gerekçesiyle sınırlandığı vurgulanmıştır (Deutsche Welle, 2020). Dolayısıyla bu hususta bir sorunsal ve tezatlık bulunmaktadır. Çünkü Mill'in öne sürdüğü hak ve özgürlükler, günümüzde hukuk devleti nezdinde genel olarak güvenceye alınmasına rağmen sosyal devlet açısından korunamamakta ve desteklenememektedir.

Günümüzde bireyler kendilerini gerçekleştirebilmesi, ekonomik girişimlerde bulunabilmesi, seyahat, eğitim gibi hak ve özgürlüklerinde anayasal olarak eşittir. Fakat bu hususlarda ve genel olarak liberal pratiklerde her bireyin eşit ve özgür olmadığı söylenebilir. Örneğin herkesin eğitim hakkı olsa da herkes eğitim olanaklarından layığıyla faydalanamamaktadır. Seyahat özgürlüğü güvence altına alınmasına rağmen herkes dilediği gibi seyahat edememektedir. Örnek olarak verilen bu özgürlüklerin ve diğer anayasal güvenceye sahip olmasına rağmen toplumun bir kısmı için erişilemez ve tezat olan hak ve özgürlüklerin, ekonomik koşullarla da ilişkili olduğu görülmektedir. Böylece devletlerin hukuk devleti olma şartını yerine getirerek güvenceye alınan bu hak ve özgürlükleri, sosyal devlet olarak da koruması gerektiği önerilebilir.

Bu bağlamda özgürlüğün teorideki ve pratikteki farklılıklarının incelenmesi, karşılaştırılması ve detaylı olarak değerlendirilmesinde, Mill'in özgürlük anlayışının analiz edilmesinin önemli olduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla günümüzdeki liberal pratikler ve özgürlük sorunları hakkında yapılacak çalışmalar için kuramsal çerçeve ve liberal ideolojinin özgürlük teorisi olarak Mill'in özgürlük anlayışının ele alınmasını önermek mümkündür. Özgürlükle ilgili derinlemesine yapılacak araştırmalarda Mill'in felsefesinin arka planındaki zarar ilkesi, bireysellik gibi hususlardaki savları analiz edilebilir. Böylece hem liberalizmin savunduğu özgürlüklerin teori ve pratikteki karşılaştırmaları yapılabilir hem de Mill'in özgürlük hakkındaki ufuk açıcı düşüncelerinden yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Tezer (2001). *John Stuart Mill Yaşamı ve Düşünceleri*. İzmir: İlya Yayınevi.

Ak, Gökhan (2015). John Stuart Mill ve Bireyin Özgürlüğü. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 37-61.

Akarsu, Bedia (1975). Felsefe Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akgüner, Tayfun (1974). John Stuart Mill'in Felsefesi ve Hukuk Görüşü. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 40 (1-4), 623-640.

Aktan, Coşkun Can (2000). *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi.* Ankara: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu.

Altınbaş, Deniz (2006). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21-52.

Arendt, Hannah (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında.* (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.

Aristoteles (2017). *Politika*. (Çev. Özgüç Orhan), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Aydar, Selahattin (2019). John Stuart Mill'de Birey-Toplum İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Aydın, Metin (2015). Jeremy Bentham (Ed. Bayram Ali Çetinkaya). Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni. İstanbul: İnsan Yayınları.

Bakırtaş, İbrahim; Tekınşen, Ali (2004). Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politiği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 83-100.

Bal, Hüseyin (2014a). Pozitif Özgürlük'ün Zorunlu Paternalizmi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(1), 63-75.

Bal, Hüseyin (2014b). Siyaset Felsefesinde Ele Alınış Biçimiyle Özgürlük Meselesi (Üç Farklı Özgürlük Anlayışı). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 291-304.

Baum, Bruce (2007). J. S. Mill'in İktisadi Özgürlük Anlayışı. *Mill.* (Ed. Cengiz Çağla), (Çev. Ece Cihan Ertem), İstanbul: Say Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2015). *Özgürlük.* (Çev. Kübra Eren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayram, Yılmaz (2014a). J.S. Mill'in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 49 (1), 1-17.

Bayram, Yılmaz (2014b). John Stuart Mill'in Demokrasi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 7, 57-68.

Berktay, Fatmagül (2010). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. *Modern Siyasal İdeolojiler.* (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berlin, Isaiah (2007). İki Özgürlük Kavramı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (Çev. Mustafa Erdoğan), 46, 59-73

Birler, Ömür (2014). Liberalizm. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler.* (Ed. Gökhan Atılgan, Atilla Aytekin), Ankara: Yordam Kitap.

Boyd, Richard (2007). John Stuart Mill ve Liberal Doğalcılığın Kaderi. *Mill.* (Ed. Cengiz Çağla), (Çev. Burcu Erdoğan), İstanbul: Say Yayınları.

Bülbül, Kudret (2011). Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışı. *Eskiyeni*. 20, 31-45.

Capaldi, Nicholas (2011). *John Stuart Mill.* (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Courtney, Leonard William (2018). John Stuart Mill'in Yaşamı. Özgürlük Üzerine (içinde) John Stuart Mill, (Çev. Tuğçe Kanbur), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Çağla, Cengiz (2007). *Mill.* İstanbul: Say Yayınları.

Çaha, Ömer (2004). John Stuart Mill Üzerine Bir Değerlendirme. *Hürriyet Üstüne.* (Çev. M. Osman Dostel), Ankara: Liberte Yayınları.

Çakır, Serpil (2010). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. *Modern Siyasal İdeolojiler.* (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çapan, Ali (2011). Isaiah Berlin'in Özgürlük Düşüncesi: Negatif Özgürlük - Pozitif Özgürlük Ayrımı. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çetin, Halis (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 219-237.

Dahl, Robert (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri.* (Çev. Levent Köker), Ankara: Yetkin Basımevi.

Dursun, İbrahim (2009). Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel Özgürlükler: Negatif ve Pozitif Özgürlükler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4 (1), 1-19.

Engels, Friedrich (1977). *Anti-Dühring* (Çev. Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Franco, Paul (1997). Hegel and Liberalism. *Cambridge Unıversty Press*, 59 (4), 821-860.

Fromm, Erich (1997). *Özgürlükten Kaçış.* (Çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınevi.

Geçit, Bekir (2013). John Stuart Mill'de Kadının Toplumsal Konumu. *Beytulhikme An International Journey of Philosophy*, 3 (2), 105-127.

Genç, Mehmet (1997). *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri: Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuatlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basım Evi.

Gewirth, Alan (2011). Siyaset Felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (1), 349-379.

Göker, Cenker (2011). *Yönlendirici Vergilendirme*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Göze, Ayferi (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Gray, John (2001). John Stuart Mill: Liberalizmin Krizi. *Siyasal Düşüncenin Temelleri.* (Der. Brian Redhead), (Çev. Gonca Bayraktar), İstanbul: Alfa Yayınları.

Günenç, Mehmet (2018). Ontolojik Yaklaşım İçinde Özgürlük Kavramının İki Tarihi Yüzü. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 43-60.

Güntöre, Sibel (2004). *John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı*. İzmir: İlya Yayınevi.

Gürbüz, Ahmet (2014). Günümüz Batılı Politik Yaklaşımların Kökeni Olarak İngiliz Yararcılığı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1), 133- 172.

Hançerlioğlu, Orhan (1982). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Harari, Yuval Noah (2019). *Sapiens*. (Çev. Ertuğrul Genç), İstanbul: Kolektif Kitap.

Heywood, Andrew (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi vd.), İstanbul: Adres Yayınları.

Heywood, Andrew (2014). *Siyaset.* (Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin vd.), Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, Andrew (2015). *Siyasetin Temel Kavramları.* (Çev. Hayrettin Özler), Ankara: Adres Yayınları

Heywood, Andrew (2017). *Siyaset Teorisine Giriş*. (Çev. Hızır Murat Köse), İstanbul: Küre Yayınları.

Hobbes, Thomas (2018). *Leviathan.* (Çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kapani, Münci (1993). *Kamu Hürriyetleri.* Ankara: Yetkin Yayıncılık.

Kışlalı, Ahmet Taner (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kula, Onur Bilge (2006). Yazınsal Özgürlük, *Littera*. (18), 183-188.

Küçük, Nimet (2006). John Stuart Mill'de Kadın Sorunu. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 91-110.

Küçükalp, Derda (2012). Fayda, Özgürlük ve Demokrasi İlişkisi Bağlamında John Stuart Mill'in Politik Felsefe. *Felsefe Dünyası*, 56 (2), 109-125.

Küçükalp, Derda (2015). John Stuart Mill (Ed. Bayram Ali Çetinkaya). Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni. İstanbul: İnsan Yayınları.

Lomasky, L. E. (2007). İki Liberalizm Anlayışı. *Liberal Düşünce Dergisi*, (Çev. Mustafa Erdoğan), 46, 27-57.

Marquez, Gabriel Garcia (2016). *Kırmızı Pazartesi.* (Çev. İnci Kut), İstanbul: Can Yayınları.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mengüşoğlu, Takiyettin (2015). *İnsan Felsefesi.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mill, John Stuart (1962). The Later Letters 1849-1873, *Collected Works Of John Stuart Mill*, (Ed. J.M. Robson and others). Toronto and London, University of Toronto Press Vol. XV.

Mill, John Stuart (2017a). *Faydacılık*. (Çev. Gökhan Murteza), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mill, John Stuart (2017b). *Din Üzerine Üç Deneme*. (Çev. Özgüç Orhan), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mill, John Stuart (2017c). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*. (Çev. Özgüç Orhan), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mill, John Stuart (2017d). *Kadınların Köleleştirilmesi.* (Çev. Ahmet Özcan), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Mill, John Stuart (2018). *Özgürlük Üzerine.* (Çev. Tuğçe Kanbur), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Monk, Iain (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi.* (Çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anğ, vd.), (Yay. Haz. Necla Arat), İstanbul: Say yayınları.

Nikitin, Pyotr (1974). *Ekonomi Politik*. (Çev. Hamdi Konur), Ankara: Sol Yayınları.

Öktem, Niyazi (1980). Özgürlük ve Yaşam. *Kavramlar ve Boyutları.* (Düz. Mahir Ünlü), İstanbul: Haşmet Matbaası.

Özçınar, Şahin (2013). Doğa-Kültür Karşıtlığı Bağlamında Özgürlük Sorunu. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 20, 181-198.

Öztürk, Fatih (2019). John Stuart Mill'de Eğitim ve Bireysel Özgürlük. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Parsons, J. E. (1972). J. S. Mill's Conditional Liberalism in Perspective. *Polity*, 5(2), 147-168.

Raeder, Linda (2001). Mill's Religion of Humanity: Consequences and Implications. *Humanitas*, 14(2), 4-36.

Rousseau, Jean-Jacques (2016). *Toplum Sözleşmesi.* (Çev. Vedat Günyol), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sabine, George (2002). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi.* (Çev. Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.

Sartre, Jean Paul (1985). *Varoluşçuluk*. (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları.

Schauer, Frederick (2002). *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*. (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), Liberal Düşünce Topluluğu Avrupa Komisyonu.

Schmidt, Manfred (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (Çev. M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.

Seve, Rene (2003). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. (Çev. İsmail Yerguz), (Ed. Raynaud, Philippe; Rials, Stephane), İstanbul: İletişim Yayınları.

Skorupski, John (2007). Liberal Doğalcılığın Kaderi. *Mill.* (Ed. Cengiz Çağla), (Çev. Selim Dingiloğlu), İstanbul: Say Yayınları.

Şahin, Kemal (2009). *İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları.* İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Şahin, Tahir (2006). *Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünceler Tarihi.* Ankara: Dikey Yayıncılık.

Tanilli, Server (1998). *Yaratıcı Aklın Sentezi.* İstanbul: Alkım Yayınevi.

Tannenbaum, Donald ; Schultz, David (2008). *Siyasî Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev. Fatih Demirci), Ankara: Adres Yayınları.

Taşdelen, Pınar; Koca Canan (2015). Viktorya Dönemi İngiltere'sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 32 (1), 205-214.

Tayyar, Ayşegül; Çetin, Birol (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.

Thomas, Jean-Paul (2003). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. (Çev. İsmail Yerguz), (Ed. Raynaud, Philippe; Rials, Stephane). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçel, Ahu (2008). Siyaset Felsefesi Açısından "Cumhuriyetçi Özgürlük". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Türkbay Ayhan, Rezzan; Polat, Ferihan (2011). Neoliberalizmde Özgürlük Paradoksu ve Sosyal Haklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 85-97.

Urhan, Veli (2016). Siyaset Felsefesinde Eşitlik, Adalet, Özgürlük. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 26, 103-119.

Üste, Bahar (2015). Hegel–Rousseau, Mill ve Hayek'in Değerlendirmelerinde Toplumda Ötekileştirilen 'Kadın'ın Konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(4), 103-126.

Yayla, Atilla (2002). *Liberalizm*. Ankara: Liberta Yayınları.

Yıldıran, Güzver (2012). Eğitim ve İnsan Hakları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 29 (2), 27-42.

Yıldız, Gültekin (2017). Liberal Özgürlük Bağlamında İktidar ve İnsan. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Yılmaz, Aytekin (2003). *Çağdaş Siyasal Akımlar.* Ankara: Vadi Yayınları.

Yürüşen, Melih (1996). *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar.

İnternet Kaynakları

7 Kasım 1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5. Erişim Tarihi: 20.01.2021.

BBC (2019). ABD'de Esrar Kullanımı 'Yasallaştığı Yerlerde Azaldı,' https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48922414. Erişim Tarihi: 23.06. 2020.

Deutsche Welle (2020). Türkiye Basın Özgürlüğü Listesinde, https://www.dw.com/tr/türkiye-basın-özgürlüğü-listesinde-154-sırada. Erişim Tarihi: 14.12. 2020.

Euronews (2019). 2020 Cinsiyet Eşitliği Raporu, https://tr.euronews.com/2019/12/17/2020-cinsiyet-esitligi-raporu-turkiye-153-ulke-aras-nda-130-s-rada. Erişim Tarihi: 14.12. 2020.

Euronews (2019). İdam Cezası Hangi Ülkelerde Uygulanıyor, https://tr.euronews.com/2019/02/27/idam-cezasi-hangi-ulkelerde-uygulaniyor. Erişim Tarihi: 24.06. 2020.

Haber7 (2017). İsrail Anaokul Çocuklarını Bile Savaşa Hazırlıyor, https://www.haber7.com/ortadogu/haber/2495011-israil-anaokul-cocuklarini-bile-savasa-hazirliyor. Erişim Tarihi: 24.06. 2020.

ÖTV Kanunu (2002). 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4760.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2021.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı,Adı :Birkan BUDAK
Uyruğu :
Doğum Tarihi ve Yeri :
E-mail :

Eğitim

Derece	*Eğitim Birimi*	*Mezuniyet Tarihi*
Yüksek lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2021
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2018

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Budak, Birkan (2018). "Paris Komünü'ndeki Demokrasinin Analizi,"Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6(2), 140-155.